

GRADANI/KE U KOLEKTIVISTIČKOJ IDEOLOGIJI:
sociološko-pravna analiza položaja "Ostalih" u Bosni i Hercegovini

Sarajevo, 2013.

EDICIJA (NE)KONSTITUTIVNI CENTRA ZA POLITIČKE STUDIJE
Ediciju uređuje: Dalila Mirović

Knjiga br. 2

naslov: Građani/ke u kolektivističkoj ideologiji:
sociološko-pravna analiza položaja "Ostalih"
u Bosni i Hercegovini

autorice: Admira Sitnić, Amila Ždralović

urednik: Damir Banović

lektura_korektura: Ivana Teronić, Mirela Rožajac-Zulčić

prelom_naslovnica: Dina Vilić

receptentkinje: Dr. sc. Zlatiborka Popov-Momčinović,
Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom
Sarajevu
Mr. Valida Repovac-Pašić, Fakultet
političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

izdavač: Centar za političke studije, www.cps.ba

za izdavača: Damir Banović

© Udruženje za istraživanje i političke studije - Centar za političke studije/autorice

*Nekomercijalno umnožavanje, fotokopiranje ili bilo koji drugi oblik reprodukcije ci-
jele publikacije ili njezinih dijelova je poželjno, uz prethodno pismeno informisanje
izdavača na mail: office@cps.ba*

ISBN 978-9958-060-00-7

ADMIRA SITNIĆ
AMILA ŽDRALOVIĆ

**GRAĐANI/KE U KOLEKTIVISTIČKOJ IDEOLOGIJI:
SOCIOLOŠKO-PRAVNA ANALIZA POLOŽAJA "OSTALIH"
U BOSNI I HERCEGOVINI**

Sarajevo, 2013.

Sadržaj

PREDGOVOR	7
UVOD	9
1. USTAVNOPRAVNI ASPEKTI POLOŽAJA OSTALIH U BOSNI I HERCEGOVINI	11
1.1. <i>Pojam Ostali/e</i>	11
1.2. <i>Odnos individualnih i kolektivnih prava</i>	15
1.3. <i>Ustavnopravni položaj Ostalih u odnosu na položaj konstitutivnih naroda</i>	18
1.4. <i>Ko je nosilac suvereniteta u Bosni i Hercegovini?</i>	23
2.1. <i>Politička klima u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini</i>	27
2. POLITIČKE IMPLIKACIJE USTAVNOPRAVNOG POLOŽAJA OSTALIH U BOSNI I HERCEGOVINI: Isključivanje Ostalih iz procesa političkog odlučivanja	27
2.2. <i>Procesi političkog odlučivanja na državnom nivou</i>	31
2.3. <i>Zaštita vitalnog nacionalnog interesa</i>	33
2.4. <i>Politisacija ustavnog sudstva</i>	36
2.5. <i>Procesi političkog odlučivanja na entitetskom nivou: Federacija Bosne i Hercegovine</i>	37
2.6. <i>Procesi političkog odlučivanja na entitetskom nivou: Republika Srpska</i>	42
2.7. <i>Procesi političkog odlučivanja u Brčko distriktu</i>	43
2.8. <i>Stavovi Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i Evropskog suda za ljudska prava vezano uz nemogućnost potpunog političkog učešća Ostalih u Bosni i Hercegovini</i>	45
2.9. <i>Predlagane ustavne promjene u kontekstu Ostalih/ostalih</i>	49
3. SOCIOLOŠKA ANALIZA KATEGORIJE OSTALIH I PITANJE (NE)MOGUĆNOSTI DEFINISANJA KOLEKTIVNIH PRAVA OSTALIH	51
3.1. <i>Konstruisanje etnonacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini</i>	51
3.2. <i>(Ne)mogućnosti definisanja zajedničkog interesa Ostalih</i>	53
3.3. <i>Etničke podjele i socijalne isključenosti</i>	56
3.4. <i>(Ne)mogućnost društvene promjene</i>	59
ZAKLJUČCI I PREPORUKE	63
BIBLIOGRAFIJA	67
RECENZIJE	77
BIOGRAFIJE AUTORICA	81

PREDGOVOR

Publikacija „Gradani/ke u kolektivističkoj ideologiji: sociološko-pravna analiza položaja 'Ostalih' u Bosni i Hercegovini“, nastala je u okviru projekta *Jačanje angažmana civilnog društva u oblasti zelene politike, ustavne reforme i procesa evropskih integracija* koji realizira Centar za političke studije uz podršku Fondacije Heinrich Böll u Bosni i Hercegovini.

Publikacija predstavlja prvu u nizu naučnih i stručnih analiza koja identificira ključne probleme ustavnopravne pozicije *Ostalih*, implikacije isključivanja ili ograničavanja iz procesa političkog odlučivanja, te trenutnu poziciju u vlasti. Ova publikacija je prvenstveno sociološko-pravna, te analizira *Ostale* kao sociološku kategoriju, mogućnosti formiranja zajedničkog interesa, te davanja kolektivnih prava ovoj ustavnopravnoj kategoriji.

Od ovom prilikom željeli bismo se zahvaliti i radnoj grupi koja je dala korisne komentare na strukturu i sadržaj studije, a koju su činili Valida Repovac-Pašić i Samir Forić s Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, Maja Sahadžić s Internacionallnog univerziteta u Sarajevu, Nedim Kulenović iz udruženja *Vaša prava BiH* i Sanelu Muharemović iz Centra za političke studije.

Također, željeli bismo se zahvaliti i recenzentkinjama koje su svojim komentarima i prijedlozima učinile tekst kvalitetnijim, dr. Zlatiborki Popov Momčinović s Filozofskog fakulteta Univerziteta u Istočnom Sarajevu i mr. Validi Repovac-Pašić s Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu.

Ova publikacija je nastala u okviru Koalicije Jednakost i predstavlja osnovu za

zagovaračke aktivnosti u okviru ove koalicije čiji je jedan od ciljeva i formalnopravno ukidanje etničke diskriminacije u Bosni i Hercegovini. Koalicija Jednakost trenutno okuplja 24 organizacije civilnog društva, neformalne grupe i pojedince/ke. Upravo argumentovano i na istraživanju zasnovano zagovaranje jeste jedan od principa na kojima se bazira rad Centra za političke studije.

Nadamo se da će ova publikacija biti od koristi nevladinim organizacijama, aktivistima i aktivistkinjama, kao i akademskoj zajednici kao dio nastavne literature u procesu edukacije i kritičkog osvrta na poziciju *Ostalih* u političkom sistemu Bosne i Hercegovine.

Damir Banović
Izvršni direktor Centra za političke studije u Sarajevu

UVOD

O položaju Ostalih u ustavnopravnom poretku Bosne Hercegovine dosta se pisalo, razmišljalo i govorilo kako u akademskom, tako i dnevnapoličkom kontekstu. U ovoj studiji želimo ponuditi pregled dosadašnjih društvenih istraživanja iz ove oblasti. Također, ideja je bila da se ponudi i obimna bibliografija. U odnosu na dosadašnje akademске rade, trudili smo se da jezički stil ove publikacije prilagodimo svim građanima/kama. Da li su ove nakane ostvarene, ostaje da procijene čitatelji/ice ove publikacije.

Ova studija predstavlja prvenstveno sociološko-pravnu analizu. U prvom dijelu rada analizirani su ustavnopravni aspekti položaja Ostalih u Bosni i Hercegovini. Fokus analize u ovom dijelu rada stavljen je na pojam Ostali, status i značenje kategorije "Ostalih", a posebno u odnosu prema sljedećim kategorijama: konstitutivni narodni, nacionalne manjine, građani/ke.

Predmet drugog dijela rada su političke implikacije ustavnopravnog položaja Ostalih. Ove političke implikacije se prije svega ogledaju u isključivanju Ostalih iz procesa političkog odlučivanja. U drugom dijelu rada cilj je bio da se analizira stvarna pozicija Ostalih u procesu donošenja odluka, odnosno u političkim institucijama u Bosni i Hercegovini.

U četvrtom dijelu rada analizirana je kategorija Ostalih kao sociološka kategorija, te pitanje (ne)mogućnosti definisanja kolektivnih prava Ostalih. U ovom dijelu rada, željeli smo otvoriti raspravu o mogućnostima nenacionalnih izražavanja vitalnih interesa, mogućim kohezionim elementima Ostalih kao posebne društvene grupe, te o (eventualnim) emancipatorskim potencijalima ove kategorije.

1. USTAVNOPRAVNI ASPEKTI POLOŽAJA OSTALIH U BOSNI I HERCEGOVINI

1.1. Pojam Ostali/e

Ustav Bosne i Hercegovine usvojen je kao dio Opštег okvirnog sporazuma o miru. Generalni cilj ovog sporazuma bio je zaustavljanje rata, a u njemu sadržana rješenja obuhvatala su i opšta ustavnopravna pitanja (Aneks 4 Mirovnog sporazuma). Rat je zaustavljen. Bosna i Hercegovina je već osamnaest godina zarobljena u procesu tranzicije koji prepostavlja kontinuirano uspostavljanje i (postkonfliktnu) izgradnju mira. O efikasnoj funkcionalnosti države dalo bi se raspravljati iz različitih aspekata.

Razlozi zarobljenosti Bosne i Hercegovine unutar tranzicijskih procesa mogu se tražiti i u činjenici da su se definisanje osnovnih ustavnopravnih pitanja i pokušaj izgradnje novog demokratskog političkog sistema desili u ozračju izraženih etnonacionalnih ideologija. U tom kontekstu, Bosna i Hercegovina dijeli sudbinu većine drugih država u tranziciji. Novi režimi teže da budu demokratski, a u tim pretenzijama tek sporadično uspijevaju da kreiraju preduslove istinskog demokratskog političkog sistema. Kao što uočava Pero Maldini, iskustva tranzicijskih društava upućuju na to da normativno-institucionalna demokratska konstitucija nije dovoljna da bi politički sistem bio okarakterisan kao demokratski, budući da u brojnim formalno demokratskim sistemima egzistiraju nedemokratski politički odnosi, što upućuje na to da tranzicija nije jednoznačan

i predvidljiv proces društvenog razvoja koji nužno vodi demokratskom poretku.¹ Ovaj autor zaključuje da su sociokulturni činitelji, kao što su društvene vrijednosti i obrasci dominantne političke kulture, ključne determinante pojave, razvoja i opstojnosti demokratskoga političkog sistema. Sociokulturni činoci u zemljama bivše Jugoslavije uslovljeni su vraćanjem potisnutih nacionalnih i religijskih identiteta, koji nakon devedesetih godina dobivaju sve veći značaj i proizvode novu društvenu, političku i pravnu paradigmu. Kao što uočava Asim Mujkić, "s 1990. godinom jedna forma kolektivizma zamijenjena je drugom, udaljivši ovo [op. bosanskohercegovačko] društvo još više od vladavine zakona, fuzionirajući još tješnje zakonodavnu, izvršnu i sudsку vlast, pretvorivši je u stvar zakulisnih dogovora, dok je nosilac osnovnih sloboda i prava s 'proletarijata' prenese u novu, redeskribiranu 'bazu' – tri etnička kolektiviteta".²

U Preambuli Ustava Bosne i Hercegovine napravljena je svojevrsna distinkcija između tri pojma: konstitutivni narodi, Ostali/e i građani/ke Bosne i Hercegovine. Distinkcija je napravljena na način koji implicira da se Ostali/e i građani/ke Bosne i Hercegovine tretiraju "bez državotvornog atributa"³ za razliku od pripadnika/ca konstitutivnih naroda. Pozicije ove tri kategorije različito su u teorijskom kontekstu interpretirane, što je svakako ostavilo posljedice na raspodjelu političke moći između "konstitutivnih" i "nekonstitutivnih".

"Podsjećajući se na *Osnovna načela usaglašena u Ženevi 8. 9. 1995.* godine i u Njujorku 26. 9. 1995. godine, Bošnjaci, Hrvati i Srbi, kao konstitutivni narodi (u zajednici s ostalima), i građani Bosne i Hercegovine ovim utvrđuju Ustav Bosne i Hercegovine."⁴

Nejasno identificirajući tri pojma / kategorije (konstitutivni narodi, Ostali/e i građani/ke Bosne i Hercegovine), Ustav Bosne i Hercegovine ostavio je mogućnost za različita tumačenja pojma ostalih/Ostalih⁵. Ako analiziramo ovaj problem s aspekta formalne logike, primjetit ćemo da je riječ je o nejasnom i nerazgovijetnom pojmu. Niti nam je poznat njegov sadržaj, niti nam je poznat njegov opseg. Jedini pojam koji je razgovijetno određen (mada bi se i o njegovoј jasnoći dalo raspravljati), jeste pojam konstitutivnih naroda koji nedvojbeno podrazumijeva Bošnjake/inje, Srbe/kinje i Hrvate/ice kao konstitutivne narode. U teorijskom kontekstu, građani/ke i Ostali/e, definiju se uvijek u odnosu na konstitutivne narode. Pri definisanju pojma Ostali, ugrađenom u Preamble Ustava Bosne i Hercegovine, najjednostavnije je iskoristiti negativno određenje Ostalih. Na taj način, pojam Ostali bi obuhvatao sve državljane/ke Bosne i Hercegovine koji nisu pripadnici/e bilo kojeg od tri konstitutivna naroda (Bošnjaci/kinje, Hrvati/ce ili Srbi/ki-nje), odnosno koji/e se kao takvi/e ne izjašnjavaju.

1 Maldini, Pero "Političko-kulturalni preduvjeti demokratizacije", Politička misao, vol. XLIII, br. 3, 2006, str. 88.

2 Mujkić, Asim "Mi, građani etnopolisa", Šahinpašić, Sarajevo, 2007, str. 2.

3 Miličević, Nedо "Ustavni položaj nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini", Međunarodne studije, god. 2, br. 3, 2002, str. 103; preuzeto s: <http://www.foss-fpzg.com/uploads/milicevic%20-%20ustavni%20polozaj%202002.pdf>, dana 1. 8. 2013.

4 Ustav Bosne i Hercegovine, Preamble. Preuzeto s: http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_1_HERCEGOVINE_bos.pdf, dana 1. 9. 2013.

5 Zvanični prevod Ustava Bosne i Hercegovine ne postoji. U literaturi se nekada ovaj pojam piše početnim malim, a nekada početnim velikim slovom. U ovoj analizi smo se odlučili da pojam pišemo velikim početnim slovom: Ostali.

Međutim, referirajući se na član 3 Okvirne konvencije o zaštiti nacionalnih manjina, Nedim Ademović zaključuje da su i pojam konstitutivni narodi i pojam Ostali određeni na osnovu etničkog kriterija.⁶ Iz Ademovićeve analize zaključujemo da se u oba slučaja radi o pravu na samopredjeljenje pojedinca/ke da pripada ili ne pripada jednom od tri konstitutivna naroda u Bosni i Hercegovini, jednoj od 17 formalno priznatih nacionalnih manjina ili nekoj od formalno nepriznatih nacionalnih manjima; ili pravu pojedinca/ke da se ne izjašnjava o svojoj pripadnosti. Pojam građanina/ke, određuje se prema drugom kriteriju, odnosno prema političko-pravnom statusu. Ne želeći da ulazimo u teorijsku analizu pojma građanin/ka, podsjetit ćemo samo na Aristotelovo djelo "Politika" u kojem se građanin određuje sudioništvom u vlasti, od čega se dalje kroz različita teorijska razmišljanja ističe prvenstveno politički subjektivitet građanina/ke. Analizirajući ustavnopravna rješenja i bosanskohercegovačku stvarnost, čini se da ovakav politički subjektivitet uživaju neki/e malo više od nekih Drugih. Analizirajući Aneks 4 Dejtonskog mirovnog sporazuma, Edin Šarčević uviđa da se praktično "sa apstraktnim građaninom računa samo kao sa dopunskim elementom ustavnog ustrojstva koji korigira prazne prostore etnički usmijerenog upravljanja državnim poslovima."⁷

Pojam građanina/ke trebao bi da obuhvata sve državljane/ke Bosne i Hercegovine. Dakle, i konstitutivni narodi i Ostali ("pripadnici/e" formalno priznatih nacionalnih manjine, pripadnici/e formalno nepriznatih nacionalnih manjina i oni/e koji/e se etnički ne izjašnjavaju) su i građani/ke Bosne i Hercegovine. Pozicija građanina/ke u pravnom kontekstu određena je standardima o jednakopravnosti svih ljudi, odnosno ustavnim principom zabrane diskriminacije. Pojam jednakopravnost predstavlja suprotnost diskriminaciji, odnosno jednakopravnost jeste prepostavka zaštite od diskriminacije. U najširem kontekstu, pojam jednakopravnosti podrazumijeva jednak tretman za sve osobe i postojanje jednakih mogućnosti za sve. No, u teorijskom diskursu pojam jednakopravnosti dobiva različita značenja zavisno od toga u kontekstu koje teorije pravde / pravednosti se razmatra. Različite teorijske pristupe veoma je teško sistematizirati. Svaki takav pokušaj upada u zamku da se unutar unaprijed definisanih kategorija pozicioniraju raznovrsne teorije. U prošlosti se prirodna jednakost / jednakopravnost pokušava utemeljiti na ljudskoj prirodi ili božanskim pravima koja djeluju u svakoj osobi ili umu / razumu, dok se nakon 1945. godine pokušava utemeljiti na dostojanstvu svakog pojedinca/ke. Politika dostojanstva je prije svega povezana s liberalno-demokratskim konceptom zaštite individualnih prava.⁸ S obzirom na to da je u Bosni i Hercegovini na sceni model etnonacionalne pravde / pravednosti koji insistira na zaštiti kolektivnih prava konstitutivnih naroda i zanemaruje liberalni koncept zaštite individualnih prava, on dalje determinira pitanje jednakopravnosti svih građana/ki. Individualna sloboda je "podređena slobodi etniciteta, a elementi jednakosti, socijalne pravde, građanske participacije i civilnog društva su zapostavljeni."⁹ Upravo iz ovih razloga, pojam građanina/ke se često interpretira kao prazna kategorija.

6 Ademović, Nedim "Presuda Finci i Sejdić protiv Bosne i Hercegovine: quo vadis?", U: Abazović Dino, Mujkić Asim i Vehabović Faris (ur.) "Mjesto i uloga 'Ostalih' u Ustavu Bosne i Hercegovine i budućim ustavnim rješenjima za Bosnu i Hercegovinu", Institut za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka, Sarajevo, 2010, str. 133.

7 Šarčević, Edin "Ustav iz nužde", Rabic, Sarajevo, 2010, str. 315.

8 Više o politici dostojanstva, vidjeti u: Krizan, Mojmir "Pravednost u kulturno-pluralnim društvima u kontekstu liberalizma i socijalne demokracije", PanLiber, Osijek/Zagreb/Split, 2000, str. 287.

9 Sadiković, Elmir "Teorijsko određenje političke participacije i njen značaj za razvoj demokratije u lokalnim zajednicama Bosne i Hercegovine", Godišnjak Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, 2008/2009, str. 204.

Pojam Ostali i sva pitanja vezana uz njega, naročito su intenzivirana nakon donošenja odluke Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine od strane Evropskog suda za ljudska prava u decembru 2009. godine. Aplikanti su se žalili da im je onemogućeno da se kandiduju na izborima za Dom naroda i Predsjedništvo Bosne i Hercegovine zbog njihovog romskog, odnosno jevrejskog porijekla. U tom kontekstu, bitno je pojma Ostali razgraničiti od pojma nacionalnih manjina, koje u kontekstu Ustava Bosne i Hercegovine, čine samo dio Ostalih.

Kao najzapaženija definicija nacionalnih manjina, javlja se definicija koju je dao Frančesko Kapotorti, a koji nacionalne manjine određuje kao “[...] u odnosu na ostalo stanovništvo države brojno manja grupa ljudi koja se nalazi u nedominantnom položaju, čiji pripadnici – državljeni te države imaju s etničkog, vjerskog ili jezičkog gledišta karakteristike po kojima se razlikuju od ostalog dijela stanovništva i koji pokazuju osjećaj solidarnosti, u svrhu očuvanja svoje kulture, tradicije, vjere i jezika.”¹ Definicija nacionalne manjine prema Zakonu o zaštiti nacionalnih manjina Bosne i Hercegovine, dosta je sličnog sadržaja: “[...] dio stanovništva-državljeni BiH koji ne pripadaju ni jednom od tri konstitutivna naroda, a sačinjavaju je ljudi istog ili sličnog etničkog porijekla, iste ili slične tradicije, običaja, vjerovanja, jezika, kulture i duhovnosti bliske ili srodne povijesti ili drugih obilježja.”² Zakon dalje konkretno navodi 17 nacionalnih manjina: “BiH štiti položaj i ravnopravnost pripadnika nacionalnih manjina: Albanaca, Crnogoraca, Čeha, Italijana, Jevreja, Mađara, Makedonaca, Nijemaca, Poljaka, Roma, Rumuna, Rusa, Rusina, Slovaka, Slovenaca, Turaka, Ukrajinaca i drugih koji ispunjavaju uvjete iz stava 1. ovog člana.”³ Imajući u vidu Ustav Bosne i Hercegovine i Zakon o zaštiti nacionalnih manjina Bosne i Hercegovine, postavlja se pitanje da li možemo zaključiti da pojma Ostalih uz nacionalne manjine definirane Zakonom, apsorbira i državljeni/ke Bosne i Hercegovine, koji uz to što nisu izjašnjeni kao pripadnici nekog od konstitutivnih naroda, “ne zadovoljavaju uvjete”, odnosno ne poistovjećuju se s pripadnicima/cama bilo koje od u Bosni i Hercegovini, priznatih nacionalnih manjina? Ili, pak, pojma Ostali treba razlikovati od pojma nacionalnih manjina? Odgovor na ovo pitanje se može potražiti u autentičnom tumačenju člana 3 Zakona o zaštiti prava pripadnika/ca nacionalnih manjina u kojem je naznačeno da Jugoslaveni i Muslimani iz popisa iz 1991. godine ne pripadaju skupini manjinskih zajednica u smislu Zakona o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina BiH.⁴ Hanka Vajzović zaključuje da se u ovom autentičnom tumačenju “izričito naglašava kako kategorija stanovništva ‘Ostali’ ne pripada niti jednoj nacionalnoj manjini. I logično, iz takvoga stava, makar to i ne bilo izravno kazano, proizlazi da ni manjine ne pripadaju kategoriji Ostalih.”⁵

Ako posmatramo ustavnu kategoriju Ostalih, evidentno je da ona podrazumijeva i nacionalne manjine i “nacionalno neopredijeljene”. Ali, i ako krenemo od ove pretpostavke, kategorija Ostalih se ne može svesti samo na nacionalne manjine, posebno imajući u vidu jasne i precizne definicije koje su date u zakonima o zaštiti prava nacionalnih

1 Definicija preuzeta s: <http://www.ohchr.org/EN/Issues/Minorities/Pages/internationallaw.aspx>, dana: 8. 8. 2013.

2 Zakon o zaštiti prava nacionalnih manjina, Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, 12/03, član 3.

3 Isto.

4 Vidi više u: Hadžabdić, Irena “Izbor predstavnika nacionalnih manjina u zakonodavne organe vlasti u Bosni i Hercegovini”, Gračanicki glasnik, broj 27. Preuzeto s: <http://www.gracanickiglasnik.ba/wp-content/uploads/2013/01/Pages-from-gg27-3.pdf>, dana 1. 8. 2013, str. 20.

5 Vajzović, Hanka “Identitet Ostalih u Bosni i Hercegovini – sociolingvistički i ustavnopravni aspekti jezičkog pitanja”, op. cit. str. 95.

manjina u Bosni i Hercegovini. U veoma složenoj bosanskohercegovačkoj raspodjeli vlasti koja je zasnovana na principu etnopolitičke jednakosti, problem Ostalih i onda kada izaziva zabrinutost, svodi se isključivo na pitanje nacionalnih manjina. Etnopolitička klima u Bosni i Hercegovini insistira na izražavanju kolektivnog identiteta, te se i problem Ostalih posmatra samo kroz ovakvu prizmu. Ovim zapažanjem se ne želi ignorisati pozicija u kojoj se nalaze nacionalne manjine, a na koju upozoravaju brojna istraživanja i izveštaji. Također, ovim se ne želi ignorisati potreba za usvajanjem mehanizama kojima bi se posebno zaštitila prava i slobode nacionalnih manjina, odnosno mehanizama koji doprinose jačanju nacionalnih manjina. Međutim, s druge strane nepotrebno je i neadekvatno stvarati iluziju po kojoj će se, onog trenutka kada se (i ako se) riješe pitanja i problemi nacionalnih manjina, automatski odgovoriti na sva pitanja koja se tiču kategorije Ostalih. Naime, model vlasti u Bosni i Hercegovini "toliko insistira na podjeli moći između tri konstitutivna naroda da je dugoročno doveo do marginalizacije takozvanih 'Ostalih', tj. stanovnika BiH koji pripadaju nacionalnim manjinama, koji potječe iz tzv. miješanih brakova i drugih građana/[ki] koji odbijaju ideju javnog izjašnjavanja ili redukovanja svog osjećaja pripadništva na isključivo jednu komponentu sopstvenog identiteta."¹ Rješavanje problema nacionalnih manjina predstavlja samo jedan segment problema marginalizacije Ostalih.

1.2. Odnos individualnih i kolektivnih prava

Ustav Bosne i Hercegovine u Preambuli pravi razliku između kolektivnog identiteta konstitutivnih naroda, Ostalih koji/e ne pripadaju jednom od tri konstitutivna naroda i individualnog identiteta svih građana/ki Bosne i Hercegovine. Posljedica je svojevrsno razgraničenje između kolektivnih i individualnih prava. Iako je ustavnopravno garantovana jednakopravnost svih građana/ki, *de facto* posebno značajna politička prava u odnosu na pojedine institucije vlasti kao što su Dom naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine ili Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, ostvaruju se isključivo s obzirom na etnonacionalne pripadnosti. Da li onda uopće *de facto* možemo govoriti o građanima/kama u Bosni i Hercegovini kao ustavnopravnoj kategoriji?

Naime, puni obim garantovanih građanskih prava u Bosni i Hercegovini moguće je ostvariti samo pripadnošću određenom konstitutivnom narodu. Koncept konstitutivnih naroda je dodatno ojačan institutom veta po osnovu nacionalnog interesa, čije ustavno nedefinisanje na nivou Bosne i Hercegovine, te različito i nejasno definisanje na entitetskim nivoima, dovodi do različitih političkih manipulacija, o čemu će još biti riječi u nastavku. Uz to, paradoksalno je da se institutom veta na osnovu vitalnog nacionalnog interesa, prvo, ne štiti nacionalni, već interes etničkih grupa koje su u Bosni i Hercegovini

1 Hanušić Adrijana "Diskriminacija pripadnika 'Ostalih' u Ustavu BiH i međunarodni standardi zaštite ljudskih prava – kontradikcije i perspektive njihovog prevazilaženja", U: Abazović Dino, Mujkić Asim i Vehabović Faris (ur.) "Mjesto i uloga 'Ostalih' u Ustavu Bosne i Hercegovine i budućim ustavnim rješenjima za Bosnu i Hercegovinu", Institut za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010, str. 18.

izjednačene s "nacijom/nacijama", te da se njime štite prava etničkih grupa odnosno konstitutivnih naroda čija su prava i "garantovana" i "osigurana"¹ činjenicom da konstitutivni narodi (ne u zajednici s Ostalim, već na najvišim nivoima samostalno) tvore vlast, te da je ista bez njih nemoguća. Trenutno Ostali nemaju omogućenu zaštitu kolektivnih prava u procesu odlučivanja, iako participiraju konkretno u radu Doma naroda Federacije Bosne i Hercegovine /Vijeću naroda Narodne skupštine Republike Srpske.

Kako primjećuje Faris Vehabović, buduća ustavna rješenja moraju omogućiti da Ostali definišu i artikulišu svoje interese uz istovjetan nivo zaštite prava koja su vezana za pitanja koja pripadnici/e Ostalih definišu kao vitalni interes i koji bi, u tom slučaju, bili u poziciji da "zaustave" svaki zakon koji bi mogao sadržavati elemente diskriminacije pripadnika/ ca nekonstitutivnih naroda. Na taj način otklonila bi se mogućnost da se donose zakoni koji kasnije, u svojoj primjeni, mogu predstavljati diskriminaciju za pripadnike Ostalih.²

Brojni teoretičari/ke analizirajući bosanskohercegovačko društvo i njegov pravno-politički sistem, slažu se u tome da su kolektivna prava su u Bosni i Hercegovini prioritetna. Međutim, kako Mujkić opravdano uviđa, kolektiviteti nisu međusobno izjednačeni, pa tako kolektiviteti konstitutivnih naroda imaju prioritet nad ostalim kolektivitetima manjina. Da bi se u potpunosti uživala građanska prava, u Bosni i Hercegovini se imperativno nameće potreba pripadanja jednom od tri kolektiviteta koja *de facto* zauzimaju pozicije političke moći. Kada referišemo na kolektivna prava, kako uviđa Mujkić onda moramo "pristati još i na to da ne postoji neki povlašteni tip kolektiviteta na koga bi se posebno ta zaštitna prava mogla odnositi – dakle, u ovom slučaju kolektivna prava etničkih grupa i naroda moraju ići pod ruku s kolektivnim pravima seksualnih manjina, rodnim pravima, pravima svih onih 'finih razlika' između društvenih grupa itd., kao ravнопravnii takmaci za zaštitu."³ Pri tome, u svojoj analizi kolektivnih prava, Mujkić zauzima poziciju liberalnih teoretičara/ki:

"Tamo gdje su ugrožena prava nekoga kolektiva, potrebno ih je zaštiti kako bi se prvo bitna (na primjer, nakon etničkog čišćenja, genocida ili institucionalnog rasizma) ili pravedna (pravedna prema obrascima i kriterijima koji važe za razumne obrasce javnog opravdanja stavova) ravnoteža uspostavila. Tamo gdje se razlika pojavila u svojoj oštrini, mjerama zaštite kolektiva, kojega se ta razlika posebno tiče, kojega posebno označuje i čini ga ranjivim u svom isticanju, ona treba da nestane, da se vrati u 'normalu neprimjećivanja'. To je pravi smisao metafore o sljepoći spram razlika, između ostalog i etničkih, a ne njihovo potiranje, kako se obično pripisuje u intelektualnim raspravama onima koji zastupaju ovo liberalno-demokratsko načelo.

Ne govorimo o uništenju naših međusobnih grupnih razlika, već o njihovom nepotrebnom "isticanju" kako bi (p)ostale funkcionalnim karikama u pluralnom,

1 Vidi: Hodžić, Edin i Stojanović, Nenad "Novi - stari ustavni inženjeriing?: izazovi i implikacije presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Sejdić i Finci protiv BiH", Analitika – Centar za društvena istraživanja, Sarajevo, 2011, str. 65. Preuzeto s: <http://analitika.ba/files/Novi-stari%20ustavni%20inzenjeriing%20u%20BiH%2028april2011%20WEB%20FINAL.pdf>, dana 20. 9. 2013.

2 Vehabović Faris "Odnos konstitutivnih naroda, ostalih i manjina, odnosno pitanje zaštite kolektivnih prava" u Abazović Dino, Mujkić Asim i Vehabović Faris (ur.) "Mjesto i uloga 'Ostalih' u Ustavu Bosne i Hercegovine u budućim ustavnim rješenjima za Bosnu i Hercegovinu", Institut za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2010, str. 15.

3 Mujkić, Asim "Pravda i etnonacionalizam", Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu i Fondacija Heinrich Böll - Ured u Sarajevu, Sarajevo, 2010, str. 175.

sveobuhvatnom mehanizmu svakodnevlja. Svako drugačije posmatranje konцепције kolektivnih ljudskih prava, osim u ovom korektivno-afirmativnom smislu, nužno teži onda njihovoj apsolutizaciji, političkoj instrumentalizaciji (kao u bivšoj Jugoslaviji), koja sa svoje strane mora ići na štetu prava, kako drugih kolektiviteta, tako i na štetu individualnih ljudskih prava i sloboda.”¹

Na sličnom se tragu nalaze i razmišljanja Nermine Mujagić koja politički sistem Bosne i Hercegovine vidi kao “rijedak oblik multikulturalizma, koji je rezervisan samo za kolektivna prava Srba, Hrvata i Bošnjaka, utemeljen na fenomenu koji je još Freud nazvao *narcizmom malih razlika*, koji djeluje u suprotnom smjeru, naglašavajući kulturnu različitost na račun susjednih kultura.”²

U razmatranju dilema u vezi s individualnim i kolektivnim pravima u Bosni i Hercegovini, ne smiju se zanemariti rasprave koje se vode između teoretičara/ki liberalizma i komunitarizma. Davanje osvrta na ove rasprave s obzirom na specifičnosti Bosne i Hercegovine, svakako bi moglo biti predmet jedne nove studije. Ipak, na ovom mjestu treba skrenuti pažnju na neke uvide koji svakako čine na svojevrstan način teorijski okvir cijele ove analize položaja Ostalih u Bosni i Hercegovini. Prvo, u ustavnopravnom poretku Bosne i Hercegovine *de facto* je potpuno odbačen liberalni model koji insistira na zaštiti individualnih prava. Drugo, ovaj model je danas izložen kritikama upravo zbog svog zanemarivanja, pa čak i potpunog odbacivanja potrebe zaštite kolektivnih prava. Treće, ovaj model u aktuelnoj političkoj situaciji u Bosni i Hercegovini nema nikakve perspektive, i to ne prvenstveno zbog postojećih ustavnopravnih rješenja. Ova rješenja mogu se mijenjati, mada je dosadašnje bh. iskustvo pokazalo da bilo kakav pokušaj ustavnih promjena prerasta u bitku s vjetrenjačama, a razlozi se uobičajeno vide u nedostatku političke volje. Međutim, liberalni model zaštite individualnih prava nije moguć u Bosni i Hercegovini primarno zbog sociokulturalnog konteksta i nerazvijenosti građanskog društva. Koncept građanskog društva skovan je u okviru zapadnih liberalno-demokratskih tradicija kada se uviđa da građansko društvo predstavlja izvor uticaja naroda na različite političke procese. Građansko društvo i zaštita individualnih prava neodvojivi su jedno od drugog i međusobno su uslovljeni. O ovom najvređnijem nasljeđu liberalne tradicije moramo razmišljati kad govorimo o bilo kakvim pozitivnim promjenama političke klime u Bosni i Hercegovini. Ta klima trenutno preferira etnonacionalni, a ne građanski identitet.

“Dakle, princip isključivo kolektivističkog predstavljanja i predominacija kolektivnih prava u političkom sistemu Bosne i Hercegovine utjecala je na isključivanje građanskog principa shvaćenog kao apstraktne kategorije. Takva konцепцијa građanina nije priznata u ustavnom sistemu Bosne i Hercegovine jer biti političkim subjektom u BiH podrazumijeva ispunjavanje prazne forme nacionalnim ili etničkim sadržajem, odnosno odbiti izjasnitи se o njemu.”³

Način na koji je tumačena pozicija konstitutivnih naroda u ustavnopravnom poretku, te pravno-politička rješenja koja su ova tumačenja slijedila, ne ostavljaju prostor za

1 Isto.

2 Mujagić, Nermina “Kultura nacionalnih/etničkih previranja u BiH – Od kulturnog pluraliteta do konstitucionalnog multikulturalizma”, *Sarajevski žurnal za društvena pitanja*, godište I, broj 1, jesen/zima, 2012, str. 236.

3 Banović Damir, “Pravno definisanje i mehanizmi zaštite identiteta u svjetlu kolektivnih prava”, (magistarski rad), Pravni fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2012, str. 91.

prevazilaženje grupnih identiteta i ostvarenje individualnih prava. Upravo na ovu mogućnost da insistiranje na kolektivnim pravima preraste u totalitarni pristup, upozoravaju nas teoretičari liberalizma. S druge strane, teoretičari komunitarizma upozoravaju nas da tradicionalni liberalizam koji polazi od individue kao vrijednosti po sebi, lako može dovesti do dominacije brojčane većine. Međutim, i komunitarni teoretičari/ke nalaze se pred brojnim dilemama već i u samom pokušaju definisanja kolektivnih prava, a problem se dodatno produbljuje s obzirom na specifičnosti bh. društva.

U ove specifičnosti spada i pitanje karakteristika kolektivnih prava. O kolektivnim pravima konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini ne možemo razmišljati iz perspektive postojeće društvene teorije. Zaštita kolektivnih prava u društvenoj teoriji, posebno u teorijama multikulturalizma, ima za cilj prvenstveno zaštitu kulture određene grupe i kolektivnog identiteta određene grupe. S druge strane, zaštita kolektivnih prava konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini štiti i ojačava poziciju dominantnih grupa. Čak je mnogo jednostavnije i opravdanije razmišljati o zaštiti kolektivnih naroda koji su deprivilegovani u određenom entitetu, nego o ovoj vrsti zaštite u odnosu na cijeli teritorij Bosne i Hercegovine. U Bosni i Hercegovini deprivilegovane su nacionalne manjine (formalno priznate, ali i ne-priznate) i svi oni koji se etnički ne izjašnjavaju. Deprivilegovani/e su i svi oni/e koji/e žele u potpunosti da uživaju u svojim građanskim pravima. Na taj način, Bosna i Hercegovina predstavlja specifičan model i neobičan problem iz perspektive teorija multikulturalizma.

U razmatranju individualnih i kolektivnih prava u Bosni i Hercegovini moraju se uvažavati kako elementi komunitarnog, tako i elementi liberalnog principa, ali i imati na umu njihove dileme i specifičnosti bh. stvarnosti. Međutim, problem je što se u Bosni i Hercegovini insistira isključivo na konceptu zaštite kolektivnih prava konstitutivnih naroda, a uopće se ne uzima u obzir ideja autonomije pojedinca/ke. Štaviše, često zaboravljamo da je grupa sastavljena od velikog broja pojedinaca/ki koji/e mogu imati određene vrijednosne stavove i interesе koje i ne dijele s ostalim članovima/icama svoje grupe. Na koncu, uvjek će biti i oni koji/e su izvan grupe, odnosno izvan grupe. Stoga, zarad onih koji/e imaju osjećaj pripadnosti određenom kolektivitetu, ali i zarad onih koji/e nemaju taj osjećaj, individualna prava moraju biti na prvom mjestu. Nesumnjivo, postoje brojne poteškoće u pokušaju da se zaštiti autonomija pojedinca/ki, ali da se zaštite i kolektivna prava. No, smatramo da pronaći ovakav model koji bi odgovarao specifičnostima bh. društva, nije nemoguće.

1.3. **Ustavnopravni položaj Ostalih u odnosu na položaj konstitutivnih naroda**

S obzirom na odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine,¹ mogu se izvesti tri ustavnopravna principa koja su u velikoj mjeri bila osnova za ekstenzivno tumačenje i razvoj

¹ Ovdje se prije svega misli na sljedeće četiri odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine: U 5/98 I od 29.01.2000; U 5/98 II od 18. 2. 2000, U 5/98 III od 1. 7. 2000. i U 5/98 IV od 18. 8. 2000.

ustava Bosne i Hercegovine, a to su: a) princip multietničnosti, b) princip kolektivne jednakosti konstitutivnih naroda i c) princip zabrane diskriminacije.

Prema mišljenju mnogih autora/ica, Bosna i Hercegovina je školski primjer multi-etničke države. S ovim zaključkom se možemo složiti ukoliko gledamo iz perspektive jedne od Odluka Ustavnog suda Bosne i Hercegovine. Ustavni sud Bosne i Hercegovine je u svojoj trećoj djelimičnoj odluci U 5/98 od 7. januara 2000. godine zaključio da gledano u vezi s članom I Ustava, tekst Ustava BiH "jasno razlikuje konstitutivne narode od nacionalnih manjina, sa namjerom afirmacije kontinuiteta Bosne i Hercegovine kao demokratske multinacionalne države." Međutim, ako posmatramo s aspekta društvene teorije, nailazimo na niz nedoumica u vezi s ovakvim tvrdnjama. Pretpostavka multi-etničnosti jeste postojanje građanskog društva, što nije situacija u Bosni i Hercegovini. Multietničnost podrazumijeva i postojanje sklada između različitih etničkih grupa, kao i jasno preciziran odnos između etničkih grupa i države¹, te je tu pojam multietničnosti i multikulturalnog društva sličan pojmu kulturnog pluralizma. Ako ćemo multietničnost identificirati s pukim, mehaničkim zbirom tri politički dominantne etnopoličke zajednice i 17 formalno priznatih nacionalnih manjina, onda se možemo složiti s ovim stavom. Ali to suštinski nije ona društvena slika koja se uobičajeno označava kao multi-etničnost, multikulturalizam ili kulturni pluralizam. Ovaj specifični bosanskohercegovački model, Nermina Mujagić označava kao "konstitucionalni multikulturalizam" za koji smatra da se može reći da je "drugo ime za političku proizvodnju triju različitih partikularnih kultura pod istim državnim krovom". Jusuf Žiga također upozorava da je provođenje "nacionalistički kontaminirane etnopolitike", što je karakteristika bosanskohercegovačke stvarnosti u proteklih 20-ak godina, pogubno za multietničnost, te da je rezultat takvih politika "feudaliziranje bosanskohercegovačkog društva i države".

U okviru odluke Ustavnog suda broj U 5/98 razmatrane su ustavne odredbe u Republici Srpskoj koje Srbima u tom entitetu daju privilegiran položaj. Ustavni sud je odlučio da su takve odredbe nekompatibilne s Ustavom Bosne i Hercegovine, te da sva tri konstitutivna naroda imaju ista prava na području cijele Bosne i Hercegovine. Prije donošenja ove odluke, Srbi/kinje su bili konstitutivni u Republici Srpskoj, a Bošnjaci/kinje i Hrvati/ce u Federaciji Bosne i Hercegovine. Nakon ove odluke, sva tri naroda postaju konstitutivna na cijeloj teritoriji Bosne i Hercegovine, što je 2002. godine dovelo do konkretnih promjena u oba entiteta, odnosno promjena u Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine, kao i Ustavu Republike Srpske. Prema Ustavu Federacije Bosne i Hercegovine koji je usvojen u junu 1994. godine kao dio Vašingtonskog sporazuma, Bošnjaci/kinje i Hrvati/ce su bili/e konstitutivni narodi u Federaciji Bosne i Hercegovine. Nakon donošenja Odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine o "konstitutivnosti naroda", usvojen je niz amandmana. Dom naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine "popunjen" je "odgovarajućim" brojem Srba/kinja i pripadnika/ca Ostalih, te je omogućena ustavnopravna zaštita u slučaju isticanja vitalnih nacionalnih interesa u procesu odlučivanja, ali samo za predstavnike/ce konstitutivnih naroda, a ne i Ostalih. Provođenje Odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine o konstitutivnosti naroda dovelo je do promjena i u Republici Srpskoj. Predviđeno je osnivanje Vijeća naroda Republike Srpske, kao posebne institucije koja se stara o zaštiti vitalnih interesa konstitutivnih naroda. Ovi interesi su definisani, normiran je postupak zaštite vitalnih nacionalnih interesa, uvedeno je još jedno mjesto potpredsjednika/ce Republike Srpske, kako bi predsjednik/ca

1 Semprini, Andrea "Multikulturalizam", Clio, Beograd, 1999. 147.

Republike i dva/ije potpredsjednika/ce pripadali/e razlicitim konstitutivnim narodima, utvrđena je formula prema kojoj se određuje nacionalni sastav Vlade Republike Srpske, spriječeno je akumuliranje određenog broja najvažnijih funkcija u korist samo jednog konstitutivnog naroda i predviđen je proporcionalni sastav određenog broja javnih institucija (ministarstava u Vladi Republike Srpske, opštinskih organa, osnovnih i okružnih sudova).¹

I dok princip multietničnosti i princip kolektivne jednakosti konstitutivnih naroda imaju pretenziju nametanja etnonacionalnih elemenata kroz uspostavljanje dominacije kolektivnih prava, princip zabrane diskriminacije štiti i individue i kolektiv. Princip zabrane diskriminacije² uveden je kroz međunarodne dokumente koji su dio prava Bosne i Hercegovine, kao i kroz nacionalne izvore. Aneks I na Ustav Bosne i Hercegovine predstavlja listu od 15 međunarodnopravnih dokumenata za zaštitu ljudskih prava i sloboda,³ dok je u članu II Ustava Bosne i Hercegovine navedena Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. Bez ulaženja u raspravu o odnosu Ustava Bosne i Hercegovine i međunarodnog prava, potrebno je imati na umu da se ovi dokumenti direktno primjenjuju u Bosni i Hercegovini.

U Preambuli Ustava Bosne i Hercegovine, kao polazna premisa uzima se poštovanje ljudskog dostojanstva, slobode i jednakosti, odnosno princip zabrane diskriminacije. Ustav Bosne i Hercegovine uvodi princip nediskriminacije kada kaže da je uživanje prava i sloboda predviđenih u članu II Ustava Bosne i Hercegovine ili u međunarodnim sporazumima navedenim u aneksu Ustava osigurano svim licima u Bosni i Hercegovini bez diskriminacije po bilo kojem osnovu kao što je spol, rasa, boja, jezik, vjera, političko i drugo mišljenje, nacionalno ili socijalno porijeklo, povezanost s nacionalnom manjinom, imovina, rođenje ili drugi status.

Među svim međunarodnim instrumentima koji su direktno integrисани u pravni sistem Bosne i Hercegovine, našu posebnu pažnju, međutim, zavređuje Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda. Član II (2) Ustava Bosne i Hercegovine predviđa ne samo direktnu primjenu prava i sloboda zagarantovanih Konvencijom i njenim protokolima nego i njen primat "nad svim ostalim zakonima", otvarajući na taj način put za eliminisanje onih odredbi koje bi bile u suprotnosti sa standardima zaštite ljudskih prava i sloboda koje definiše. Jedan od protokola Evropske konvencije o ljudskim pravima je i protokol broj 12, koji je stupio na snagu 1. 4. 2005. godine – Opća zabrana diskriminacije. Protokol broj 12 zabranjuje diskriminaciju u uživanju bilo

1 Ademović Nedim, Marko Joseph i Marković Goran "Ustavno pravo Bosne i Hercegovine", Konrad Adenauer – Predstavništvo u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, Sarajevo, 2012, str. 397. Preuzeto s: http://www.kas.de/wf/doc/kas_33649-1522-15-30.pdf?130227155156, dana 7. 8. 2013.

2 Isto, str. 307–314.

3 Riječ je o sljedećim dokumentima: 1) Konvencija o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida (1948), 2) Ženevske konvencije I-IV o zaštiti žrtava rata (1949) I dopunski protokoli I-II (1977.), 3) Konvencija koja se odnosi na status izbjeglica (1951) I Protokol (1966); 4) Konvencija o državljanstvu udatih žena (1957); 5) Konvencija o smanjenju broja lica bez državljanstva (1961); 6) Međunarodna konvencija o uklanjanju svih oblika rasne diskriminacije (1965); 7) Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima (1966) I opcioni protokoli (1966. i 1989); 8) Međunarodni pakt o ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima (1966); 9) Konvencija o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena (1979); 10. Konvencija protiv mučenja i drugih surovih, nehumanih ili ponižavajućih tretmana ili kažnjavanja (1987); 11) Evropska konvencija o sprečavanju mučenja, nehumanog ili ponižavajućeg tretmana ili kažnjavanja (1987); 12) Konvencija o pravima djeteta (1989); 13) Međunarodna konvencija o zaštiti prava svih radnika – migranata i članova njihovih porodica (1990); 14) Evropska povjela za regionalne jezike i jezike manjina (1992); 15) Okvirna konvencija za zaštitu nacionalnih manjina.

kojeg prava utvrđenog zakonom, a ne samo onih prava koja se garantuju Konvencijom. Takoder, stav 4 člana II Ustava Bosne i Hercegovine navodi i naglašava zabranu diskriminacije. Zabrana diskriminacije kao pojam podrazumijeva jednakopravnost svih građana/ki, odnosno jednak tretman za sve osobe i postojanje jednakih mogućnosti za sve. Iz svega navedenog proizlazi da Ustav Bosne i Hercegovine s normativnog i deklarativnog aspekta, pruža visok stepen zaštite i garanciju ljudskih prava i sloboda svim osobama na teritoriji Bosne i Hercegovine bez obzira na njihovu etničku pripadnost i (ne)konstitutivno određenje ili drugi vid samoodređenja.¹ S druge strane, stav Ustavnog suda Bosne i Hercegovine sadržan u odluci u predmetima Ilijaza Pilava i ostalih izražava opravdanost diskriminacije koja pravno postoji prema onima koji/e u potpunosti žele uživati svoja politička prava na teritoriji cijele Bosne i Hercegovine.

Takoder, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine predviđa da svi građani/ke uživaju pravo na osnivanje, pripadanje političkim partijama i na politička prava, sudjelovanje u javnim poslovima, jednakopravan pristup javnim službama, pravo da biraju i da budu birani.² Međutim, bez obzira na proklamaciju ovih političkih prava, imajući u vidu činjenicu da Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, također, priznaje princip kolektivne jednakosti konstitutivnih naroda te sadrži odredbe o načinu formiranja organa vlasti, može se zaključiti da su politička prava "nekonstitutivnih" ograničena, što će u drugom poglavljju ove studije biti posebno analizirano.

Garancije ljudskih prava Ustavom Republike Srpske su nešto drugačije utemeljene u odnosu na Ustav Bosne i Hercegovine i Ustav Federacije Bosne i Hercegovine, ali je bez obzira na sva usuglašavanja s odredbama Evropske konvencije o ljudskim pravima, i dalje prisutna jednakost manjkavosti kao i u državnom i drugom entitetском Ustavu – osiguravanje nacionalnih ravnopravnosti i zaštita vitalnih interesa konstitutivnih naroda, a izostavljanje i zapostavljanje nekonstitutivnih, odnosno Ostalih. Odredba o zabrani diskriminacije, koja je prisutna u svim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima koji su navedeni u Aneksu I na Ustav Bosne i Hercegovine i Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, i deklarativno kao vrijednost potvrđena državnim i entitetskim ustavima, daljim sadržajem tih istih ustava se dovodi u pitanje. Postojanje kategorije konstitutivnih, kao očigledno privilegovanih, te s druge strane, postojanje kategorije, politički izostavljenih i zapostavljenih Ostalih, dovodi do zaključka o postojanju, diskriminacije naročito u uslovima u kojima se dodatno osigurava zaštita prava privilegovanih (zaštita vitalnih nacionalnih interesa vetom), dok za neprivilegovane mehanizmi zaštite ustavno i zakonski ne postoje. Takozvani antidiskriminacioni test koji se provodi u četiri koraka kako bi se došlo do zaključka o postojanju ili nepostojanju diskriminacije, u kontekstu konstitutivnih i nekonstitutivnih, mogao bi biti doveden u pitanje samo u vezi sa širim interesom društvene zajednice.³

Zahvaljujući podjeli građana/ki Bosne i Hercegovine na konstitutivne narode i Ostale, kao i zakonskim rješenjima koja uređuju mogućnost svake od navedenih kategorija na participaciju u političkom životu države, ali i entiteta i lokalnih zajednica, moguće je zaključiti da nacionalne manjine i osobe koje se nisu izjasnile na osnovu etničke pripadnosti, tj. Ostali, imaju manje političkih prava od konstitutivnih naroda.

1 Isto, str. 109–110.

2 Ustav Federacije Bosne i Hercegovine. Preuzeto s: http://www.parlamentbih.gov.ba/hrv/parlament/o_parlamentu/ustavbih.html, dana 1. 8. 2013.

3 Više o antidiskriminacionom testu vidjeti u: Ademović, Nedim, Joseph, Marko i Marković Goran "Ustav Bosne i Hercegovine", op. cit., 311.

Diskriminativne odredbe koje su utvrđene pravnim normama razmatrala je i Evropska komisija za demokratiju kroz pravo (Venecijanska komisija) 2004. godine, kada je utvrđeno da ovakve odredbe Ustava moraju biti izmijenjene, što predstavlja i jedan od pre-duslova pristupanja Evropskoj uniji.

"Bosna i Hercegovina je zemlja u tranziciji koja se suočava sa teškim ekonomskim problemima i koja želi da učestvuje u evropskim integracijama. Zemlja će biti u stanju da se nosi sa brojnim izazovima koji proizilaze iz takve situacije samo ako postoji jaka i djelotvorna vlada. Ustavna pravila o funkcioniranju državnih organa, međutim, nisu zamišljena tako da proizvedu jaku vladu, već da spriječe da većina donosi odluke koje mogu imati negativne posljedice po druge grupe. Razumljivo je da je u post-konfliktnoj situaciji postojalo (i još postoji) nedovoljno povjerenja između etničkih grupa da se omogući da vlada djeluje samo po principu većine. U takvoj situaciji se moraju naći specifični oblici zaštite koji osiguravaju da sve najveće grupe, u Bosni i Hercegovini su to konstitutivni narodi, mogu prihvatiti ustavna pravila i osjećati se njima zaštićenima."¹

Iako je Venecijanska komisija primijetila da Ustav Bosne i Hercegovine sadrži veliki broj međunarodnih instrumenata za zaštitu ljudskih prava, da Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima daje prednost nad svim drugim zakonima, te podcrtava demokratski karakter države i stavlja jak naglasak na zabranu diskriminacije, primijećeno je, također, da su državne institucije strukturirane tako da ne predstavljaju građane/ke direktno, već da osiguraju zastupljenost konstitutivnih naroda. Prema mišljenju Venecijanske komisije ovakav pristup otvara i neka opšta pitanja, pri čemu posebno ističu interes osoba koje ne pripadaju konstitutivnim narodima zbog čega su izloženi riziku od zanemarivanja ili su prisiljeni da se vještački identificiraju s jednim od tri naroda.² Ovakav oblik zanemarivanja ili prisiljavanja na vještačko identificiranje osoba koje ne dijele osjećaj grupne pripadnosti s nekim od tri konstitutivna naroda, u direktnoj je suprotnosti s principom zabrane diskriminacije koji je uveden na normativnom nivou u Bosni i Hercegovini i koji je osnovni princip bilo kojeg demokratskog društva i države. U tom kontekstu, Banović u svojoj analizi zaključuje da Bosna i Hercegovina "u razvoju svog političkog sistema treba da prati srednji put, kombinirajući principe zaštite individua i kolektiva, uz postepeno umanjenje predominantne kolektivističke, a jačanje individualne kako bi se ova dva principa dovela na nivo barem jednakog balansa te zadovoljile ljudske potrebe za individualnom, ali i kolektivnom identifikacijom."³

1 Mišljenje o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini, Evropska komisija za demokratiju kroz pravo (Venecijanska komisija), CDL-AD (2005) 004, paragraf 29. Preuzeto s: <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282005%29004-bos>, dana: 20. 8. 2013.

2 Crnjanski-Vlajčić, Katarina "Položaj nacionalnih manjina u političkom sistemu" U: Banović, Damir i Gavrić, Saša (ur.) "Država, politika i društvo u BiH", Magistrat, Sarajevo, 2011, str. 168.

3 Banović, Damir, "Pravno definisanje i mehanizmi zaštite identiteta u svjetlu kolektivnih prava", op. cit. str. 155.

1.4. Ko je nosilac suvereniteta u Bosni i Hercegovini?

Suverenitet kao juristička, pravno-teorijska koncepcija, predstavlja način "da se postavi osnovica vlasti, autoriteta u pravnom poretku i u pravu". Specifična ideja narodnog suvereniteta skovana je u okvirima prosvjetiteljske socijalne i političke misli. Međutim, narod ne čine apstraktni građani/ke. Poimanje suverenosti u kontekstima savremenih multinacionalnih i multietničkih država, time se nalazi pred novim izazovima. "Spoj etničkog i građanskog čini multietničnost i multikulturalnost društva u jednoj državnoj zajednici prirodnim spojem i osnovom trajnog mira", a "razbijanje ovog spoja vodi u etnonacionalizam"². Ako imamo u vidu prethodnu analizu, čini se da je upravo ignorisanje ovog građanskog elementa dalo pečat specifičnoj društvenoj i političkoj situaciji u Bosni i Hercegovini. U prilog ovoj tezi govori i analiza napravljena u drugom djelu ove studije koja se bavi problemom (ne)zastupljenosti konstitutivnih naroda i Ostalih u tijelima zakonodavne, izvršne i sudske vlasti. Stoga se postavlja pitanje kako odrediti ko je nosilac suverenosti u Bosni i Hercegovini? Mišljenja autora/ica su podijeljena s obzirom na ovo pitanje.

Tekst Preamble Ustava Bosne i Hercegovine upućuje nas za zaključak da su nosioci suverene vlasti: a) konstitutivni narodi koje čini Bošnjaci/Bošnjakinje, Srbi/Srpkinje i Hrvati/Hrvatice, b) Ostali koji čine nacionalne manjine i nacionalno neopredijeljene osobe i c) svi građani/ke Bosne i Hercegovine.

S druge strane, ukoliko analiziramo način odlučivanja najznačajnijih institucija Bosne i Hercegovine, doći ćemo do zaključka da se kao istinski nosioci suvereniteta javljaju samo konstitutivni narodi, čime se modernom pojmu građanina/ke negira svaki utjecaj koji, datim mu pravima, građanin/ka ostvaruje. I na koncu, neki autori/ce analizirajući situaciju u Bosni i Hercegovini, posebno na sociološkoj ravni, uvidaju da su konstitutivni narodi nosioci suvereniteta u granicama "svojih" entiteta. Odnosno, da su Srbi/kinje stvarni nosioci suvereniteta u Republici Srpskoj, a Bošnjaci/kinje i Hrvati/ice u Federaciji Bosne i Hercegovine, unatoč odlukama Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i promjenama u entitetskim ustavima:

"Dodamo li svemu pitanje nosioca suvereniteta, moramo se vratiti na tezu 'konstitutivnih naroda' i 'njihovih entiteta' – na državnom nivou nijedan od takvih konstitutivnih naroda ne posjeduje sociološki suverenitet, odnosno sposobnost da izgledima na prinudu obezbijedi provođenje odluka/zakona. Entitetski ustavi, nakon noveliranja po odluci Ustavnog suda o konstitutivnim narodima, normativno izjednačavaju etnije kao 'svuljasnike' entiteta i ovo osiguravaju odgovarajućim institucionalnim garancijama. Međutim, politička retorika i svakodnevni politički rituali, ali i odomaćeni nazivi za entitete koji cirkuliraju u dnevnoj štampi, leksici i ozbiljnijim znanstvenim analizama Republiku Srpsku identificiraju kao vlasništvo srpskog, a Federaciju hrvatskog i bošnjačkog

1 Paund, Rosko "Jurisprudencija", Knjiga I, CID, Podgorica, 2000, str. 453.

2 Vukićević, Slobodan "Suverenitet danas", Luča, XV, 1–2, 1998, str. 210. Preuzeto s: <http://www.socioloskaluca.ac.me/PDF3/Vukicevic,%20S.,%20Suverenitet%20danas.pdf>, dana 25. 8. 2013.

naroda. Entiteti se, prema tome, ne definiraju prema ustavnopravnom statusu, nego prema stvarnim pozicijama moći. Ovim je približno, i nešto tačnije od entitetskih ustavnih proklamacija, određen stvarni nosilac suvereniteta.”¹

S obzirom na navedene nedoumice, često se postavlja pitanje pozicije ustanove kategorije građana/ki, te da li se uopće i u kojoj mjeri građani/ke mogu posmatrati kao nositelji/ce suvereniteta. Nadalje, vezano uz pitanje izjašnjavanja državljanina/ki Bosne i Hercegovine, potrebno je naglasiti da su svi podaci koji se tiču izjašnjavanja državljanina/ki Bosne i Hercegovine, a koji predstavljaju temelj cjelokupne strukture državnih institucija i odlučivanja, zastarjeli. Naime, prema posljednjem popisu stanovništva iz 1991. godine, pored 5,5% Jugoslavena/ki koji nakon raspada SFRJ prestaju biti pravna kategorija, samo 2,4% populacije pripada narodima koji nisu Bošnjaci/kinje (kojih je bilo 43,5%), Srbi/kinje (31,2%) ili Hrvati/ice (17,4%). Pored pripadnika/ca nacionalnih manjina, u ovaj procent uključene su i osobe koje se nisu izjasnile na osnovu etničkog kriterija. Uzveši u obzir izmjene koje su se do danas desile u strukturi stanovništva Bosne i Hercegovine, pitanje izjašnjavanja postalo je prioritetno. U tom kontekstu, i dugo očekivani popis stanovništva, koji je planiran za oktobar 2013. godine, mogao bi baciti novo svjetlo na sve analize u vezi s položajem konstitutivnih naroda, Ostalih i građana/ki u Bosni i Hercegovini. Iako je osnovni cilj popisa stanovništva da se prikupe pokazatelji o stanovništvu, kao što su na primjer ekonomski, demografski i socijalni, kao glavno dnevno političko pitanje u Bosni i Hercegovini, postavilo se pitanje izjašnjavanja o etničkoj i vjerskoj pripadnosti. Različite građanske inicijative su javnost stalno upozoravale na diskriminatorsku strukturu upitnika u pogledu izjašnjavanja o etničkoj i vjerskoj pripadnosti, dok su s druge strane predstavnici/e etnonacionalnih kolektiviteta izražavali stalnu bojaznost da popis neće dati pravu sliku o tome koliko pripadnika/ca određene grupe ima. Brojnost određene grupe se u ovom kontekstu smatra važnom, jer što je grupa brojčano “jača”, to će i zahtjevi koje upućuju biti osnovaniji. Međutim, u savremenoj društvenoj teoriji se sve više postavlja pitanje da li je brojčano stanje određeno grupe bitno za legitimaciju interesa te grupe u jednom društvu. Ako brojčano stanje određene grupe nije bitno – a grupe koje se eventualno pokažu brojčano manjim, imajući u vidu dosadašnju bh. politički scenu, pozivat će se upravo na ovaj argument – onda se, bh. priča vraća na početne dileme.

Jedna od tih dilema tiče se pitanja ko su nosioci suvereniteta u Bosni i Hercegovini. Danas demokratski ustavi u svijetu (direktno ili indirektno) proglašavaju načelo narodnog suvereniteta, odnosno temelje državne vlasti izvode iz naroda. Pritom se pojmom naroda obuhvaćaju svi državljanini/ke odnosno građani/ke određene države bez obzira na nacionalne i sve druge razlike među njima.² Bez obzira na to koje tumačenje odnosa konstitutivnih naroda, konstitutivnih naroda u zajednici s Ostalim i građana/ki Bosne i Hercegovine prihvatali, činjenice govore da je u Bosni i Hercegovini, pripadnost kolektivitetu postala preduslovom uživanja individualnih građanskih i političkih prava, tako da građanin/ka Bosne i Hercegovine kao apstraktna pravna kategorija ne postoji. Jedina alternativa koja se pruža osobi koja ne može ili ne želi biti svrstana u jednu od tri etnonacionalne grupe, jest izjašnjavanje kao Ostali – “ne-konstitutivne” grupe, koja već po

1 Sarčević, Edin “Dejtonski ustav: Karakteristike i karakteristični problemi”, Fondacija Konrad Adenauer – Predstavništvo u Bosni i Hercegovini”, Sarajevo, 2009, str. 72. Preuzeto s: http://www.kas.de/wf/doc/kas_17301-1522-1-30.pdf?091015095402, dana 15. 5. 2013.

2 Smerdel, Branko i Sokol, Smiljko “Ustavno pravo” Narodne novine, Zagreb, 2009, str. 209.

samoj definiciji predstavlja grupu čiji pripadnici, teoretski posmatrano, ali sa značajnim pravno-političkim implikacijama, ne konstituišu odnosno ne tvore državu Bosnu i Hercegovinu. Dominacija kolektivnog, etnonacionalnog principa u Ustavu Bosne i Hercegovine se tako zasigurno vezuje za neophodnost postizanja kompromisa koji je omogućio zaustavljanje sukoba u Bosni i Hercegovini. Međutim, ovaj kompromis je rezultirao i diskriminatornim učinkom po uživanje osnovnih ljudskih prava jednog dijela stanovništva, i to na najvišem nivou državne vlasti.

U promišljanjima o suverenitetu u Bosni i Hercegovini nužno je uz etno-političke elemente, uvesti i građanski element. Uvodenje ovog elementa je nužno s obzirom na princip zabrane diskriminacije o kojem je bilo riječi u prethodnom odjeljku. Na koncu, s ustavnopravnog aspekta ova veza je na izvjestan način i uspostavljena, s obzirom na to da su nosioci suverene vlasti konstitutivni narodi, Ostali i građani/ke Bosne i Hercegovine. Ipak, analiza zastupljenosti konstitutivnih naroda i Ostalih potvrđuje da su, orvelovski rečeno, u Bosni i Hercegovini neki/e suvereniji/e od Drugih.

2. POLITIČKE IMPLIKACIJE USTAVNOPRAVNOG POLOŽAJA OSTALIH U BOSNI I HERCEGOVINI: Isključivanje Ostalih iz procesa političkog odlučivanja

2.1. Politička klima u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini

Položaj Ostalih u političkom sistemu Bosne i Hercegovine neophodno je posmatrati u kontekstu političke klime u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini. Naime, uvezši u obzir apsolutnu ustavnopravnu nemogućnost učešća Ostalih u pojedinim, značajnim segmentima vlasti (Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, Dom naroda Parlamentarne skupštine Bosne i Hercegovine), potrebno je dati procentualni prikaz pripadnika/ca Ostalih (u odnosu na konstitutivne narode) u onim institucijama vlasti u kojima takva mogućnost učešća postoji. Kada govorimo o "apsolutnoj ustavnoj nemogućnosti" učešća Ostalih u političkom odlučivanju, nužno je razjasniti da je takva nemogućnost formalnopravne prirode, u smislu da se građanin/ka izjašnjen kao Ostali dovodi u nepovoljan položaj, ali i da je praktično moguće izjašnjavanje svih građana/ki kao pripadnika/ca reda bilo kojeg konstitutivnog naroda ili pripadnika/ce Ostalih, a s ciljem ostvarivanja vlastitog učešća u vlasti. Konkretno, svi/e gradani/ke, "pripadnici/e" Ostalih mogu se formalno izjasniti i kao "pripadnici/e" bilo kog konstitutivnog naroda kako bi imali mogućnost učešća u pojedinim institucijama vlasti gdje je njihovo učešće kao "pripadnika/ca" Ostalih onemogućeno. Takva mogućnost, pitanje Ostalih i konstitutivnih

naroda, te samog izjašnjavanja, s jedne strane, čini se u potpunosti absurdnom, a s druge strane, još više ističe problem diskriminacije (ne)određenog broja stanovništva Bosne i Hercegovine. Međutim, iako postoji različita tumačenja etnonacionalnih identiteta, autori/ce se uglavnom slažu u tome da je riječ o subjektivnoj kategoriji. Osjećaj pripadanja ili nepripadanja određenoj grupi ne može se mjeriti i svi pokušaji takvog mjerjenja u suprotnosti su s demokratskim principima.

Nadalje, bitno je razmotriti uopšte mogućnost artikulisanja i ostvarivanja interesa Ostalih, pa čak i u onim institucijama vlasti u kojima je ustavnopravno gledano, moguće učešće "pripadnika/ca" Ostalih. S jedne strane, da li Ostali (u vlasti) zastupaju interese Ostalih ili interes političkih partija iz kojih dolaze? Takvo pitanje nas vraća na absurdnost izjašnjavanja, s obzirom na to da je u kontekstu postojanja političkih elita koje se bore za svoje pozicije, realno moguća i politička igra "prema ponudi i potražnji" za kandidatom/kinjom koji će na izbornoj listi biti evidentiran/ana kao Ostali. Međutim, ovo pitanje možemo postaviti i u kontekstu konstitutivnih naroda: da li predstavnici/e konstitutivnih naroda u vlasti zastupaju interes konstitutivnih naroda. O ovom pitanju mogli bismo raspravljati iz različitih aspekata, posebno onih dnevopolitičkih koje želimo izbjegći u ovoj studiji. Umjesto stoga, zadržat ćemo se na formalno-logičkom pristupu: Konstitutivni narodi kao "zamišljena zajednica" na kraju uvijek čine konkretni pojedinci/ke. Ti konkretni pojedinci koji se (samo) opredjeljuju kao konstitutivni narodi su ujedno i (ili prije svega su) i građani/ke Bosne i Hercegovine. Svaki put kada, na primjer, zaštita vitalnih nacionalnih interesa dovodi u pitanje efikasno funkcioniranje države ili njenih pojedinih institucija, to negativno utiče na građane/ke Bosne i Hercegovine, među kojima su i oni/e konstitutivni/e, i nekonstitutivni/e. U postojećem bh. političkom kontekstu i nacije i građani su, "a da i ne znaju, žrtvovani u korist interesa etnoklika na vlasti, koje su privatizirale kompletну državu."¹

S druge strane, ukoliko osoba koja se izjašnjava kao Ostali nije opredijeljena niti za jednu političku opciju, kakve su realne mogućnosti ostvarivanja interesa koje zastupa, s obzirom na moć političkih partija² koja ima iznimno dobru finansijsku potporu³? Opravdano se postavlja i pitanje za čije interese se bore same političke partije? Da li je zaista riječ o (vitalnim) interesima konstitutivnih naroda? Ili je, pak, riječ o interesima političkih elita? Da li uopće u ovom kontekstu (ili bilo kojem drugom bh. kontekstu) možemo govoriti o općem dobru?

Kao što primjećuje Vlade Simović, partije u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini svojim djelovanjem najbolje oslikavaju brojne linije rascjepa koje postoje u ovoj državi, a najdrastičnije su po osnovu nacionalnog, vjerskog i regionalnog. Pored SDA, SDS i HDZ, koje su prije i tokom rata bile partije – svojevrsni nacionalni pokreti, u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini je osnovan (najvećim dijelom otcjepljenjem iz tri spomenute partije) veliki broj stranaka koje u političkom životu djeluju u interesu jedne nacionalno-vjerske grupe (Stranka za Bosnu i Hercegovinu, Demokratski narodni savez,

1 Lasić, Mile "Mukotrpno do političke moderne", *Dijalog*, Mostar, 2010, str. 51.

2 Kada su u pitanju izborne kampanje, poseban problem, naročito u pogledu ponašanja političkih subjekata tokom kampanje, predstavlja nedovoljna razgraničenosti zvaničnih, javnih funkcija i stranačkih uloga funkcionera. Nigdje nije regulisana zloupotreba funkcije vlasti u svrhu lične promocije ili promocije stranke, pa se u praksi dešava da funkcioneri/ke iskorištavaju svoj položaj i pojavljivanje u medijima kao priliku za promociju stranke (Finansiranje političkih partija u BiH, Transparency International BiH, preuzeto s: <http://ti-bih.org/wp-content/uploads/2011/03/fin-pol-partija1.pdf>; dana 28. 8. 2013; str. 54).

3 "Finansiranje političkih partija u BiH", Transparency International BiH, op. cit., str. 53.

Hrvatska demokratska zajednica 1990). Istovremeno, političke partije koje se ne karakterišu kao nacionalne, dosta su rijetke, te bi se kao takve mogle naznačiti Naša stranka, Socijaldemokratska partija i Socijaldemokratska unija. Neke od partija, poput Saveza nezavisnih socijaldemokrata, vremenom su radikalizovale svoje nacionalne stavove u odnosu na početne, što može da se dvojako objasni: s jedne strane, to je često proizvod objektivnih okolnosti (politički pritisci i slično), dok je s druge strane to rezultat pragmatskog ponašanja političkih partija i njihovih lidera.¹ Bez obzira na neophodnost ustavnih promjena, stalne pokušaje dogovora tim povodom, odluku suda u Strazburu u slučaju Sejadić – Finci protiv Bosne i Hercegovine (aplikacija br. 27996/06 i 34836/06, od 22. 12. 2009), političke partije u svojim programima uglavnom propagiraju partikularne, etnonacionalne interese. To vodi stalnoj degradaciji demokratskih načela sadržanih u državnom i entitetskim ustavima, o kojima na kraju možemo razmišljati samo kao o čistoj formi, ustavnopravnom dekoru.

"Jedna od dominantnih političkih praksi Daytonse BiH je praksa etničkog 'zlostavljanja' građanina koja je postala ustavno pravo: Bosanskohercegovačka etnopolitika predstavlja takav politički kontekst u kojem je građanstvo predodređeno (etničkim) srodnštвom; reducirano je na pripadanje ovoj ili onoj grupi zajedničkog srodnika, ili još eksplisitnije, krvnog porijekla čineći takvu vrstu pripadanja određujućim faktorom političke artikulacije građanina. Na taj način građanin se izbacuje iz sfere političkog i javnog, depolitizira, prepustajući te sfere svojim 'odabranim/izabranim' predstavnicima koji 'brinu' o 'vitalnim' grupnim interesima.

Ovo reduciranje građanina kroz njegovu političku upotrebu isključivo kao člana ove ili one etničke grupe implicira da individualni član grupe vrijedi tek kao član srodstva (ili 'konstitutivnog naroda') i čini se ima jedine dvije svrhe u svom individualnom životu: reproduktivnu svrhu – osigurati biološku masu kolektiva, i pseudopolitičku svrhu – glasati, kada dođu izbori, za 'svoj (na)rod'. U krajnjoj analizi obje ove svrhe imaju krajnje depolitizirajuće učinke: prva, reproduktivna, s ciljem povećanja biološke mase (na)roda, dok druga ukazuje da je politički glas za predstavnika 'svoga (na)roda' vitalni preduslov za nastavak postojanja svoje grupe i tebe kao njenog člana. Građanin-član etničkog kolektiva (svaki put neizostavno) glasa za 'svoj vlastiti opstanak'. O opstanku je riječ koji je uvijek ugrožen baš onda kada treba izići na izbole. Svaki izbori tako su 'odlučni', 'od suštinske važnosti', svaki izbori pitanje su 'života ili smrti'. Glasanje za 'nacionalne stranke' od 1990. pa do danas predstavlja ništa više do svojevrsno ritualno ponavljanje čina etničkog samoodređenja."²

Politički razdor unutar Bosne i Hercegovine³ stvara konstantnu nestabilnost pri

1 Isto.

2 Asim Mujkić "Ustavna rasprava i cilj funkcionalne i efikasne države", u: "Pregled dosadašnjih ustavnih rasprava i izazovi za Bosnu i Hercegovinu" (izlaganja sa konferencije održane u Sarajevu 2006. godine), str. 21. Preuzeto s: http://www.fes.ba/publikacije/PREGLED_DOSADASNIH_USTAVNIH_RASPRAVA_1_IZAZOVI_ZA_%20BiH.pdf, dana 25. 8. 2013.

3 "Najznačajnije podjele između partija u Bosni i Hercegovini su po osnovu njenog ustavnog uređenja. I dok je većina partija sa sjedištem u Srpskoj za očuvanje izvornog dejtonskog ustavnog uređenja koje daje ovom entitetu veliku autonomiju, najveći broj partija iz Federacije Bosne i Hercegovine (bilo da dolaze iz

čemu se kao prioritet uvijek javlja zaštita interesa tri konstitutivna naroda koji se smatraju ugroženim, u ovisnosti od dijela teritorije na kom se nalaze, dok se, s druge strane, ljudska prava (ne)određenog broja stanovništva svakodnevno krše – ne samo *de facto*, već i *de iure*, formalnopravno: ustavima. Pitanje Ostalih nije bilo predmet diskusije do donošenja odluke u slučaju Seđić – Finci (iako su se pred Ustavnim sudom Bosne i Hercegovine nalazili i predmeti kao što su Iliaz Pilav i ostali AP-2678/06 i Sulejman Tihić U-13/05¹, a i po njenom donošenju, pitanje Ostalih se na dnevnom redu nalazi u onoj mjeri u kojoj je to neophodno za zaštitu postojećih pozicija etnonacionalnih političkih elita, a ne s ciljem konačnih garancija i osiguranja jednakih prava svim građanima/kama Bosne i Hercegovine. Tome svjedoče i različiti pokušaji dogovora između političkih partija koje tvore vlast u periodu od donošenja odluke Seđić – Finci, do danas (uključujući i tzv. princip iz Brisela, kao najkonkretniji pokušaj dogovora nacionalnih političkih elita vezan uz rješenje pitanja Ostalih) s obzirom na to da je evidentan cilj dodatno zaštititi tri konstitutivna naroda na njihovim teritorijima.

Osnova političkog predstavljanja nije građanin/ka već etnonacionalni kolektivitet. Kao što u svojim radovima primjećuje Mujkić, jednopartijski model ispoljavanja interesa radničke klase etničke stranke su 1990. godine zamijenile ispoljavanjem kolektivnih interesa nacije, a nacija je kao apstraktni entitet u stvari samo ono što oni – nacionalna elita – kažu da jest. U ovim modelima dolazi do instrumentalizacije moći dobivene na izborima tako što interesi političke elite postaju interesi nacije.

“Etnopolitička bosanskohercegovačka praksa, u najkraćem, temeljeći se na takozvanoj zaštiti vitalnih nacionalnih interesa, iz godine u godinu, samo se potvrđuje upravo protivnom svakom općem ili zajedničkom dobru, dobru svih građana ove zemlje. Bosni i Hercegovini treba nekolektivistička koncepcija općeg dobra, koncepcija koja će uzeti u obzir svakog građana ove zemlje. Ona treba da počiva na koncepciji etičke jednakosti svih građana u njihovoj slobodi i ljudskom dostojanstvu iz čega slijedi i poštivanje svake grupne afilijacije građanina (bilo da je riječ o nacionalnoj, vjerskoj, ideološkoj, filozofskoj, strukovnoj) naravno ukoliko je ono konzistentno s individualnim pravima i slobodama građanina (ukoliko naprimjer ne širi etničku, vjersku i svaku drugu netrpeljivost i poziva na istrebljenje drugih po bilo kom osnovu). Iluzorno je očekivati slobodnog individuma u zemlji ‘slobodnih kolektiva’, ili u zemlji ‘etničke jednakosti’. Sloboda grupe, barem u bosanskohercegovačkom slučaju, do sada se pokazivala slobodom uske elite, avangarde grupnih interesa, a redukcijom slobode ili otvorenim ropstvom ostatka građanstva.²

Pitanje je koliko u gore opisanoj političkoj klimi postoji mogućnosti da se u procesima političkog odlučivanja čuje i glas Ostalih. Pravo na političko predstavljanje s obzirom na složenu strukturu države Bosne i Hercegovine, treba posmatrati imajući u vidu gore opisani politički kontekst, te s obzirom na određene nivoje vlasti (državni,

većinskih hrvatskih ili bošnjačkih područja) zagovaraju njegovu promjenu. Ova su pitanja često predmet političkih sukoba (međupartijskih i nerijetko unutarpartijskih) i uzrok nestabilnosti u političkom životu Bosne i Hercegovine” (Simović, Vlade “Političke partie u Bosni i Hercegovini”, op. cit., str. 331).

1 Ustavni sud Bosne i Hercegovine, Odluka br. 13/05. Preuzeto s: <http://www.ccbh.ba/bos/odluke/index.php?src=2>, dana 15. 9. 2013.

2 Asim Mujkić “Ustavna rasprava i cilj funkcionalne i efikasne države”, op. cit., str. 26.

entitetski i nivo Brčko distrikta Bosne i Hercegovine, te kantonalni i lokalni nivo), te s obzirom na princip podjele vlasti na izvršnu, zakonodavnu i sudsku. Izvršnu vlast na državnom nivou vrši Predsjedništvo Bosne i Hercegovine i Vijeće ministara, zakonodavnu Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, a pravosudnu Sud Bosne i Hercegovine i Tužilaštvo Bosne i Hercegovine.

Izvršnu vlast na nivou Federacije Bosne i Hercegovine vrše predsjednik/ca i dva potpredsjednika/ce Federacije Bosne i Hercegovine i Vlada Federacije Bosne i Hercegovine, zakonodavnu vlast Parlament Federacije Bosne i Hercegovine, dok sudsku vlast čine Vrhovni sud Federacije Bosne i Hercegovine, te kantonalni i opštinski sudovi. Izvršnu vlast na nivou Republike Srpske vrši predsjednik/ca i dva potpredsjednika/ce Republike Srpske, te Vlada Republike Srpske, dok zakonodavnu vlast vrši Narodna skupština Republike Srpske i Vijeće naroda Republike Srpske, sudsku vlast vrši Vrhovni sud Republike Srpske, okružni sudovi i osnovni sudovi. Na nivou kantona, izvršnu vlast vrši premijer kantona i vlada kantona, zakonodavnu skupština kantona, sudsku vlast kantonalni i općinski sudovi.¹

2.2. Procesi političkog odlučivanja na državnom nivou

Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine sastoji se od Predstavničkog doma i Doma naroda. Ustavom Bosne i Hercegovine (Član IV, stav 2) predviđeno je da Predstavnički dom ima 42 člana/ce od čega su 2/3 birane iz Federacije Bosne i Hercegovine i 1/3 sa teritorije Republike Srpske. Članovi Predstavničkog doma biraju se neposredno iz svog entiteta. Dom naroda se sastoji od 15 delegata od kojih su 2/3 iz Federacije (uključujući 5 Hrvata/ica i 5 Bošnjaka/inja) i 1/3 iz Republike Srpske (5 Srba/kinja).

Predsjedništvo Bosne i Hercegovine se sastoji od tri člana/ice, i to: jednog Bošnjaka/inje, i jednog Hrvata/ice koji se biraju neposredno s teritorije Federacije, i jednog Srbina/kinje koji/a se bira neposredno s teritorije Republike Srpske.²

Predsjedavajući/a i ministri/ce zajedno sačinjavaju Vijeće ministara Bosne i Hercegovine. Predsjedništvo imenuje predsjedavajućeg/u Vijeća ministara koji/a će preuzeti dužnost po odobrenju Predstavničkog doma.³ Predsjedavajući/a imenuje ministra/icu vanjskih poslova, ministra/icu vanjske trgovine i druge ministre/ice po potrebi, a koji/e će preuzeti dužnost po odobrenju Predstavničkog doma. Najviše 2/3 svih ministara/ica mogu biti imenovani/e s teritorije Federacije. Zakon o vijeću ministara Bosne i Hercegovine predviđa da će predsjedavajući/a Vijeća ministara BiH i zamjenici/e biti iz različitih konstitutivnih naroda, te da se u sastavu Vijeća ministara BiH ili na dužnosti generalnog/e sekretara/ice Vijeća ministara BiH, mora osigurati najmanje jedno mjesto

1 Više o podjeli vlasti i podjeli nadležnosti vidjeti u: Sahadžić, Maja "Priroda političkog sistema u Bosni i Hercegovini", U: Banović, Damir i Gavrić Saša (prir.) "Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini: Analiza postdejtonskog političkog sistema", University Press, Magistrat, Sarajevo, 2011, str. 15–18.

2 Isto, član V.

3 Isto.

za "pripadnike/ce" Ostalih.¹

Član IV Ustava predviđa dvodomni sistem s jednakopravnim Predstavničkim domom i Domom naroda. U oba doma 2/3 članova dolazi iz Federacije Bosne i Hercegovine, s razlikom da su u Domu naroda iz Federacije zastupljeni samo Bošnjaci/kinje i Hrvati/ice, a iz Republike Srpske Srbi/kinje. S obzirom na ovu specifičnost bh. uređenja, Venecijanska komisija je zaključila da Dom naroda nije odraz federalativnog karaktera države već je to dodatni mehanizam koji ide u korist interesa konstitutivnih naroda, te da je osnovna funkcija Doma naroda Bosne i Hercegovine prema Ustavu Bosne i Hercegovine da bude dom gdje će se koristiti veto na osnovu vitalnog interesa.

U pogledu prava da se bude kandidat/kinja na izborima, kao što je slučaj s Predsjedništvom Bosne i Hercegovine, osobe koje se ne izjašnjavaju kao Bošnjaci/kinje, Hrvati/ice ili Srbi/kinje, potpuno su isključene. Uz to, entitetska i etnička pripadnost su povezane i samo Srbi/kinje iz Republike iz Republike Srpske i Hrvati/ce i Bošnjaci/kinje iz Federacije Bosne i Hercegovine mogu biti birani/e. Niti jedan Srbin/kinja iz Federacije Bosne i Hercegovine i niti jedan Hrvat/ica i Bošnjak/inja iz Republike Srpske ne mogu biti u Domu naroda, koji je dom s punim zakonodavnim ovlaštenjima. Dakle, svi građani/ke Bosne i Hercegovine nemaju jednaku mogućnost i pravo da se kandidiraju na izborima za Dom naroda.

Član V Ustava predviđa kolektivno predsjedništvo s jednim bošnjačkim, jednim srpskim i jednim hrvatskim članom/icom i rotirajućim predsjedavanjem. U kontekstu Bosne i Hercegovine, njegovo postojanje djeluje opet motivisano potrebom da se osigura učešće predstavnika/ca svih konstitutivnih naroda u svim bitnim odlukama. To posebno znači:²

- Da bi bio izabran kao član/ica Predsjedništva, građanin/ka mora pripadati jednom od konstitutivnih naroda,
- Izbor glasača/ica ograničen je na bošnjačke i hrvatske kandidate/kinje u Federaciji Bosne i Hercegovine, odnosno srpske kandidate/kinje u Republici Srpskoj i
- Bošnjaci/kinje i Hrvati/ce mogu biti birani samo s teritorije Federacije Bosne i Hercegovine, a ne iz Republike Srpske, a Srbi/kinje samo s teritorije Republike Srpske, a ne iz Federacije Bosne i Hercegovine.

Ako članovi/ce Predsjedništva koji se biraju iz entiteta predstavljaju sve građane/ke koji žive u tom entitetu, a ne određeni narod, teško je opravdati da se moraju izjasniti kao "pripadnici/e" određenog naroda. Takvo pravilo djeluje kao da "podrazumijeva" da se samo "pripadnici/e" određene etničke grupe mogu smatrati potpuno lojalnim građanima/kama entiteta, koji mogu braniti njegove interese.³

Ustav Bosne i Hercegovine predviđa da i postojanje Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, kao *sui generis* institucije što je, s obzirom na specifičnost ovlaštenja istog, cjelokupan sistem sudova i drugih pravosudnih organa, podvrglo entitetskoj nadležnosti (član VI). S obzirom na to da postoje nadležnosti države Bosne i Hercegovine koje su u tom sistemu ostale sudske nezaštićene, uvidjelo se da je potreban redovni sudske

1 Zakon o Vijeću ministara Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BiH, br. 30/03, 42/03, 81/06, 76/07, 81/07, 94/07 i 24/08. Preuzeto s: http://www.vijeceministara.gov.ba/pdf_doc/default.aspx?id=12235&langTag=hr-HR, dana 12. 10. 2013.

2 Mišljenje o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini, Evropska komisija za demokratiju kroz pravo (Venecijanska komisija), CDL – AD (2005) 004.

3 Isto.

sistem na državnom nivou, i u tom pravcu od 2000. godine ustanovljen je niz pravosudnih institucija na državnom nivou, i to: Sud Bosne i Hercegovine, Tužilaštvo Bosne i Hercegovine, Visoko sudska i tužilačko vijeće Bosne i Hercegovine, te Ured registara.¹ Visoko sudska i tužilačko vijeće Bosne i Hercegovine čini 15 članova/ica koji se imenuju iz reda predstavnika/ca sudija/sutkinja, tužilaca/tužiteljica i advokata/ica sa svih nivoa Bosne i Hercegovine, te predstavnika/ca zakonodavne i izvršne vlasti Bosne i Hercegovine, a ima i jednog/jednu međunarodnog člana/icu. Sastav Visokog sudskeg i tužilačkog vijeća BiH mora odražavati odgovarajuću nacionalnu zastupljenost konstitutivnih naroda Bosne i Hercegovine kao i spolnu strukturu.² Konačno, uzimajući u obzir cilj osnivanja Visokog sudskeg i tužilačkog vijeća Bosne i Hercegovine (imenovanje nosilaca pravosudnih funkcija na cijeloj teritoriji BiH putem jedinstvenog postupka) mišljenje većine autora/ica je da Visoko sudska i tužilačko vijeće Bosne i Hercegovine predstavlja jedan od najznačajnijih rezultata postignutih provođenjem cjelokupne reforme pravosuđa u Bosni i Hercegovini, tim prije, ako se raniji izbor sudija/sutkinja i tužilaca/tužiteljica sagleda kroz prizmu odlučujućih političko/etničkih struktura.³

2.3. Zaštita vitalnog nacionalnog interesa

U Ustavu Bosne i Hercegovine se govori o vitalnom interesu konstitutivnih naroda (član IV/3) i vitalnom interesu entiteta (član V). Ustav ne definiše vitalni nacionalni interes, odnosno vitalni interes entiteta, niti navodi katalog interesa. Prema članu IV/3 e) Ustava Bosne i Hercegovine, većina delegate/kinja bilo kojeg od tri konstitutivna naroda u Domu naroda može da zaustavi donošenje zakona u Parlamentarnoj skupštini ako proglaši da navedeni zakon krši vitalni nacionalni interes za koji je potrebno da glasa većina delegata srpskog, hrvatskog ili bošnjačkog naroda. Za takvu će predloženu odluku u Domu naroda biti potrebna saglasnost većine bošnjačkih, većine hrvatskih i većine srpskih delegata/kinja koji/e su prisutni i glasaju (član IV/3 e). U slučaju kada većina bošnjačkih, hrvatskih ili srpskih delegata/kinja stavi primjedbu na tačku e) člana IV, predsjedavajući/a Doma naroda odmah će sazvati zajedničku komisiju sastavljenu od tri delegata/kinje, od kojih su po jednog izabrali/e bošnjački, hrvatski i srpski delegati/kinje, u svrhu rješenja spornog pitanja. Ako komisija u roku od pet dana ne uspije to pitanje riješiti, predmet će se uputiti Ustavnom судu Bosne i Hercegovine koji će po hitnom postupku preispitati proceduralnu ispravnost slučaja (član IV/3 f).

Član/ica Predsjedništva koji je glasao protiv neke odluke Predsjedništva može dati izjavu da je ta odluka štetna po vitalne interese entiteta za teritorij na kojem je izabran/a, a sve u roku od tri dana nakon usvajanja te odluke. Takva će se odluka odmah podnijeti Narodnoj skupštini Republike Srpske, ako je izjavu dao član/ica s tog teritorija; odnosno

1 Smailagić, Nedžad i Karanović, Nermin "Pravosudni sistem Bosne i Hercegovine", U: Banović, Damir i Gavrić Saša (pr.) "Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini: Analiza postdejtonskog političkog sistema", University Press, Magistrat, Sarajevo, 2011, str. 309.

2 Isto, str. 310.

3 Isto.

bošnjačkim delegatima/kinjama u Domu naroda Federacije Bosne i Hercegovine, ako je izjavu dao bošnjački član/ica; ili hrvatskim delegatima/kinjama Domu naroda Federacije Bosne i Hercegovine ako je izjavu dao hrvatski član/ica. Ako je izjava potvrđena dvotrećinskom većinom delegata/kinja u roku od deset dana od njezina podnošenja, sporna odluka Predsjedništva neće stupiti na snagu (član V/2 d).

Iako Ustav Bosne i Hercegovine pravi razliku između zaštite vitalnog interesa entiteta i zaštite vitalnog nacionalnog interesa, suštinski se u oba slučaja radi u zaštiti vitalnog nacionalnog interesa jednog od tri konstitutivna naroda. "Član Predsjedništva iz Republike Srpske je pripadnik srpskog naroda, a odluku o povredi vitalnog nacionalnog interesa u slučaju kada je izjave bošnjački ili hrvatski predstavnik donosi se u klubovima delegata hrvatskog, odnosno bošnjačkog naroda. Možemo govoriti samo o eventualno supsidijarnoj zaštiti interesa entiteta".¹

Iako Ustav Bosne i Hercegovine ne definiše vitalni nacionalni interes niti daje katalog vitalnih nacionalnih interesa konstitutivnih naroda, može se zaključiti da se kroz usvojene odluke Ustavni sud Bosne i Hercegovine oslonio na definicije koje su sadržane u entitetskim ustavima tj. jednakim prava konstitutivnih naroda u procesu donošenja odluka, obrazovanje, vjeroispovijest, jezik, njegovanje kulture, tradicije i kulturno nasljede². Međutim, mišljenje Venecijanske komisije je da je neprimjereno prepustiti ovo tumačenje samom Sudu bez davanja prethodnih smjernica:

"Tačno je da dalja sudska praksa Ustavnog suda može dati definiciju vitalnog interesa i smanjiti rizik koji inherentno postoji u tom mehanizmu. To bi, pak, moglo potrajati, a i djeluje neprimjereno da se takav zadatak, sa značajnim političkim implikacijama, prepusti samom Sudu, a da mu se ne da nikakva smjernica u tekstu Ustava."³

Za razliku od državnog, Ustav Federacije Bosne i Hercegovine (Amandman XXXVII) i Ustav Republike Srpske (Amandman LXXVII), daju kataloge vitalnih nacionalnih interesa konstitutivnih naroda: a) ostvarivanje prava konstitutivnih naroda da budu adekvatno zastupljeni u zakonodavnim, izvršnim i pravosudnim organima vlasti, b) identitet jednog konstitutivnog naroda, c) ustavni amandmani, d) organizacija organa javne vlasti; e) jednak prava konstitutivnih naroda u procesu donošenja odluka, f) obrazovanje, vjeroispovijest, jezik, njegovanje kulture, tradicije i kulturno nasljede, g) teritorijalna organizacija, h) sistem javnog informisanja, h) i druga pitanja koja bi se tretirala kao pitanja od vitalnog nacionalnog interesa, ukoliko tako smatraju 2/3 jednog od klubova delegata konstitutivnih naroda u Domu naroda Federacije Bosne i Hercegovine, odnosno u Vijeću naroda Republike Srpske.

Na neki način, katalog vitalnih nacionalnih interesa ostaje otvoren, te bilo koje pitanje može biti pitanje od vitalnog nacionalnog interesa ukoliko tako smatraju 2/3 klubova delegata/kinja konstitutivnih naroda. Pri tome treba imati na umu da je i u teorijskom kontekstu, veoma teško definisati nacionalni interes. Naime, kod teorijskog definisanja

1 Banović, Damir, "Pravno definisanje i mehanizmi zaštite identiteta u svjetlu kolektivnih prava", op. cit., str. 104.

2 Steiner, Christian i drugi "Ustav Bosne i Hercegovine: komentari", Fondacija Konrad Adenauer, Sarajevo, 2010, str. 579. Preuzeto s: http://www.ustavnareforma.ba/files/articles/20070327/10/bs.Steiner_i_Ademovic_Ustav_BiH_Komentar,_20.04.2010..pdf, dana 1. 8. 2013.

3 Mišljenje o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini i ovlaštenjima visokog predstavnika, CDL-AD (2005./004, paragraf 32), op. cit.

nacionalnog interesa "neophodno je imati u vidu njegovu izmjenjivost i punu korespondenciju sa djelatnostima i akterima koji ga određuju, legalizuju i legitimišu kao način ispoljavanja i zadovoljavanja nacionalnih sadržaja, ciljeva i potreba."¹ Vitalni nacionalni interes se ne iscrpljuje uvijek na isti način i kao fenomen ne daje uvijek iste rezultate, te upravo zbog toga nije dovoljno samo, s vremena na vrijeme, redefinisati sadržaj sintagme vitalni nacionalni interes, nego preispitati i sam metod naučnog, stručnog i političkog tretiranja i prezentovanja nacionalnog interesa, i to ne samo s političkog i pravnog stanovišta, već i u kontekstu socijalne strukture i dinamike društva.² Međutim, način na koji je trenutno uredeno pitanje vitalnih nacionalnih interesa u ustavnopravnom kontekstu, ukazuje na najmanje dva problema.

Prvo, vitalni nacionalni interes često postaje i moćno sredstvo političkih manipulacija koje koči funkcionisanje Bosne i Hercegovine kao države. Postupak zaštite vitalnih nacionalnih interesa je jasno propisan, ali zbog same činjenice da se ovaj postupak može pokrenuti upozorava na mogućnost blokiranja, odnosno usporavanja procesa donošenja odluka i rješavanja određenih pitanja oko kojih konstitutivni narodi ne mogu sporazumno da se dogovore. Činjenica da je lista pitanja koja su od vitalnog nacionalnog interesa ostavljena otvorenom u entitetskim ustavima, odnosno da u državnom ustavu uopće nije definisana, ostavlja mogućnost zloupotrebe vitalnog nacionalnog interesa, čija je najčešća posljedica – nefunkcionalnost države. Na mogućnost zloupotrebe instituta vitalnog nacionalnog interesa upozorila je i Venecijanska komisija:

"Osnovni problem sa pravom na veto nije u njegovom korištenju, već u njegovom preventivnom djelovanju. Pošto su svi uključeni političari u potpunosti svjesni postojanja mogućnosti veta, može se очekivati da pitanje u vezi sa kojim se može podnijeti veto i ne bude podneseno na glasanje. Obzirom na postojanje veta, grupa poslanika koja ima posebno krut stav i odbija kompromis je u jakoj poziciji."³

Ovim se ne tvrdi da instrument vitalnog nacionalnog interesa ne treba da postoji, već se upozorava na mogućnost njegove zloupotrebe. To može dovesti do toga da se prava građana/ki ugrožavaju s obzirom na kolektivna prava konstitutivnih naroda. Međutim, suštinski pozivanje na vitalne interese konstitutivnih naroda, skoro redovno se svodi na interes određenih političkih elita. Ovakve zloupotrebe smanjuju efikasnost države i veoma često za posljedicu imaju ugrožavanje prava i sloboda građana/ki Bosne i Hercegovine. A svaki put kada se ugrožavaju prava građana/ki, ujedno se ugrožavaju ne samo prava nekonstitutivnih, nego i konstitutivnih građana/ki. Upravo zbog toga vitalni nacionalni interes treba biti jasnije i preciznije definisan, te se mora naći adekvatan model zaštite individualnih, građanskih prava.

Drugo, ustavnopravna zaštita u slučaju isticanja vitalnih nacionalnih interesa u procesima odlučivanja, ekskluzivno je pravo predstavnika/ca konstitutivnih naroda, ali ne i Ostalih. Nameće se pitanje da li Ostali imaju pravo na vitalni interes, o čemu će biti riječi u trećem dijelu ove studije.

1 Trnka, Kasim i drugi "Proces odlučivanja u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine: stanje, komparativna rješenja, prijedlozi", op. cit., str. 75.

2 Isto.

3 Mišljenje o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini i ovlaštenjima visokog predstavnika, CDL-AD (2005./004, paragraf 32), op. cit.

2.4. Politizacija ustavnog sudstva

Protivnici/e ustavnog sudovanja skloni/e su prigovorima kako ustavni sudovi čine, u biti politička tijela, koja su postavljena iznad ustava i nadređena zakonodavnoj vlasti, dok sama ne crpe svoje ovlasti iz volje naroda izražene na općim izborima. Ideju o rješenju političkih sporova i sukoba primjenom prava nije moguće u potpunosti provesti, bez opasnosti da se "juridizacija politike" iskrene u "politicizaciju sudstva".¹ Ukoliko se razmotri način izbora sudija/kinja Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, nemoguće je negirati tezu politicizacije ustavnog sudstva. Međutim, dok se "politicacija sudstva" u spomenutom kontekstu odnosi na nadležnost ustavnih sudova da odlučuju o pitanjima "velikog" političkog značenja i ostvaruju znakovit politički uticaj, a istodobno nisu nikome politički odgovorni i da postoji mogućnost da se previše osamostale i uspostave ono što se naziva vladavinom sudaca i smatra prijetnjom demokratiji, u Bosni i Hercegovini politicacija Ustavnog suda Bosne i Hercegovine poprima svoje najdrastičnije oblike u vidu stranačkog-interesno-etnonacionalnog upravljanja Ustavnim sudom.

Ustav Bosne i Hercegovine (član VI) predviđa da će se Ustavni sud Bosne i Hercegovine sastojati od devet članova/ica. Četiri člana/ice bira Predstavnički dom Federacije Bosne i Hercegovine, a dva člana/ice Skupština Republike Srpske. Preostala tri člana/ice bira predsjednik/ca Evropskog suda za ljudska prava nakon konsultacija s Predsjedništvom Bosne i Hercegovine. U tom smislu, sam način izbora sudija/sutkinja Ustavnog suda Bosne i Hercegovine izuzetno je pogodan za različita politička upravljanja Ustavnim sudom čemu doprinosi i nepreciznost kriterija predviđenih za izbor sudija/sutkinja Ustavnog suda Bosne i Hercegovine. Konkretnim propisom precizno se moraju normirati činjenične pretpostavke za "istaknutog pravnika" ili za "visoki moralni ugled", zbog toga što ovakvo definisanje ostavlja mogućnost da se tumači i kao mogućnost da se sprijeći izbor kandidata/kinja koji bi na poziciju sudija/sutkinja ustavnih sudova dolazili s visokih partijskih ili političkih funkcija, odnosno s mjesta izvršnih funkcija u političkim partijama i državnim tijelima koja se imenuju političkim putem.² Također, pripadnost konstitutivnim narodima (te automatska nemogućnost pristupanja Ostalih pozicijama) se ističe i Pravilima Ustavnog suda koja kažu da se Predsjednik/ica Ustavnog suda bira rotacijom između sudija/sutkinja iz konstitutivnih naroda Bosne i Hercegovine, s tim da u dva uzastopna mandata predsjednik/ca Ustavnog suda ne može pripadati istom konstitutivnom narodu, te da Predsjednik/ca Ustavnog suda i potpredsjednik/ca Ustavnog suda ne mogu istovremeno biti birani iz istog naroda, čime se dodatno olakšavaju nacionalno-politički putevi izbora sudija/sutkinja Ustavnog suda Bosne i Hercegovine. Iako se sudije/kinje biraju iz entiteta, *de facto* izbor uvijek oslikava etničku pripadnost. Analizirajući izbor sudija/kinja Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, Lejla Balić dolazi do zaključka da se u ustavnom pravu Bosne i Hercegovine uspostavlja ustavni običaj da se izbor članova/ica Ustavnog suda obavlja prema načelu etničkog pariteta³.

Iako ustavni sudovi mogu korisno i uspješno utjecati na politički proces na nekoliko načina, uključujući zaštitu prava oporbe, odnosno preciznije parlamentarne manjine,

1 Smerdel, Branko i Sokol, Smiljko "Ustavno pravo", Narodne novine, Zagreb, 2009, str. 200.

2 Zaključci i preporuke Regionalne konferencije o izboru sudaca ustavnih sudova, Fondacija Centar za javno pravo, Sarajevo, 2013. Preuzeto s: <http://www.fcjp.ba/content/view/151/68/>, dana 15. 9. 2013.

3 Balić, Lejla "Ustavni običaj u BiH – osvrt na izbor sudija Ustavnog suda BiH", Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu, LII/2009.

i olakšavaju joj da vladajuću većinu zadržava u granicama ustavnih ovlasti; štite prava manjina, etničkih, vjerskih, socijalnih, političkih, i time nadoknađuju njihovu slabu zastupljenost u politički odlučujućim tijelima; nadzirući djelotvornost i kakvoću zakona, ustavni sudovi "pridonose racionalizaciji procesa odlučivanja, te mogu znakovito smanjiti destruktivni potencijal političkih sukoba i u stanovitoj mjeri ispravljati odstupanja kojima su sklone velike stranke ili moćne koalicije"¹ i slično, Ustavni sud Bosne i Hercegovine dosadašnjom praksom predstavlja suprotnost svih promoviranih načela sadržanih kako u državnom i entitetskim ustavima podržanim međunarodnim dokumentima, tako i Pravilima Ustavnog suda Bosne i Hercegovine.

2.5. Procesi političkog odlučivanja na entitetskom nivou: Federacija Bosne i Hercegovine

Predstavnički dom Federacije Bosne i Hercegovine i Dom naroda Federacije Bosne i Hercegovine imaju zakonodavne ovlasti. Predstavnički dom se sastoji od 98 zastupnika/ica, s minimumom od četiri predstavnika/ce iz svakog od konstitutivnih naroda. Zastupnici/ce se biraju demokratskim putem na neposrednim izborima, tajnim glasanjem na cijeloj teritoriji Federacije Bosne i Hercegovine, a u skladu s Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine i Izbornim zakonom Bosne i Hercegovine.² U Predstavničkom domu Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine ne formiraju se klubovi naroda, već klubovi poslaničkih stranaka zastupljenih u Predstavničkom domu³. Ipak nisu zanemarljivi podaci o nacionalnoj strukturi Predstavničkog doma Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine. Naime, analizirajući podatke⁴ o zastupnicima/ama u Predstavničkom domu Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine, zaključujemo sljedeće: od ukupno 98 zastupnika/ica, 66 su Bošnjaci/kinje, 25 Hrvati/ce, 6 Srbi/kinje i za 1 kandidata/kinju ovaj podatak nije poznat (ili je riječ o kandidatu/kinji koji/a se etnonacionalno ne izjašnjava).

Dom naroda Federacije Bosne i Hercegovine ima 58 delegata/kinja. Svaki konstitutivni narod ima isti broj delegata/kinja (po sedamnaest delegata/kinja iz reda svakog od tri konstitutivnih naroda) i sedam delegata/kinja iz reda Ostalih. Delegate/kinje Doma naroda na četverogodišnji mandate biraju kantonalne skupštine iz reda svojih delegata/kinja, a proporcionalno nacionalnoj strukturi stanovništva.

Izvršna vlast Federacije sastoji se od predsjednika/ce i dva potpredsjednika/ce

1 Smerdel, Branko i Sokol, Smiljko "Ustavno pravo", op. cit., str. 201.

2 Podaci preuzeti s web stranice Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine – Predstavnički dom: <http://predstavnickidom-pfbih.gov.ba/bs/page.php?id=2>, dana 13. 10. 2013.

3 Više informacija o klubovima poslanika (mandat 2010–2014) moguće je naći na web stranici Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine – Predstavnički dom: <http://predstavnickidom-pfbih.gov.ba/bs/page.php?id=5> (pristupljeno: dana 13. 10. 2013.).

4 Podaci su preuzeti sa web stranice: http://vlastibih.com/2013/index.php?option=com_content&view=frontpage&Itemid=636, dana 13. 10. 2013.

koji/e predstavljaju različite konstitutivne narode. U izboru predsjednika/ce i dva/dvije potpredsjednika/ce Federacije Bosne i Hercegovine, najmanje trećina delegata/kinja iz klubova bošnjačkih, hrvatskih ili srpskih delegate/kinja u Domu naroda mogu kandidovati predsjednika/cu i dva/dvije potpredsjednika/ce Federacije Bosne i Hercegovine. Izbor za predsjednika/cu i dva/dvije potpredsjednika/ce zahtijeva prihvatanje zajedničke liste tri kandidata/kinje za predsjednika/cu i potpredsjednike/ce Federacije, većinom glasova u Predstavničkom domu, a zatim i većinom glasova u Domu naroda, uključujući većinu kluba svakog konstitutivnog naroda.

Predsjednik/ca Federacije uz saglasnost potpredsjednika/cu Federacije imenuje Vladu Federacije nakon konsultacija s premijerom/kom ili s kandidatom/kinjom za tu funkciju. Nakon kompletne provedbe Aneksa 7, minimalno 15% članova/ica Vlade mora dolaziti iz reda jednog od konstitutivnih naroda. Minimalno 35% članova Vlade moraju dolaziti iz ostala dva konstitutivna naroda. Jedan član/ica Vlade mora biti iz grupe Ostalih.

Praktično, položaj koji Ostali imaju u federalnom zakonodavnom tijelu, ovisi o njihovom položaju u zakonodavnom tijelu kantona, u skladu s Ustavom Federacije Bosne i Hercegovine. Bitno je naglasiti da učešće Ostalih u kantonalnim zakonodavnim tijelima nije niti međusobno jednako, niti proporcionalno broju predstavnika/ca konstitutivnih naroda.¹

U političkom sistemu Federacije Bosne i Hercegovine, kako primjećuju neki autori/ce, dolazi do poistovjećivanja teritorije i etniciteta. Organizacija Doma naroda usko je povezana "sa etnonacionalnom strukturom kantona"², te je kao takva "odraz isključivog izjednačavanja etničkog identiteta i teritorijalnog interesa"³.

U Bosni i Hercegovini zakonodavne i izvršne nadležnosti uglavnom se vrše paralelno, na različitim nivoima vlasti, pri čemu se tijelima nižih nivoa vlasti, prvenstveno kantonima, dodjeljuje veliki broj zakonodavnih i izvršnih nadležnosti. Na nivou Federacije Bosne i Hercegovine može se osigurati adekvatno poštivanje interesa konstitutivnih naroda, uključujući i kroz – čak i modificiran – veto na osnovu vitalnog interesa. Stoga, nema nikakvog etničkog racija koji opravdava zadržavanje zakonodavnih nadležnosti na kantonalnom nivou. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine predviđa veto na osnovu vitalnog interesa za konstitutivne narode u drugom domu, Domu naroda. Kako primjećuje Venecijanska komisija, i ovdje se, kao i u slučaju državnog nivoa, može postaviti pitanje racionalnosti i efikasnosti dvodomna struktura zakonodavnog tijela. Naime, u Domu naroda, svaki konstitutivni narod ima sedamnaest predstavnika/ca sa sedam predstavnika/ca Ostalih, a tome treba dodati da i raspodjela izvršnih ovlaštenja djeluje pretjerano teška i složena. Član IV. B. 7 Ustava, nadležnosti raspodjeljuje između predsjednika/ce, dopredsjednika/ca, premijera/ke, zamjenika/ice premijera/ike i ministara/ica. Upravo zbog toga, kako primjećuje i Venecijanska komisija, stiče se dojam da je efikasno i racionalno odlučivanje u potpunosti žrtvovano principu uključivanja predstavnika/ca svakog konstitutivnog naroda u svaku odluku. Vlada i izvršna vlast, međutim, ne mogu funkcionirati ako se svaki nosilac funkcije smatra predstavnikom odredene

1 Vidjeti na primjer: Član 30 Ustava Hercegovačko-neretvanskog kantona bez obzira na opće biračko pravo, insistira se na nacionalnoj strukturi uz nemogućnost pristupanja Ostalih svim pozicijama na jednak način (Ustav preuzet s: <http://www.vlada-hnz-k.ba/hr/ustav/ustav-hn%C5%BE>, dana 29. 8. 2013) ili član 26a Ustava Tuzlanskog kantona koji predviđa postojanje vitalnog nacionalnog interesa konstitutivnih naroda (ustav preuzet s: <http://www.skupstinatk.kim.ba/b/s/ustav.htm>, dana 29. 8. 2013.)

2 Ademović Nedim, Marko Joseph i Marković Goran "Ustavno pravo Bosne i Hercegovine", op. cit., str. 336.

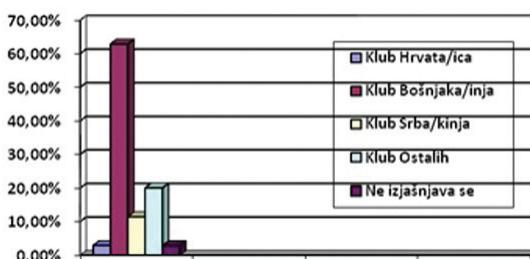
3 Isto, 337.

etničke zajednice koji može djelovati samo u ime svoje zajednice, a ne kao neko kome je provjerena funkcija u ime entiteta u cjelini¹, pri čemu nepostojanje zaštite Ostalih i ne ulazi u razmatranje, s obzirom na to da se kao elementarni problem još uvijek javlja zaštita konstitutivnih naroda.

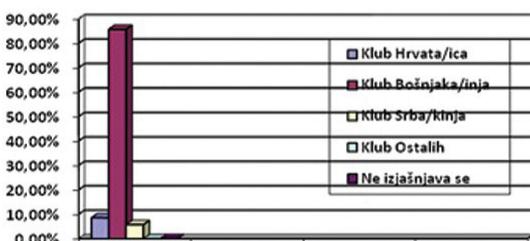
Kao primjer relativno dobre prakse, može se navesti Skupština Kantona Sarajevo koja je prva provela odluku Sejdić i Finci izjednačavajući Ostale u mogućnosti učešća u političkom odlučivanju. Naime, amandmanima na Ustav Kantona Sarajevo, Skupština Kantona Sarajevo osigurava poslaničko mjesto Ostalim, ali i otvara mogućnost osnivanja kluba Ostalih u skladu s osiguranim pravom. Nadalje, sva mjesta (uključujući predsjedavajućeg/u, te zamjenike/ce predsjedavajuće/g) čini dostupnim i Ostalim na način da pored ranije postojeće tri rotacije između konstitutivnih naroda, sada uvodi i četvrtu – namijenjenu predstavniku/ici Ostalih.

Trenutni sastav pojedinih zakonodavnih tijela Bosne i Hercegovine, a koji ustavno-pravno utječe na sastav federalnog, a nakon toga i državnog zakonodavnog tijela izgleda ovako:

SKUPŠTINA KANTONA SARAJEVO²

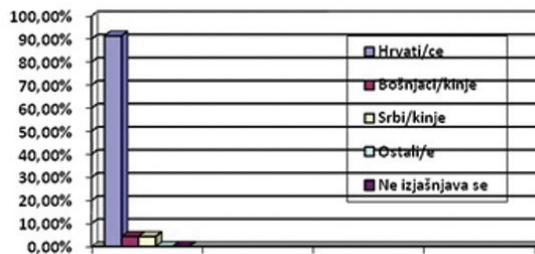

SKUPŠTINA TUZLANSKOG KANTONA³

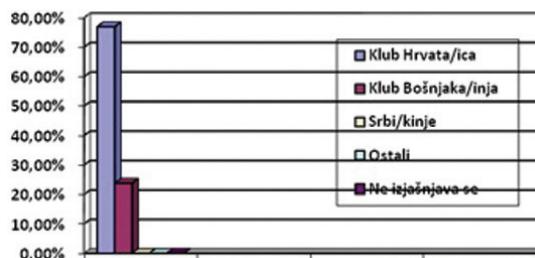

-
- 1 Mišljenje o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini, Evropska komisija za demokratiju kroz pravo (Venecijanska komisija), CDL – AD (2005) 004., paragraf 56, op. cit.
 - 2 Podaci preuzeti s web stranice Skupštine Kantona Sarajevo: <http://skupstina.ks.gov.ba/sastav/zastupnici/po-klubovima-naroda/all>, dana 25. 9. 2013.
 - 3 Podaci preuzeti s web stranice Skupštine Tuzlanskog kantona: <http://www.skupstinatk.kim.ba/b/s/klubovinaroda.htm>, dana 25. 9. 2013.

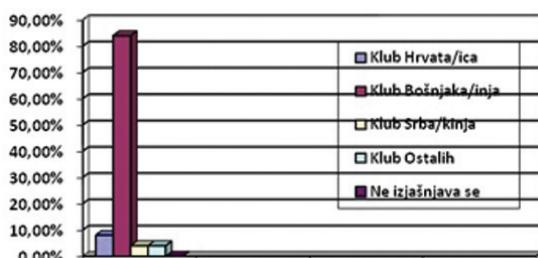
SKUPŠTINA ZAPADNOHERCEGOVAČKOG KANTONA¹

SKUPŠTINA POSAVSKOG KANTONA²

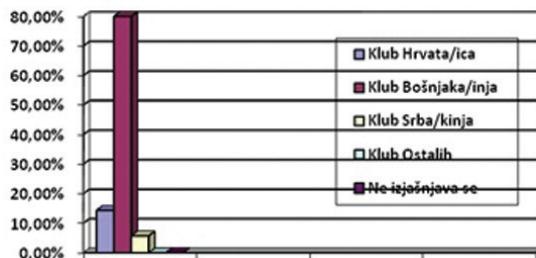

SKUPŠTINA BOSANSKO-PODRINJSKOG KANTONA³

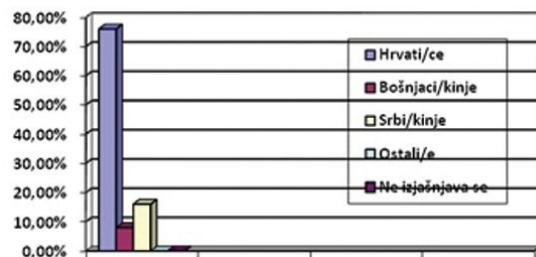

-
- 1 Podaci preuzeti s web stranice Skupštine Zapadnohercegovačkog kantona: http://www.skupstina-zzh.ba/opsirnije.asp?id_kategorija=1&id=9, dana 15.09.2013.
 - 2 Podaci preuzeti s web stranice Skupštine Posavskog kantona: <http://skupstinazp.ba/>, dana 15. 9. 2013.
 - 3 Podaci preuzeti s web stranice Skupštine Bosansko-podrinjskog kantona: <http://www.bpkg.gov.ba/skupstina/6369/klubovi-skupstine-bosansko-podrinjskog-kantona-gorazde/>, dana 15. 9. 2013.

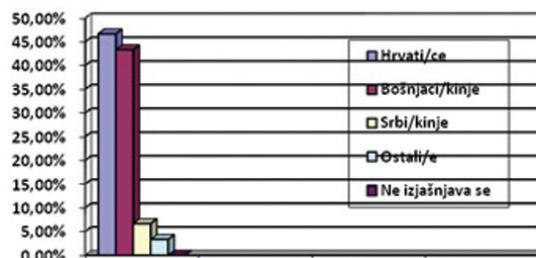
SKUPŠTINA ZENIČKO-DOBOJSKOG KANTONA¹

SKUPŠTINA KANTONA 10²

SKUPŠTINA SREDNJOBOSANSKOG KANTONA³

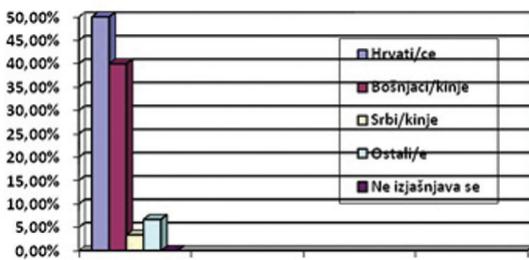

1 Podatke smo dobili iz skupštine Zeničko-dobojskog kantona u septembru 2013. godine.

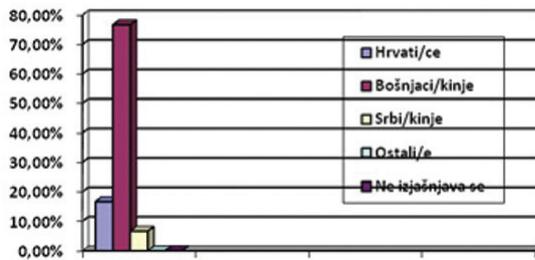
2 Do ovih zaključaka o sastavku Skupštine Kantona 10, došli smo na osnovu analize podataka o zastupnicima/ama u ovoj Skupštini. Podaci preuzeti s: http://vlastibih.com/2013/index.php?option=com_content&view=frontpage&Itemid=636, dana 13. 10. 2013.

3 Isto.

SKUPŠTINA HERCEGOVAČKO-NERETVANSKOG KANTONA¹

SKUPŠTINA UNSKO-SANSKOG KANTONA²

2.6. Procesi političkog odlučivanja na entitetskom nivou: Republika Srpska

Zakonodavnu vlast u Republici Srpskoj vrše Narodna skupština Republike Srpske i Vijeće naroda Republike Srpske, ili preciznije: zakonodavni postupak se provodi u Narodnoj skupštini, dok Vijeće naroda ispituje eventualne povrede vitalnog interesa konstitutivnih naroda. Narodna skupština ima 83 narodna poslanika/ice, izabrana/e izravno u tajnim glasanjem, a najmanje četiri poslanika/ice iz reda jednog konstitutivnog naroda moraju biti zastupljeni/e u Narodnoj skupštini.³ Ustavom Republike Srpske (članci 69–73), predviđeno je da Vijeće naroda Republike Srpske ima 28 delegata/kinja,

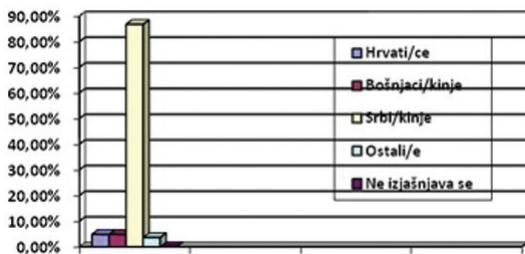
1 Isto.

2 Isto.

3 Ustav Republike Srpske, član 71, Amandman LXVIII. Preuzeto s: http://skupstinabd.ba/ustavi/rs/Ustav_bosanski.pdf, dana 10.10.2013.

i to ima po 8 članova/ica iz svakog od konstitutivnih naroda (a biraju ih odgovarajući klubovi iz Narodne skupštine) i četiri delegata/kinje iz grupe Ostalih koji će imati pravo da ravnopravno sudjeluju u proceduri većinskog glasanja.

NARODNA SKUPŠTINA REPUBLIKE SRPSKE¹

Gradani/ke Republike Srpske tajnim i izravnim glasanjem na demokratskim izborima biraju predsjednika/cu Republike Srpske na mandat od četiri godine. Za predsjednika/cu se bira kandidat/kinja koji/a ostvari najveći broj glasova, a za dopredsjednike/ce kandidati/kinje koji/e imaju najveći broj glasova, a dolaze iz reda druga dva naroda.

Vlada Republike Srpske se sastoji od predsjednika/ce Vlade i šesnaest ministara/ica i to: osam iz reda srpskog, pet iz reda bošnjačkog naroda, te tri iz reda hrvatskog naroda. Jednog ministra iz reda Ostalih može imenovati predsjednik Vlade iz kvote najbrojnijeg konstitutivnog naroda.

2.7. Procesi političkog odlučivanja u Brčko distriktu

Procese političkog odlučivanja u Brčko distriktu također možemo posmatrati kroz podjelu vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsку. Prema članu 19 Statuta Brčko distrikta, zakonodavnu vlast vrši Skupština Distrikta, izvršnu Vlada Distrikta, a sudsку vlast sudovi Distrikta (član 19. Statuta). Član 33.a Statuta propisuje zaštitni mehanizam od preglasavanja konstitutivnih naroda. Time je propisan poseban način donošenja odluka za određene slučajeve, kakve ne nalazimo na državnom nivou ili u entitetima, a ti mehanizmi se primjenjuju samo u određenim slučajevima koji su u Statutu konkretno navedeni.² U navedenim slučajevima, pored nužne većine propisane Statutom, potrebni su afirmativni glasovi najmanje jedne trećine zastupnika/ica svakog od konstitutivnih naroda koji su prisutni i koji glasaju za odluke Skupštine (član 33a, stav 1). Minimum od jedne trećine afirmativnih glasova koji je potreban neće ni u kom slučaju iznositi više od tri glasa (član 33a, stav 2). U slučaju da, zbog opravdanih razloga, sjednici Skupštine

1 Podatke smo dobili iz Narodne skupštine Republike Srpske u septembru 2013. godine.

2 V. Ademović Nedim, Marko Joseph i Marković Goran "Ustavno pravo Bosne i Hercegovine", op. cit., str. 325.

ne prisustvuje više od dva zastupnika/ce iz jednog konstitutivnog naroda u trenutku kada se odlučuje o navedenim pitanjima, razmatranje i glasanje o predmetnim odlukama se odgađa dok najmanje tri zastupnika/ce iz reda tog konstitutivnog naroda ne budu prisutna/e na sjednici Skupštine (član 33a, stav 2). U takvim situacijama detaljan postupak se propisuje u Poslovniku o radu Skupštine. U slučaju da sjednici Skupštine prisustvuju od tri do pet zastupnika/ca iz jednog konstitutivnog naroda, jedan afirmativni glas smatra se kao jedna trećina afirmativnih glasova potrebnih u skladu sa stavom 1 ovog člana. U slučaju da sjednici Skupštine prisustvuje od šest do osam zastupnika/ice iz jednog konstitutivnog naroda, dva afirmativna glasa smatraju se kao jedna trećina afirmativnih potrebnih glasova, s obzirom na stav 1 člana 33 a. Suzdržani glasovi uzimaju se u obzir pri utvrđivanju kvoruma, ali se ne uzimaju u obzir pri utvrđivanju većine, niti se ubrajaju u ukupan broj glasova potrebnih za usvajanje odluka Skupštine u skladu sa stavom 1 člana 33.

Vludu Brčko distrikta čine gradonačelnik/ica, zamjenik/ca gradonačelnika/ice, glavni/a koordinator/ica Vlade i šefovi/ice odjeljenja. Gradonačelnika/icu bira Skupština i on/ona može biti ponovo izabran/a. Gradonačelnik/ica bira zamjenika/icu gradonačelnika/ice, glavnog/u koordinatora/icu Vlade i šefove/ice odjeljenja, ali se pri izboru ovih osoba prema članu 47. stav 1 Statuta Brčko distrikta mora voditi računa o sastavu stanovništva. Slično kao što je predviđeno za Skupštinu, u članu 53. stav 2. Statut inkorporiše zaštitni mehanizam od preglasavanja konstitutivnih naroda u slučaju da Vlada usvaja prijedlog zakona u vezi s budžetom, prostorno-planskom dokumentacijom i nacrtima zakona i izmjenama zakona iz obrazovanja, religije, jezika i kulture.

U jednom od svojih radova, Asim Mujkić pokazuje da su u Bosni i Hercegovini na djelu dva suprotstavljena politička aranžmana:

"etnopolički, koji počiva na institucionalizaciji etničkih razlika, u ideološkom smislu on počiva na primordijalističkim koncepcijama 'konstitutivnih naroda' koji tvore Bosnu i Hercegovinu, te liberalno-demokratski, koji počiva na institucionalizaciji apstraktne jednakosti stanovnika – građana dijela Bosne i Hercegovine koji se službeno zove Brčko Distrikt BiH, kao i na praksi detronizacije etničkih razlika, bez njihovog negiranja, što je primjereno multietničkom kontekstu ove administrativno-teritorijalne jedinice lokalne samouprave."¹

Analizirajući odluke Arbitražnog tribunala za Brčko, i to Arbitražnu odluku za spor o međuentitetskoj granici za područje Brčkog od 17. februara 1997. godine i Konačnu odluku za spor o međuentitetskoj granici u oblasti Brčkog od 5. marta 1999. godine, Mujkić dolazi do određenih zaključak o Brčko distriktu kao za Bosnu i Hercegovini specifičnom institucionalnom dizajnu. Kroz ove odluke, prema Mujkićevom mišljenju, stvorene su prepostavke za minimum političke i pravne jednakosti građana/ki datog područja zbog toga što je odbačen grupno-senzitivni princip nabranja grupe, te se osobe i situacije razmatraju grupno-nesenzitivno, dakle apstraktno, imenujući ih tek stanovnicima brčanske općine.

¹ Mujkić, Asim "Polazišta institucionalnog dizajna u Bosni i Hercegovini i političke elite – Komparativna analiza Brčko distrikta i ostatka BiH/dodir demijurga" U: Ćurak, Nerzuk i drugi (pr.) "Politička elita u Bosni i Hercegovini i Evropska unija", Institut za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2009, str. 153. Preuzeto s: http://www.ba.boell.org/downloads/politicka_elita_u_bih_i_eu_final.pdf, dana 15. 9. 2013.

Imajući u vidu ovu Mujkićevu analizu, opravdano se može postaviti pitanje da li bi Brčko distrikt mogao biti jedan od mogućih modela izlaska iz krize za cijelu Bosnu i Hercegovinu. Jednostavan i vjerovatno suviše optimističan odgovor bi bio da može. Međutim, ovakav odgovor svakako zaboravlja bh. stvarnost koju upravo Mujkić opisuje u brojnim svojim radovima. Naime, promjena koja bi se odvijala u ovom pravcu značajno bi uzdrmala etablirane političke elite i njima svojstvene obrasce etničke mobilizacije koji im osiguravaju pobjedu. Čine se da možemo tvrditi da Mujkić u svojim radovima ideal vidi u liberalno-političkom modelu. O ovom modelu svakako treba oprezno govoriti imajući u vidu sve kritike koje mu se mogu uputiti iz perspektive komunitarnih i multikulturalnih politika. Međutim, kada govorimo o modelu zaštite kolektivnih prava u Bosni i Hercegovini, odnosno modelu zaštite konstitutivnih naroda, ne možemo, a da ne uzmemo u obzir i Mujkićeve zapažanje da se ovaj model u suštini svodi na zaštitu prava političkih elita koje su u političkoj borbi stekle pravo da zastupaju kolektivne interese.

2.8. Stavovi Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i Evropskog suda za ljudska prava vezano uz nemogućnost potpunog političkog učešća Ostalih u Bosni i Hercegovini

Prva institucija koja je, u nedostatku političke volje za otklanjanjem spomenute diskriminacije i desetljeće nakon potpisivanja mirovnog sporazuma, bila prozvana da da svoj sud o Ustavu Bosne i Hercegovine inherentnoj kontradikciji između proklamovanih principa zaštite ljudskih prava u članom IV i V predviđenom sastavu najviših organa vlasti bio je Ustavni sud BiH.¹ Značaj Ustavnog suda Bosne i Hercegovine kao institucije leži u činjenici da se u smislu svojih nadležnosti Ustavni sud pojavljuje kao zaštitnik Ustava Bosne i Hercegovine i istovremeno institucionalni garant ljudskih prava i sloboda zaštićenih Ustavom i međunarodnim instrumentima za zaštitu ljudskih prava koji čine njegov sastavni dio.² Ustavni sud Bosne i Hercegovine više puta je bio pozvan na izjašnjavanje o usuglašenosti ustavnih rješenja koja su smatrana diskriminatornim po jedan dio stanovništva Bosne i Hercegovine s Evropskom konvencijom i njenim protokolima.

Član 14 EKLJP sadrži zabranu diskriminacije u uživanju prava i sloboda predviđenih samom konvencijom. Međutim, član 14 predstavlja dodatak drugim materijalnim

1 Hanušić Adrijana "Diskriminacija pripadnika 'Ostalih' u Ustavu BiH i međunarodni standardi zaštite ljudskih prava – kontradikcije i perspektive njihovog prevazilaženje", op. cit., str. 22–25.

2 Zubović, Andrea "Ljudska prava u kontekstu političkog sistema", op. cit. str. 126.

odredbama Konvencije i njenih protokola. U konkretnom slučaju etničke diferencijacije pri uživanju političkih prava u Bosni i Hercegovini kao relevantan se nameće član 3. Protokola broj 1 koji, prema tumačenju Evropskog suda, osigurava subjektivno biračko pravo i pravo kandidiranja na izborima (ESLJP, Zdanoka v. Latvija, §102)¹. Primjena člana 14 u vezi s članom 3 Protokola broj 1 je pritom ograničena na izbor zakonodavnog tijela, koje se jedino eksplicitno spominje u potonjem članu. ^{3²}. Za razliku od toga, Protokol broj 12 pruža širu zaštitu, predviđajući generalnu zabranu diskriminacije u pogledu uživanja svih prava dodijeljenih pojedincu njegovim domaćim pravom (Objašnjenje uz Protokol br. 12, § 22), te se na taj način samostalno primjenjuje, neovisno o ostalim članovima konvencijskog prava, odnoseći se u slučaju izbornog prava BiH i na izbor Predsjedništva BiH.³

Kako uočava Adrijana Hanušić, Ustavni sud Bosne i Hercegovine se u prva dva predmeta (br. U-5/04 od 27. 1. 2006. i U-13/05 od 26. 5. 2006), "koja su se ticala apstraktne kontrole usklađenosti, prvo samih ustavnih odredbi, a zatim i Izbornog zakona kao direktnе implementacije ustavnih rješenja, sa evropskim konvencijskim pravom, ocijenio nenadležnim."⁴

"Ocjena nadležnosti Ustavnog suda za ispitivanje kompatibilnosti između Ustava Bosne i Hercegovine i Evropska konvencija o ljudskim pravima je, naime, pretpostavljala prvobitno izjašnjavanje o kontroverznom pitanju hijerarhijskog odnosa između ta dva akta. Sud je u konačnici zaključio da Evropska konvencija o ljudskim pravima nema superioran status u odnosu na Ustav Bosne i Hercegovine, izbjegavši na taj način izjašnjavanje o samom meritumu spora. Za razliku od ova dva slučaja, u trećem predmetu (br. AP-2678/06), u kojem je djelovao u okviru svoje apelacione nadležnosti, Ustavni sud se upustio u meritum spora ocjenjujući da li uskraćivanje prava apelanta, u konkretnom slučaju Bošnjaka/kinja sa teritorije Republike Srpske na kandidovanje u Predsjedništvo Bosne i Hercegovine, predstavlja diskriminaciju, o kojoj se, u skladu sa konvencijskim pravom, može govoriti u slučaju da postoji različito tretiranje lica koja se nalaze u sličnoj situaciji, a da za to ne postoji objektivno i razumno opravdanje."⁵

U obrazloženju Odluke Ustavnog suda Bosne i Hercegovine (AP-2678/06, par. 22) priznaje se da odredba člana V Ustava Bosne i Hercegovine, kao i odredba člana 8 Izbornog zakona ima restriktivan karakter u smislu da ograničava prava građana/ki u pogledu mogućnosti Bošnjaka/kinja i Hrvata/ica iz Republike Srpske, odnosno Srbina/kinje iz Federacije Bosne i Hercegovine, da se kandidiraju za izbor za člana/ice Predsjedništva

-
- 1 Hanušić Adrijana "Diskriminacija pripadnika "Ostalih" u Ustavu BiH i međunarodni standardi zaštite ljudskih prava – kontradikcije i perspektive njihovog prevazilaženja" op. cit., str. 22–25.
 - 2 Pravo na slobodne izbore: Visoke strane ugovornice se obavezuju da u primjerenim vremenskim razmacima održavaju slobodne izbore s tajnim glasanjem, pod uvjetima koji osiguravaju slobodno izražavanje mišljenja naroda pri izboru zakonodavnih tijela (Protokol uz Konvenciju o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda, Prvi protokol, Pariz, 20. 3. 2005, član 3. Preuzeto s: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_BOS.pdf, dana 10. 10. 2013).
 - 3 Hanušić Adrijana "Diskriminacija pripadnika 'Ostalih' u Ustavu BiH i međunarodni standardi zaštite ljudskih prava – kontradikcije i perspektive njihovog prevazilaženja", op. cit. str. 23.
 - 4 Isto.
 - 5 Isto.

Bosne i Hercegovine. Međutim, u obrazloženju se navodi da je svrha tih odredbi "jačanje pozicija konstitutivnih naroda tako da se na nivou države kao cjeline osigura da se Predsjedništvo sastoji od predstavnika sva tri konstitutivna naroda" (AP-2678/06, par. 22). U donošenju ove odluke uzeta je u obzir, kako se navodi u obrazloženju, i aktuelna situacija u Bosni i Hercegovini i specifičnosti ustavnog uređenja, te je zaključeno da u konkretnom slučaju nije došlo do povrede prava apelanata iz člana 1 Protokola broj 12 uz Evropsku konvenciju i člana 25 Medunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima. Ustavni sud Bosne i Hercegovine je zauzeo stav da su osporene odluke u ovom slučaju imaju razumno opravdanje te da na apelante ne stavljuju pretjeran teret budući da je ograničenje prava apelanta proporcionalno cilju šire društvene zajednice u smislu očuvanja uspostavljenog mira, nastavka dijaloga i samim tim stvaranja uslova za izmjeđe navedenih odredbi Ustava Bosne i Hercegovine i Izbornog zakona. Adrijana Hanušić primjećuje da je s aspekta zaštite ljudskih prava ovakav zaključak predstavlja svojevrsnu regresiju u odnosu na još 2000. godine donesenu odluku o konstitutivnosti naroda (U-5/98 III), u kojoj su afirmisani ustavni principi pluralizma, zabrane diskriminacije i dominacije bilo koje etničke grupe u strukturama vlasti.¹

Citajući odluku o konstitutivnosti naroda Ustavnog suda Bosne i Hercegovine iz 2000. godine (provedena 2002. godine), Joseph Marko primjećuje da se može doći se do zaključka da termin "konstitutivni narodi" sadržan u Preambuli Ustava Bosne i Hercegovine znači, također, kolektivnu jednakost, a ne samo jednakost građana/ki pred zakonom. "Stoga, njegovo značenje ide u prilog i zaštiti kolektivnih prava naroda, a u tom momentu ono se ograničavalo samo na Bošnjake, Hrvate i Srbe. Logično, tzv. Ostali bi, također, trebalo da uživaju ista kolektivna prava, ali se Ustavni sud Bosne i Hercegovine nije bavio tim pitanjem."²

Ipak, za razliku od Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, Evropski sud za ljudska prava, 2009. godine u slučaju Seđić i Finci protiv Bosne i Hercegovine, donosi odluku kojom utvrđuje kršenje odredaba Evropske konvencije o ljudskim pravima i to člana 1. Protokola broj 12, koji je razmatran zajedno s članom 14 EKLJP-a u vezi s članom 3 Protokol br. 1 Odlukom se ističe da nije neophodno napustiti sve postojeće institucije podjele vlasti, ali da diskriminacije nekonstitutivnog dijela stanovništva nije jedni način rada tih institucija,³ odnosno da u skladu s mišljenjem Venecijanske komisije, jeste moguće iznaći mehanizme koji bi bili zadovoljavajući i za održanje vitalnih interesa konstitutivnih, s jedne strane, ali i nediskriminaciju nekonstitutivnih, s druge strane. Sud pritom ne negira činjenicu da je sporno ustavno pravilo isključivanja u vrijeme njegovog donošenja omogućilo osiguranje mira i dijaloga, što predstavlja i jedan od proklamovanih općih ciljeva EKLJP-a. Međutim, primjenjujući njemu svojstveno dinamično tumačenje normi, odnosno uzimajući u obzir pozitivan razvoj u Bosni i Hercegovini od potpisivanja Dejtonskog sporazuma, kao i mogućnost da se drugaćijim sredstvima postigne isti cilj, zaključuju da dugotrajna nemogućnost aplikanata tada se kandiduju u dotične

1 Isto., str. 22–25.

2 Marko, Joseph "Doprinos presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Seđić i Finci protiv Bosne i Hercegovine daljem razumijevanju sistema zaštite kolektivnih i individualnih prava" u Abazović Dino, Mujkić Asim i Vehabović Faris (ur.) "Mjesto i uloga 'Ostalih' u Ustavu Bosne i Hercegovine i budućim ustavnim rješenjima za Bosnu i Hercegovinu", Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i Institut za društvena istraživanja, Sarajevo, 2010, str. 143.

3 Mišljenje o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini, Evropska komisija za demokratiju kroz pravo (Venecijanska komisija), CDL – AD (2005) 004, op. cit.

institucije vlasti, zbog neizjašnjavanja o svojoj pripadnosti nekom od "konstitutivnih naroda", nema objektivno i prihvatljivo opravdanje.¹

Korištenje veta na osnovu vitalnog nacionalnog interesa u Predstavničkom domu Parlamentarne skupštine, uz istovremeno ukidanje Doma naroda, jačanje Vijeća ministara koje bi preuzeo veći dio ovlaštenja Predsjedništva, te omogućavanje koncentracije izvršne vlasti u Vijeću ministara kao kolegijalnom tijelu u kojem su zastupljeni svi konstitutivni narodi, uz istovremeno ukidanje kolektivnog predsjedništva, u kojim uslovima bi jedan šef države bio prihvatljiv, preciznije definisanje veta na osnovu vitalnog nacionalnog interesa.² Druge, manje radikalne ustavne reforme javljaju se kao potencijalna rješenja pitanja diskriminacije utvrđene od strane Evropskog suda za ljudska prava, ali i pitanja Ostali. U skladu sa savjedotavnim mišljenjima Venecijanske komisije potencijalni modeli organizovanja izbornog sistema, mogli bi omogućiti učešće svih građana/ki u vlasti. Radi se o nekim od modaliteta koji, u konačnici, ne moraju biti prihvaćeni u obliku kako su predloženi.

Značaj ovih i sličnih prijedloga, bilo da se radi o omogućavanju pristupa ili, pak, garanciji efektivnog učešća Ostalih u ovim organima vlasti, leži ustvari u ukazivanju na kompatibilnost, ali i usku vezu između zadovoljenja ciljeva očuvanja mira i poštovanja osnovnih međunarodnih standarda ljudskih prava, kako je to istaknuto i u Preambuli (tačka 3) samog Ustava BiH: Ubijedeni da su demokratski organi vlasti i pravične procedure faktori koji najbolje stvaraju miroljubive odnose unutar pluralističkog društva.³ Međutim, bez obzira na sve prijedloge vezane uz ustavne promjene u Bosni i Hercegovini, te nužnost provođenja odluke u slučaju Sejdić – Finci, rigidna obilježja konsocijacijske demokratije ostaju nepromijenjena, velikim dijelom iz razloga nespremnosti otvaranja mjesa u Predsjedništvu kao dostupnih i građanima koji se ne izjašnjavaju kao pripadnici jedne od tri dominantne kategorije,⁴ kategorije konstitutivnih naroda.

Naravno, takva nespremnost je očigledna i vezano uz ostale, već navedene segmente vlasti, što za rezultat daje nepoštivanje preuzetih međunarodnih obaveza, u smislu kršenja međunarodnih standarda predviđenih dokumentima kojih je Bosna i Hercegovina potpisnica, ali i nemogućnost napredovanja u smislu evropskih integracija, s obzirom na nužnost harmonizacije nacionalnog zakonodavstva s pravom Evropske unije, odnosno Vijeća Europe. Kako zaključuje Joseph Marko, proces provođenja odluke Evropskog suda za ljudska prava zavisi od političkih snaga u Bosni i Hercegovini, odnosno nedostatka političke volje i od toga da li će iskoristiti svoja stručna znanja, te da li će naći dovoljno međusobnog povjerenja i političke volje da pokrenu reformske procese. Zato ustavna reforma nije samo pitanje sudskih presuda i pravnih eksperata, već je u konačnici stvar politike.⁵

1 Presuda Evropskog suda za ljudska prava u slučaju Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine, paragrafi: 45, 47, 48, 50, 56. Preuzeto s: http://www.mhrr.gov.ba/ured_zastupnika/novosti/default.aspx?id=1008&langTag=bs-BA, dana 12. 10. 2013.

2 Isto.

3 Hanušić Adrijana "Diskriminacija pripadnika 'Ostalih' u Ustavu BiH i međunarodni standardi zaštite ljudskih prava – kontradikcije i perspektive njihovog prevazilaženja", op. cit., str. 22–25.

4 Bieber Florian "Power Sharing and Democracy in Southeast Europe"; *Taiwan Journal of Democracy*; 2013.

5 Marko, Joseph "Doprinos presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine daljem razumijevanju sistema zaštite kolektivnih i individualnih prava", op. cit., str. 145.

2.9. Predlagane ustavne promjene u kontekstu Ostalih/ostalih

Predlagane ustavne promjene, bez obzira na demokratsku deficitarnost Ustava Bosne i Hercegovine, nisu značajnije doticale pitanje Ostalih. Naime, učešće Ostalih u vlasti, čak i da su ustavne promjene usvojene, ne bi bilo znatno izmijenjeno. Kao najznačajniji pokušaji, vezani uz ustavne promjene, navode se "Aprilski paket", Sporazum u Prudu i "Butmirski paket" o kojima će biti riječi u onoj mjeri u kojoj se tiču pitanja promjena ka poboljšanju položaja Ostalih u političkom odlučivanju u Bosni i Hercegovini.

"Aprilski paket" nije predviđao cijelovitu reviziju Ustava Bosne i Hercegovine jer nije postojala namjera donošenja novog ustava kojim bi ustavna materija bila uređena na bitno drugačiji način. Eventualne promjene koje je "Aprilski paket" predviđao, a koje se tiču poboljšanja položaja Ostalih, odnosile su se na određene izmjene strukture Parlamentarne skupštine. Naime, Predstavnički dom bi imao 87 članova/ice, od čega su tri mjesta garantirana onima koji ne pripadaju konstitutivnim narodima,¹ dok Dom naroda bi imao 21 člana/ice, od kojih je sedam Bošnjaka/inja, sedam Hrvata/ica i sedam Srba/kinja. Na taj način, formalnopravno su zaštićeni konstitutivni narodi na cijelokupnoj teritoriji Bosne i Hercegovine bez obzira na to iz kojeg entiteta delegati/kinje Doma naroda dolaze. Međutim, vezano uz položaj Ostalih te njihovo osigurano ili zagaran-tovano učešće u političkom odlučivanju, s obzirom na broj Ostalih u Predstavničkom domu u odnosu na konstitutivne narode, te na nemogućnost delegiranja pripadnika Ostalih u Dom naroda, on ne bi bio suštinski promijenjen.

Prudski sporazum ima daleko manji značaj od Aprilskog paketa, kako po svojoj sadržini, tako i po dalekosežnosti rezultata. Iz zajedničke izjave (tri) lidera² uočljivo je to da nisu postigli jasan dogovor o važnim pitanjima ustavne reforme, već su se samo sporazumjeli o nekoliko principa koji bi predstavljali temelj daljih razgovora.

U pogledu ustavne reforme postignut je sporazum da će se ustav mijenjati amandmanskom tehnikom, čime su iznijeli svoj stav da ne treba donositi novi Ustav Bosne i Hercegovine.

U oktobru 2009. godine počeo je proces upoznavanja najvažnijih političkih stranaka u Bosni i Hercegovini s novim prijedlogom ustavnih amandmana i pregovori o njihovom usvajanju. Prema prijedlogu amandmana, sadržanih u Butmirskom paketu, Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine bi i dalje imala dvodomnu strukturu. Delegate Doma naroda bi birali delegati Doma naroda Parlamenta Federacije Bosne i Hercegovine i poslanici u Narodnoj skupštini Republike Srpske. Dom naroda bi imao 21 člana/ice od kojeg bi se dvije trećine birale u Federaciji Bosne i Hercegovine, a jedna trećina u Republici Srpskoj. Kako se ne precizira nacionalna pripadnost delegata/kinja, načelno bi bilo moguće da u oba entiteta budu birani delegati/kinje iz reda sva tri konstitutivna naroda i iz reda Ostalih. Ne jamči se da će Ostali imati svoje delegate/kinje u Domu naroda, već je to samo mogućnost, pogotovo što prijedlog amandmana sadrži

¹ Amandmani na Ustav Bosne I Hercegovine: Aprilski paket ustavnih promjena, Sarajevo, 2006. Preuzeto s: http://www.fcjp.ba/templates/ja_avian_ii_d/images/green/Aprilski_paket1.pdf, dana 25. 8. 2013.

² Tadašnji lideri: Dragan Čović (Hrvatska demokratska zajednica Bosne i Hercegovine – HDZ BiH), Milorad Dodik (Savez nezavisnih socijaldemokrata – SNSD) i Sulejman Tihić (Stranka demokratske akcije Bosne i Hercegovine – SDA BiH).

odredbu da će svaki konstitutivni narod imati najmanje šest delegata/kinja. Predlaže se da Predstavnički dom ima 87 članova/ice od kojih bi najmanje tri "pripadali/e" Ostalima, od kojih bi dva/dvije bili/e birani/e u Federaciji Bosne i Hercegovine, a jedan/a u Republici Srpskoj.

Predstavnički dom bi imao šire nadležnosti od Doma naroda. On bi birao članove/ice Predsjedništva Bosne i Hercegovine, predsjednika/icu Savjeta ministara i potvrđivao listu ministara, vršio političku kontrolu rada Savjeta ministara, usvajao budžet i vršio imenovanja u skladu s Ustavom i zakonom. Kao posebna nadležnost Doma naroda predviđa se razmatranje usklađenosti zakona s vitalnim nacionalnim interesima.

Iako bi ustavne promjene predviđene spomenutim prijedlozima zasigurno predstavljale napredak, ipak se čini da su spomenute promjene samo prividni napredak, a objektivno predstavljaju očuvanje *statusa quo*.

Konkretniji pokušaji ustavnih promjena stali su 2009. godine. Bez obzira na pritiske koji dolaze od predstavnika/ca međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini te Evropske unije o neophodnosti ustavnih reformi s ciljem stvaranja jednakih uslova i jednakih prava za sve gradane/ke Bosne i Hercegovine, do sada nije postignuta saglasnost među političkim subjektima o modalitetu političkog predstavljanja Ostalih. Osim toga, nacionalne političke elite se ne mogu saglasiti o prirodi političkog sistema u Bosni i Hercegovini, što je u neposrednoj vezi s obimom nadležnosti države i entiteta, odnosno sastavom, načinom izbora i odlučivanja institucija države i entiteta. Nijedna od ovih inicijativa nije predviđala radikalnu ustavnu reformu, ali nije uspjela iz više razloga: nacionalne političke elite nastupale su s maksimalističkim pozicijama; nije postignut prethodni konsenzus o tome kakav treba da bude obim i sadržaj ustavnih reformi; nijedna nacionalna politička elita nije željela da izgubi stečene pozicije moći ili da na državnom nivou učestvuje u vršenju vlasti s pozicijom *statusa quo* u pogledu količine političke moći kojom raspolaže. U međuvremenu, utvrđeni ustavni princip nediskriminacije i dalje ostaje neprimijenjen u političkom sistemu Bosne i Hercegovine.

3. SOCIOLOŠKA ANALIZA KATEGORIJE OSTALIH I PITANJE (NE)MOGUĆNOSTI DEFINISANJA KOLEKTIVNIH PRAVA OSTALIH

3.1. Konstruisanje etnonacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini

Anthony Smith u djelu "Nacionalni identitet" pravi razliku između zapadnog i nezapadnog shvaćanja nacije. Osnovne komponente zapadnog ili klasičnog modela nacije su istorijska teritorija, pravno-politička zajednica, pravno-politička jednakopravnost njenih pripadnika i zajednička građanska kultura i ideologija.¹ Drugi model koji je posebno karakterističan za Aziju, Istočnu Evropu i bliskoistočne zemlje ovaj autor naziva etničkim shvatanjem nacije, a njegovo osnovno obilježje je naglašavanje zajednice rođenja i rodne kulture.² U ovakvoj identifikaciji osnovnih komponenti, zapadni model dopušta pojedincu/ki da bira kojoj će naciji pripadati, dok za etnički model nacija "prije i iznad svega predstavlja zajednicu ljudi iste loze"³.

I dok Eriksen uočava da etnička i nacionalistička ideologija insistiraju na kontinuitetu kulturnog sadržaja i njime legitimisu kontinuitet i kompaktnost grupe, Gelner upozorava da u definisanju nacije posredstvom kulture treba biti veoma oprezan. Naime,

1 V. Smith, Anthony D. "Nacionalni identitet", Beograd, 1998, str. 26.

2 Isto.

3 Isto.

nacionalistička ideologija koristi prethodno postojeću, istorijski naslijedenu kulturu, ali to čini veoma selektivno, često ih radikalno modificira, te na koncu kulture za koje tvrdi da ih brani i oživljava, bivaju njeni izumi ili su izmijenjeni do neprepoznatljivosti.¹ Također treba imati u vidu i Eriksenovu opasku da kulturne razlike zadobivaju etnički element samo ako se smatraju društveno važnim, zbog toga što neke grupe mogu izgledati slično prema kriteriju kulture, a da između njih postoji društveno relevantna i etnički snažna diferencijacija.² Ipak, različiti koncepti definisanja nacije, kao između ostalog spomenuti Eriksenov, u osnovi se slažu s njenim određenjem kao kulturne zajednice.³

Određenje etniciteta kao kulturne zajednice ne implicira identifikaciju etniciteta i kulture. Njihov odnos Šuvalija opisuje "metaforom ledenog brijege, gdje ledeni brijež predstavlja kulturu a etnicitet njegov vrh, samo jedan dio kulture za koji etnička grupa smatra da je čini prepoznatljivom i drugaćijom, iako to ne znači da kulturni sadržaj koji u datom trenutku možda nije relevantan za uspostavljanje etničke granice gubi značaj za život etničke grupe".⁴

Mitovi su veoma važni za opstanak etničkih diskursa. Kao što uočava Smith, nacija je, između ostalog, imenovana i zajedničkim mitovima i istorijskim sjećanjima,⁵ odnosno zajednička istorijska sjećanja su pretpostavka budućeg mita.⁶ Oblikovanje mita nosi opasnost da istorijske činjenice u etnonacionalističkim tumačenjima gube vezu s istinom, te kako primjećuje Eriksen često "nemamo posla s prošlošću, već sa savremenim konstrukcijama prošlosti".⁷

Oblikovanje etnonacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini treba posmatrati u kontekstu gore naznačenih debata o etnicitetu i naciji, ali imajući u vidu iskustvo socijalizma, proces tranzicije, iskustvo etničkih konfliktova i kompleksnost etničke situacije. U bosanskohercegovačkom kontekstu kulturna prava etnopoličkih zajednica koja su ute-meljena u samoj strukturi dejtonskoga ustavnopravnog poretkova, predstavljaju prepreku za uvažavanje individualnih identiteta, i samim tim za kreiranjem društva i države u kojoj su svi građani/ke jednakopravni/e. Kao što uočava Ivo Tomić, Bosna i Hercegovina je "umjesto istinske demokratije, dospjela u stanje real-političke naciokracije u kome nacionalno-političke elite i vođe, poput klasične oligokracije, odlučuju o sudbini ne samo 'svojih' naroda nego i o sudbini BiH u cjelini, a narodi najvećim dijelom slušaju i jezde već dobro utabanim nacionalno-ideološkim stazama".⁸

Iz analize provedene u prethodnim poglavljima da se zaključiti da su neka ustavnopravna rješenja i njihova tumačenja dovila do ozbiljnih instrumentalizacija etnonacionalnih identiteta u Bosni i Hercegovini, te do manipulisanja interesima etnopoličkih zajednica od strane etnopoličkih elita što na koncu dovodi do stigmatizacije i

1 Gelner, Ernest "Nacije i nacionalizam", Matica srpska, 1997, str. 83–84.

2 Eriksen, Tomas Hiland, "Etnicitet i nacija", Biblioteka XX vek, Beograd, 2004, str. 31.

3 Gelner u djelu "Nacije i nacionalizam", izdvaja dvije definicije nacije: kulturnu i volontarističku. Prva apostrofira zajedničku kulturu, dok se druga temelji na volji ili slaganju oko identifikacije (Gelner, Ernest "Nacija i nacionalizam", op. cit., str. 19).

4 Šuvalija, Mustafa "Etnonacionalistički stavovi i ometanje funkcija etničkog identiteta", Sophos: časopis mladih istraživača, Znanstveno-istraživački inkubator (ZINK) – Filozofski fakultet u Sarajevu, br. 5, 2012, str. 43. Preuzeto s: <http://ziink.files.wordpress.com/2008/08/sophos-52.pdf>, dana 12. 10. 2103.

5 Smith, Anthony D. "Nacionalni identitet", op. cit., str. 30.

6 Isto, str. 41.

7 Eriksen, Tomas Hiland, "Etnicitet i nacija", op. cit., str. 129.

8 Tomić, Ivo "Neraskidivi bosanski nodus", Magistrat, Sarajevo, 1999, str. 59.

marginalizacije Drugog/e i drugačijeg/drugačije. Status Drugog/e pripada svima onima čiji identitet ili čiji primarni identitet u hijerarhiji identiteta nije uklopljen u okvire zadatah etnonacionalnih identiteta tri konstitutivna naroda. Međutim, status Drugog/e može zadobiti i svaki pojedinačni narod u odnosu na druga dva naroda.

Biti političkim subjektom u Bosni i Hercegovini znači imati pravo na definisanje zajedničkih interesa i na postavljanje zahtjeva. Zahtjev je legitiman samo ako je postavljen od strane kolektiviteta, s tim da ni svi kolektiviteti na određenom području nisu u jednakoj mjeri politički subjekti. Ustavni poreci koji se izgrađuju na liberalnim načelima jednakih gradanskih prava i sloboda, iza sebe imaju dugi proces razvoja liberalnih ideja koje su manje ili više strane socio-kulturnom kontekstu Bosne i Hercegovine. Upravo iz tih razloga samo preslikavanje rješenja o zaštiti individualnih prava u ustavni poredak Bosne i Hercegovine, ne daje željene rezultate.

3.2. (Ne)mogućnosti definisanja zajedničkog interesa Ostalih

Kategorija Ostalih obuhvata različite grupe i različite pojedince. Na taj način predstavlja mrežu različitih interesa. Iako se pojam interesa različito definira u okvirima sociologije i filozofije prava, on je uvijek u uskoj vezi s pojmovima suvereniteta, slobode i pravde / pravednosti. Stalno odmjeravanje različitih interesa postaje demokratski princip imperativnog karaktera koji u Bosni i Hercegovini nije sporan kada je riječ o interesima konstitutivnih naroda koji se po automatizmu izražavaju kao vitalni nacionalni interesi. Međutim, interes određene grupe, nikada nije puki matematički zbir pojedinačnih, individualnih interesa. Svakako da definisanje zajedničkih interesa otvara niz pitanja kako na teorijskom, tako i na pravno-političkom planu koja se tiču i same mogućnosti definisanja zajedničkog interesa, ali i načina na kojih dolazi do konsenzusa o zajedničkom dobru određene grupe u procesima donošenja kolektivnih odluka.

Ako su konstitutivni narodi i Ostali (koje čine nacionalne manjine i one/i koji/e se etnički ne izjašnjavaju) ustavnopravne kategorije, da li onda svaka od ove tri grupe treba imati istovjetnu mogućnost za zaštitu kolektivnih prava, i samim tim artikulaciju zajedničkih interesa? Ako su građani/ke Bosne i Hercegovine ustavnopravna kategorija, na koji način osigurati da zaštita vitalnog interesa konstitutivnih naroda ne smije da vodi umanjenju zaštite prava građana/ki Bosne i Hercegovine? Da li je postojanje niza različitih interesa razlog zbog kojeg Ostali ne mogu definisati svoja kolektivna prava kao vitalni interes?

Mujkić prepoznaće, u načelu, tri moguće interpretacije Ostalih u BiH. U prvom značenju pojam Ostalih se svodi na etničke manjine. Drugo, kulturno shvatanje, pored etničkih manjina, kategoriju Ostalih proširuje i na takozvane "kulturne manjine" te u sebe uključuje i osobe koje se smatraju Bosancima/kama odnosno Hercegovcima/kama, osobe iz "miješanih brakova", ali i queer i svaku drugu supkulturnu populaciju koja ima neku posebnu strukturu međusobnog priznanja i prepoznavanja koja prevazilazi etničko-tradicijsku kao što je prvobitno slučaj. S obzirom na široki diverzitet kulturno utemeljenih društvenih grupa, ni ovakva interpretacija Ostalih ne dopušta njihovu

međugrupnu koherenciju. Treće moguće razumijevanje Ostalih, Mujkić naziva političkim shvaćanjem. Konstrukcija političkih subjekata Ostalih, prema njegovom mišljenju, treba slijediti klasni, a ne etnopolitički obrazac grupisanja:

“Naime, određeni tip jedinstva među tim ljudima, odnosno objašnjenje kako je moguće medusobno povezivanje tih ljudi unatoč identitetkoj divergenciji oni mogu naći, kao prvo, u kontekstu univerzalnih ljudskih prava i sloboda, političkog egalitarizma, odnosno u jednom liberalno-demokratskom sistemu vrijednosti u opreci prema dominantno etnopolitičkom. Uteteljena u takvim vrijednostima, ova grupacija, za razliku od prethodna dva slučaja, nužno je inkluzivna i otvorenog kraja.”¹

Na koncu, bez obzira na činjenicu da kategorija “Ostalih” obuhvata različite grupe i različite individualne interese, već samo njen određenje kao posebne kategorije u ustavnopravnim rješenjima Bosne i Hercegovine, daje joj pravo da definiše i svoje zajedničke interese. Sve dileme o pluralizmu interesa koji se sabiru oko ove grupe, zajedničke su dileme oko definisanja kolektivnog identiteta bilo koje druge grupe. Svi prigovori koji se mogu uputiti na račun vještačkog definisanja vitalnih zajedničkih interesa Ostalih, suštinski pripadaju redu problema koji se tiče načina na koji se “preOstali” građani i građanke Bosne i Hercegovine koji/e se nisu etnički definirali/e, društveno i pravno-politički svrstanti/e u grupu Ostalih. Onog trenutka kada je definisana ova kategorija kao posebna grupa, automatski je ukazano i na pitanje kolektivnih prava ove grupe i na mogućnost definisanja zajedničkih interesa ove grupe. To izvanjsko definisanje, u konačnici postaje prvi impuls dalje unutrašnje kohezije ove grupe, odnosno dovoljni kohezivni faktor koji inicira dalje kreiranje kolektivne svijesti, djelovanje i u konačnici definiranje zajedničkih vitalnih interesa. Ovo kreiranje dešava se u okrilju građanskog društva, ili preciznije, naznaka građanskog društva u Bosni i Hercegovini.

Međutim, praktično se etnički kolektiviteti prepoznaju kao jedina grupa koja ima unutrašnju koheziju, koja im omogućava izražavanje i definisanje vitalnih (nacionalnih) interesa. Pitanje sadržaja pojma vitalnog (nacionalnog) interesa neizostavno je povezano s pojmom konstitutivnosti naroda i kao takvo još jednom potvrđuje vladavinu konstitutivnih naroda u Bosni i Hercegovini. I na koncu, sam pojam “vitalnog nacionalnog interesa” implicira pitanja o mogućnostima nenacionalnih izražavanja vitalnih nacionalnih interesa. Semantički prigovori mogu nas usmjeriti na traženje nekog sretnjeg i spretnije skovanog pojma, no ovaj pojam i njegovo sadašnje tumačenje jeste slika naše dominantno etnopolitičke stvarnosti.

Teleološki gledano, ovdje se ukazuje na značaj zaštite vitalnog nacionalnog interesa konstitutivnih naroda, te u tom kontekstu možemo i trebamo govoriti i o zaštiti vitalnih interesa “Ostalih”. Čini se da je prepostavka zauzimanja ovakvog stava prepoznavanje “Ostalih” kao posebne društvene grupe. Ova društvena grupa svoje elemente kohezije nalazi u osnovama koje su kvalitativno različite od etnionacionalnih grupisanja konstitutivnih naroda, a da postoje elementi i mogućnosti njihove političke kohezije na izvjestan način potvrđuje i kampanja “Budi građanin/gradanka prije svega – za Bosnu

1 Mujkić, Asim “Ostali – Četvrti konstitutivni element ili strategija demokratske transformacije” U: Abazović Dino, Mujkić Asim i Vehabović Faris (ur.) “Mjesto i uloga ‘Ostalih’ u Ustavu Bosne i Hercegovine i budućim ustavnim rješenjima za Bosnu i Hercegovinu”, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i Institut za društvena istraživanja, Sarajevo, 2010, str. 80.

i Hercegovinu bez diskriminacije!" koju je pokrenula Koalicija "Jednakost". Riječ je o Koaliciji koja je nastala u decembru 2012. godine, te koja je u augustu 2013. godine okupljala 24 udruženja građana/ki iz Bosne i Hercegovine.¹ Cilj cijele kampanje je da se počaže da u bosanskohercegovačkom društvu postoji "grupacija ljudi koja prije svega želi da se promijeni društveno uređenje koje je bazirano na diskriminaciji i koja želi da ima jednaka prava kao i pripadnici konstitutivnih naroda"², te da se iskaže jasno politički stav "da cjelokupna legislativa u BiH mora biti promijenjena na način da u potpunosti izjednači prava svih građana i građanki u Bosni i Hercegovini na cijeloj teritoriji države".³ Fokus kampanje je stavljen na to da se ukaže na brojčano stanje ovog dijela bosanskohercegovačke populacije, u nadi da bi upravo ova brojnost mogla biti onaj element koji pojačava legitimitet postavljanja zahtjeva ove grupacije.

Upravo ova kampanja je primjer koji potvrđuje našu tezu o mogućnostima definisanja zajedničkih interesa. Riječ je o grupi koja ne definira zajedničke interese na način na koji to čine konstitutivni narodi. Ali upravo vanjsko označavanje Ostalih kao Drugih, problem isključivanja Ostalih iz donošenja političkih odluka na određenim nivoima vlasti, te predominantna etnopolitička klima u Bosni i Hercegovini, uticala je na to da ova grupa definiše svoj zajednički interes. Time vanjski faktor postaje element kohezije ove grupe koja sada identificira svoj zajednički interes. U čemu se sastoji taj interes može se vidjeti upravo na primjeru Koalicije "Jednakost" i kampanje koju je ova koalicija pokrenula. Koalicija za konačni cilj ima ukidanje svih ustavnih i zakonskih diskriminacija u Bosni i Hercegovini baziranih na etničkoj pripadnosti, odnosno potpunu jednakopravnost svih građana/ki Bosne i Hercegovine na cijeloj teritoriji.⁴

Ako Ostali kao grupa mogu definirati svoje zajedničke interese, onda se svakako treba razmotriti i pitanje mogućnosti uvođenja instrumenta vitalnog interesa Ostalih. Međutim, to se ne smije učiniti na način da ovaj instrument postane još jedno moćno sredstvo političkih stranaka da usporavaju i otežavaju funkcioniranje države Bosne i Hercegovine. Vitalni interes Ostalih, kao i vitalni interes konstitutivnih naroda, morao bi biti jasno i precizno definisan. Vitalni interes Ostalih mogao bi i trebao biti u tom slučaju zadržan i omeđen principom zabrane diskriminacije, odnosno principom jednakopravnosti. S druge strane, ovaj princip je, kao što je pokazano, već ustavnopravni princip zaštite kako kolektiva, tako i individua. Zbog toga se i postavlja pitanje, ne samo da li možemo govoriti o Ostalim kao posebnoj kategoriji koja može definisati zajednički interes(e), nego da li je potrebno uvoditi mehanizam vitalnog interesa Ostalih ili postoji neki drugi, spremniji način kako bi se zaštitila prava svih građana/ki. Kvalitativno drugačiji način grupisanja Ostalih u odnosu na konstitutivne narode, može se interpretirati i kao emancipatorski potencijal koji upravo zahvaljujući pluralizmu različitih interesa i stavova koje okuplja, prepoznaje individualna prava i slobode kao temeljnu političku vrijednost čiji je značaj minoriziran pa čak i negiran u duhu do sada dominantnih etno-nacionalnih, a u suštini etnoelitističkih, kolektivističkih snaga.

S obzirom na to da je građansko društvo pretpostavka ostvarenja individualnih prava, ne iznenađuje činjenica da se u bosanskohercegovačkom društvu, problem

1 Informacije o koaliciji preuzete su sa zvanične web stranice Koalicije: <http://budigradjanin-ka.org/kampanja/>, dana 25. 8. 2013. godine.

2 Isto.

3 Isto.

4 Isto.

diskriminacije uglavnom prepoznaje u okviru različitih građanskih inicijativa. Ove inicijative su tek naznaka građanskog društva za koje ne možemo tvrditi da je razvijeno ili dovoljno razvijeno u Bosni i Hercegovini. Međutim, čak i u svakodnevnom diskursu dolazi do identificiranja građanskog s pozicijom Ostalih. Stoga je stalno iznova potrebno naglašavati da status građanina/ke nije utemeljen na etničkoj (ne)identifikaciji. Suštinski, status građanina/ke, posebno u kontekstu sticanja političkog subjektiviteta, u Bosni i Hercegovini formalno zadobivaju samo "konstitutivni". *De facto*, beneficije od privilegija građanskog statusa imaju samo politički predstavnici/e konstitutivnih naroda.

Ostali, kao i formalno i stvarno diskriminirani, prvenstveno kroz različite građanske inicijative naglašavaju potrebu zaštite individualnih prava i sloboda. Ovi zahtjevi bivaju prepoznati samo ako se oblikuju kao kolektivni interesi nacionalnih manjina. Stoga je u bosanskohercegovačkom diskursu potreбно pronaći adekvatan modalitet prvenstvene zaštite individualnih prava, što jeste interes ne određene grupe, nego svakog/e građanina/ke. A uz tu prvenstvenu zaštitu individualnih prava, trebaju postojati već ustanovaljeni mehanizmi zaštite kolektivnih prava, kako konstitutivnih naroda, tako i nacionalnih manjina. U Bosni i Hercegovini, situacija je obrnuta. Uspostavljeni su mehanizmi zaštite kolektivnih prava konstitutivnih naroda, koji su često i teritorijalno uslovljeni "prebivanjem" u određenom entitetu. A ovi mehanizmi, kao prioritetski, redovno dovode u pitanje uživanje osnovnih prava i sloboda Ostalih, a često i svih građana/ki Bosne i Hercegovine.

3.3. Etničke podjele i socijalne isključenosti

Još od 70-ih godina etnicitet se nameće kao važan problem društvene teorije. Tako su se oblikovala i različita teorijska tumačenja etniciteta. Međutim, sva ova teorijska promišljanja vežu etnicitet za osjećaj pripadnosti, odnosno za onaj socio-kulturalni kapacitet koji omogućava razlikovanje jedne grupe od druge.¹ Pitanje etniciteta uronjeno je u razmišljanja o identitetu, budući da etnicitet podrazumijeva i različite procese poistovjećivanja s "vlastitom" kulturom, a ta vlastita kultura etnosa iscrpljuje se u prošlosti, ili tačnije vlastitim tumačenjima prošlosti koja se prilagođavaju novonastalim situacijama. Istraživanja koja su prevedena u Bosni i Hercegovini, pokazuju da etnicitet jeste jedna od osnova socijalne isključenosti,² što potvrđuju i zapažanja iznesena na stranicama Izvještaja o humanom razvoju: Socijalna uključenost u BiH UNDP-a iz 2007. godine.

U ovom izvještaju analiziraju se podudaranja etničkih podjela i društvene

1 Vidi na primjer: Supek, Olga "Etnos i kultura", *Migracijske teme*, 2-3, Zagreb, 1989, str. 149; Lerotić, Zvonko "Nacionalna ideja i etnicitet", *Gledišta*, 1-2, 1983, str. 27.

2 Socijalna isključenost predstavlja proces kojim se određeni pojedinci/ke 'odguruju' na rub društva te ih se, zbog njihovog siromaštva, neposjedovanja osnovnih vještina i znanja te nemogućnosti cijeloživotnog učenja, ili zbog diskriminacije, sprečava da u cijelosti sudjeluju, što ih dalje udaljava od mogućnosti zapošljavanja, stvaranja dohotka i obrazovanja, kako i od socijalnih mreža koje postoje unutar zajednice (v. Izvještaj o humanom razvoju: Socijalna uključenost u BiH, UNDP, 2007, str. 25).

isključenosti,¹ te se primjećuje da etnička osnova socijalne isključenosti u Bosni i Hercegovini poprima dva oblika. Tri konstitutivna naroda u Bosni i Hercegovini su socijalno uključena unutar svojih etničkih skupina i isključuju osobe druge nacionalne pripadnosti, tako da se ovdje zapravo radi o jednoj vrsti zatvorene socijalne isključenosti i paralelizmu etničke i socijalne uključenosti.² Istovremeno je prostor za normalnu uključenost građana/ki kao pojedinaca/ki ograničen.³ Kada se govori o zapošljavanju ili zdravstvenoj zaštiti, tri skupine svoju vlastitu uključenost postižu kroz etničku uključenost.⁴

Tranzicija u području ekonomije podrazumijeva prelaz iz planske, centralizirane državno-vlasničke u tržišnu, pluralističko-vlasničku privredu, a pretpostavka razvijanja ovog modela je građanin/ka kao pojedinac/ka. Iako je formalnopravno u Bosni i Hercegovini osigurana zaštita osnovnih individualnih prava svim građanima/kama, *de facto* ova prava svaki pojedinac/ka može uživati tek nakon što se etnički opredijeli. Kao što je pokazala analiza u drugom dijelu ove studije, oni koji se ne žele etnički, odnosno nacionalno opredijeliti imaju automatski manje političkih prava, odnosno manje ili nikkakve šanse da budu politički kandidati/kinje. Ono što je takoder veoma važno imati u vidu, to je da etničke podjele pojačavaju druge osnove socijalnih isključivanja, a prvenstveno rodne osnove socijalne isključenosti.

Etnonacionalni identiteti metaforički su zasnovani na konceptu srodstva, te se mogu praviti analogije između etnonacionalnih modela i patrijarhalne porodice kojima je zajednička karakteristika čvrsta hijerarhijska struktura na čijem je čelu "otac". "Da bi interes bio 'zajednički', moraju ga dijeliti svi pripadnici zajednice. Nažalost, interesi koji su prvidno 'zajednički' u stvarnosti su interesi samo jednog spola, muškog."⁵ Na ovoj ravni, etno-političke zajednice se razotkrivaju kao muške zajednice. Pored genealoške, kao što primjećuje Nira Yuval Davis u svojoj knjizi "Rod i nacionalizam", bitnu ulogu u oblikovanju roda kroz etnonacionalizam igra kulturna dimenzija u kojoj simboličko naslijede koje stvara jezik, običaji i tradicija čine bit nacije. I na razini poimanja nacije kao kulturne zajednice, razotkriva se proces instrumentalizacije žena kroz svođenje njene uloge na majku.

U prvom slučaju fokus je na majci kao roditeljici, a u drugom slučaju na majci kao odgojiteljici koja je za nacionalističke i etničke ideologije ključni agens kulturnog kontinuiteta. Upravo u tom kontekstu postaje jasno insistiranje Nire Yuval Davis na tome da se kultura opisuje kao "bogat izvor, obično pun unutarnjih proturječja, koji selektivno koriste različiti društveni subjekti u različitim društvenim projektima unutar određenih odnosa moći i političkog diskursa unutar i izvan zajednice".⁶ Dok su muškarci zastupnici i glasnogovornici nacije, žene su simbol i utjelovljenje nacije / države koja metaforički zadobiva lik majke.⁷ U ratnim situacijama ova instrumentalizacija naročito dolazi do izražaja, jer rat otvara prostor za dokazivanje muške pozicije zaštitnika i hranioca porodice, i majčinske, odgajateljske funkcije. Kao što uočava Nira Yuval Davis žene se u kolektivnoj stvaralačkoj svijesti povezuju s djecom, a time s kolektivnom i porodičnom

1 Izvještaj o humanom razvoju: Socijalna uključenost u BiH, UNDP, 2007, str. 48–53.

2 Isto, str. 17.

3 Isto.

4 Isto.

5 Kumari, Valsala "Rod i nacija: tradicija i tranzicija" "Treća", br. 1–2, Centar za ženske studije, Zagreb, 2003, str. 197.

6 Nira Yuval Davis "Rod i nacija", op. cit., str. 215.

7 Kumari, Valsala "Rod i nacija: tradicija i tranzicija", op. cit., str. 198.

budućnošću, dok muškarci idu u rat¹ da brane ženu i djecu.²

U nacionalističkom diskursu koji je nužno maskulin, žena se shvaća i kao "nositeljica časti zajednice".³ Ovaj diskurs koji je omeden specifičnim patrijarhalnim rodnim režimom, pokušava se upisati u moral pozivanjem na "prirodnost" društveno konstruisanog sistema normi o tome kakva bi žena trebala biti: pokorna, nesebična, strpljiva i izdržljiva osoba koja prije svega vanjskim manifestacijama (na primjer oblačenjem) demonstrira sistem moralnih vrijednosti određene zajednice. Vanjske manifestacije su ovde ključne, jer žene kada se "dolično ponašaju i odijevaju utjelovljuju liniju koja označava granice nacije".⁴ I dok s jedne strane igraju fundamentalnu ulogu u uspostavljanju i očuvanju granica etnonacionalnog korpusa, s druge strane, "one su često isključene iz kolektivnog 'mi' političkog tijela i ostaju u položaju objekta, umjesto subjekta. U tom je smislu konstrukcija ženskosti slična drugosti".⁵

Etnonacionalni diskursi kreiraju jasne slike muškosti i ženstvenosti, i kao takvi ostaju zatvoreni za bilo kakvo drugačije ispoljavanje rodnog identiteta. Kao što primjećuje Krivokapić, "patrijarhalni kognitivni okvir (p)održava sistem poluga na kojima nacionalizam o(p)staje i biva sve jači".⁶ Svakako, treba voditi računa o tome da nacionalna osjećanja i nacionalizam ne možemo poistovjećivati, te s ovom analizom nikako ne želimo sugerisati da pojava nacionalnih osjećanja po automatizmu povlači isključivost, predrasude i diskriminaciju Drugog/e, ali istraživanja i dosadašnja iskustva pokazuju da stvara pogodno okruženje za ove pojave. Upravo da bi se onemogućilo stvaranje ovih posebnih simbioza etnonacionalnog s različitim stavovima isključivanja, neophodno je uspostaviti i učiniti funkcionalnim sistem zaštite individualnih prava. Kolektivni identiteti su uvijek kruti, redovno se pokušavaju upisati u biologiju i kulturološki diferencirati od drugih. S obzirom na ove karakteristike kolektivnih identiteta, problem nastaje onda kada u određenom društvu njihovo uvažavanje i zaštita postaje predominantna i kada ide na štetu zaštite individualnih identiteta, odnosno individualnih prava i sloboda. Etnonacionalni diskursi su, napisljetu, isključujući i jedni prema drugima. Oni uvijek počivaju na pokušajima distanciranja, njihova retorika je zasnovana na dihotomiji "Mi" i "oni" koja postaje dominantnim mjestom u etnonacionalističkoj retorici, kontinuirano se proizvodi strah od Drugog/e i drugačijeg/e, te se kreira mit o vlastitoj superiornosti. Ugo Vlaisavljević analizirajući tekst Preamble Ustava Bosne i Hercegovine, razotkriva simboličku poziciju Ostalih i građana/ki u samom tekstu. Na ovaj način se Drugost uvođi u sam tekst Ustava, što, kako smatra Vlaisavljević, nikako ne može biti naivan čin.⁷

S druge strane, kategorija Ostalih obuhvata čitavo šarenilo najrazličitijih izražavanja identiteta. Ona obuhvata čitav niz nacionalnih manjina, ali i osobe koje iz određenih

1 Nira Yuval Davis pokazuje da različito ratno iskustvo proživljavaju muškarci i žene, kao što prolaze i kroz različite procese militarizacije. Autorica je svjesna da ne postoji nužna veza između sudjelovanja u vojski i gradanskih prava, te uvida da ono što određuje nečija prava i položaj u društvu nije sudjelovanje u vojski, nego njegova uloga u vojski i alternativni izvor gradanske moći koje pojedinac ima (vidi više u: Yuval Davis, Nira "Rod i nacija" op. cit., str. 221).

2 Yuval Davis, Nira "Rod i nacija", op. cit., str. 216.

3 Isto.

4 Isto.

5 Isto, str. 217.

6 Krivokapić, Bojan "Nacionalizam", U: Čaušević, Jasmina i Gavrić, Saša (ur.) "Pojmovnik LGBT kulture", Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2012, str. 292.

7 Vlaisavljević, Ugo "Drugi ustav i ustav Drugih: Aporija suvereniteta", op. cit., str. 358.

razloga ne mogu ili ne žele nacionalno da se opredijele. Ili, na koncu, osoba kojima nacionalno opredjeljenje nije dominantna crta njihovog identiteta. Iz gore opisanih razloga, dominantnu zaštitu kolektivnih prava tri konstitutivna naroda ne možemo svesti samo na statističku analizu isključivanja Ostalih iz procesa političkog odlučivanja, već trebamo imati i moguće posljedice koje etnonacionalne politike mogu ostaviti na socijalna isključivanja različitih grupa u Bosni i Hercegovini.

Poziciju Ostalih treba tumačiti i iz perspektive Foucaultove teorije kao rezultat specifičnih bosanskohercegovačkih biopolitičkih praksi. S obzirom na ove prakse, treba posmatrati i pitanje suvereniteta u Bosni i Hercegovini, dakle, kroz analize stvarnih odnosa potčinjanja. Kroz ovakvo čitanje razotkrivaju se dublje konsekvene "oduzimanja" političkog subjektiviteta. Politički aparat i normativni propisi jesu samo otjelovljenje odnosa snaga, a istinsko uspostavljanje odnosa snaga jeste proces koji se dešava u društvenom životu. Ako Ostali/e u sveukupnosti društvenog i političkog života imaju status Drugog/e, žene je imaju i onda kada se etnički izjašnjavaju, na što upozoravaju različite teorijske analize odnosa roda i nacije / nacionalizma. One, zapravo, uvijek, etnički opredijeljene ili ne, imaju iskustvo drugosti.

Stoga ne iznenaduje da Komitet za eliminaciju diskriminacije žena u svojim Zaključnim zapažanjima na kombinovani četvrti i peti periodični izvještaj Bosne i Hercegovine, izražava svoju zabrinutost zbog toga što Ustav Bosne i Hercegovine ne uključuje sveobuhvatnu definiciju diskriminacije žena u skladu s članovima 1 i 2 Konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena.¹ Na koncu, cijeli Ustav Bosne i Hercegovine rezultat je prvenstveno muških pregovora u Dejtonu, koji su se vodili u Dejtonu iste godine kada je usvojena Pekinška deklaracija i platforma za akciju koja predviđa povećanje učešća žena u rješavanju konflikta.² Ovo je jedan od segmenata koji potvrđuju izuzetno naglašene patrijarhalne dimenzije okolnosti u kojima su definisana opšta ustavnopravna pitanja za Bosnu i Hercegovinu, te bi u budućim, eventualnim revizijama Ustava Bosne i Hercegovine svakako trebalo voditi računa i o mogućnosti dekonstrukcije patrijarhalne dimenzije. Prvi korak u toj dekonstrukciji bi bilo samo "žensko prisustvo" u raspravi o mogućim izmjenama i promjenama Ustava Bosne i Hercegovine, što se postavlja kao imperativ imajući u vidu da nisu učestvovale u izgradnji novog društvenog poretku. Etnonacionalizam jeste osnovno obilježje tog novog, demokratskog porekla, a etnonacionalizam je uvijek patrijarhalan.

3.4. (Ne)mogućnost društvene promjene

Upravo iz ovih razloga u Bosni i Hercegovini je nužno naći način da se implementira ideja o individualnoj pravoj jednakosti. Ova jednakost je osigurana nizom

1 Zaključna zapažanja na kombinovani četvrti i peti periodični izvještaj Bosne i Hercegovine, Komitet za ukidanje diskriminacije žena, UN, juli, 2013, paragraf 13–14. Preuzeto s: http://www.arsbih.gov.ba/images/documents/cedaw_4-5.pdf, dana 1. 10. 2013.

2 Pekinška deklaracija i Platforma za akciju, Četvrta svjetska konferencija o ženama, 1995, cilj E/I. Preuzeto s: http://www.arsbih.gov.ba/images/documents/doc/pekinska_deklaracija.pdf, dana 1. 6. 2013.

međunarodnih dokumenata, te ustavnim i zakonskim rješenjima. Ali čini se da ona i da je ostaje samo ideja koja je normativno osmišljena, ali ne i stvarno realizirana. Stoga je nužno pronaći dodatne mehanizme kojima bi ova ideja imala i konkretan učinak, a to je: omogućiti puno uživanje osnovnih prava svim građanima/kama u Bosni i Hercegovini.

Međutim, treba imati u vidu da je neadekvatna implementacija principa zabrane diskriminacije uslovljena u velikoj mjeri sociokulturalnim obrascima bosanskohercegovačkog društva koji podrazumijevaju određeni sistem vrijednosti. Sociokulturalni kontekst Bosne i Hercegovine je prvenstveno etnonacionalnog karaktera. Kao takav, on se protivi daljem razvoju gradanskog društva i poštivanju individualnih prava, odnosno društva jednakopravnih i slobodnih pojedinaca/ki u Bosni i Hercegovini. Time ovaj prostor ostaje zarobljen u nemogućnosti prevazilaženja grupnih identiteta, te se postavlja pitanje na koji način kreirati kulturu ljudskih prava? Kultura ljudskih prava je "mreža isprepletenih stavova, vjerovanja, ponašanja, normi i pravila".¹ Kultura ljudskih prava zavisi od socijalnih, ekonomskih, političkih i kulturnih uticaja. Upravo iz tih razloga usvajanje adekvatne zakonske regulative u zemljama u tranziciji nije dovoljno da bi se ostvarilo poštovanje ljudskih prava u određenom društvu.

Mnogi autori/ce se slažu da je najteže mijenjati socio-kulturalne obrasce određenog društva. Međutim, u ovom trenutku ne treba da nas zabrinjava činjenica da je riječ o dugotrajnom procesu, već pitanje da li su ove promjene uopće moguće? Ovakve promjene insistiraju na smjenama generacija. Međutim, da li će smjena generacija samo pojačati etno-političke kontekste? Te nove generacije dolaze iz klupa "dviju škola pod jednim krovom". Analiza sadržaja nacionalne grupe predmeta pod nazivom "Obrazovanje u BiH: Čemu učimo djecu?" pokazala je da su udžbenici nacionalne grupe predmeta "jako usmjereni na isticanje jednog naroda, jednog dijela države, jedne religije, jedne kulturne tradicije i to one koja pripada većinskom stanovništvu na teritoriji na kojoj se upotrebljavaju udžbenici."² Također se ističe da ovi udžbenici "ne doprinose značajno razvijanju osjećaja pripadnosti državi Bosni i Hercegovini i njenom cjelokupnom nasljeđu kao zajedničkom za sve građane"³, te da "aktivno razvijaju i stabiliziraju važeće auto- i hetero-stereotipe prema vlastitom narodu i prema drugim narodima"⁴, dok su u udžbenicima vjeronauke prisutni i stereotipi prema pripadnicima drugih vjera kao i ljudima koji ne vjeruju u Boga. Interpretaciju političkih procesa i situacija kroz istoriju su, kako se navodi u publikaciji "Obrazovanje u BiH: Čemu učimo djecu?", u skladu s "dnevnom politikom naroda koji je većinski na teritoriji na kojem se koristi udžbenik"⁵, a pri tome se učenicima/ama "ne nude alternativna objašnjenja tako da ovi primjeri ukažuju i na činjenicu da udžbenici ne potiču kritičko mišljenje kod učenika"⁶, te ako bismo poticanje razvoja kritičkog mišljenja sudili po udžbenicima za nacionalnu grupu predmeta, "mogli bismo reći da naš obrazovni sistem uopće nema definisan cilj da razvija

1 Definicija EIDHR programa (The European Instrument for Democracy and Human Rights), citirano prema: Bakšić-Muftić, Jasna "Kultura ljudskih prava u Bosni i Hercegovini", *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XLIX – 2006, Sarajevo, str. 31.

2 Obrazovanje u BiH: Čemu učimo djecu? - Analiza sadržaja nacionalne grupe predmeta", Fond otvoreno društvo BiH, Sarajevo, 2007, str. 178–179. Preuzeto s: http://www.soros.org.ba/docs_obrazovanje/2009/analiza_sadrzaja_uzbenika_nacionalne_grupe_predmeta.pdf, dana: 2. 8. 2010. godine.

3 Isto, str. 179.

4 Isto, str. 180.

5 Isto, str. 181.

6 Isto.

kritičko razmišljanje kod učenika". Do sličnih zaključaka dolazi i Nenad Veličković koji na satiričan način pokazuje na koji način tri etnonacionalne ideologije, koje su po svojoj suštini isključujuće prema Drugom i drugaćijem, upravljaju obrazovnim sistemom u Bosni i Hercegovini.¹

Ako imamo u vidu same definicije etničkih grupa i nacija, te simbiozu etničkog i religijskog u Bosni i Hercegovini, ne iznenaduje činjenica da etno-političke ideologije dolaze najviše do izražaja u nacionalnoj grupi predmeta, odnosno u nastavi maternjeg jezika, istorije, geografije i vjeroučenja. Obrazovne institucije jesu veoma važan agens socijalizacije. Kroz socijalizaciju, kreiraju se stavovi koji se kasnije teško mijenjaju. Upravo zbog činjenice da se unutar obrazovnih institucija reproducira etnonacionalistička klima, postavlja se pitanje da li su uopće moguće stvarne društvene promjene u Bosni i Hercegovini? Da li je uopće moguće kreirati pozitivan prostor u kojem je moguće građanina/ku posmatrati kao individuu, odnosno prostor u kojem ima dovoljno mesta i za individualnu i za kolektivnu slobodu? Jasno je da za ovakve promjene treba vremena, te da je riječ o dugotrajnom procesu, ali temelje za ovakve *de facto* promjene treba postaviti već sada. Ti temelji mogu i trebaju biti postavljeni upravo u obrazovanju.

¹ Vidi: Veličković, Nenad "Školokrečina: nacionalizam u srpskim, hrvatskim i bošnjačkim čitankama", Fabrika knjiga, Beograd, 2012.

ZAKLJUČCI I PREPORUKE

U prvom dijelu analize utvrdili smo da ustavnopravni poredak definiše tri kategorije:

- a. Konstitutivni narodi
- b. Ostali – unutar ove kategorije dalje se mogu razlikovati dvije kategorije: nacionane manjine i pojedinci/ke koji/e ne žele ili ne mogu etnički da se identificiraju
- c. Građani/ke Bosne i Hercegovine

Analiza normativnih propisa pokazuje da je u Bosni i Hercegovini, osigurana, prije svega zaštita kolektivnih prava. U tom kontekstu, analiza u drugom dijelu rada pokazuje da puni politički subjektivitet uživaju samo konstitutivni narodi.

I onda kada se identificira problem onih koji se ne izjašnjavaju kao konstitutivni narodi, on se opet pokušava riješiti kroz zaštitu kolektivnih prava, odnosno zaštitu prava nacionalnih manjina. Usvajanje mehanizama kojima će se štititi prava nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini, jeste pozitivan pomak. Međutim, ne treba stvarati iluzije da će ovo riješiti problem onih građana/ki koji/e ne žele ili ne mogu da se etnonacionalno opredijele.

S druge strane, u međunarodnim dokumentima, ustavima i zakonima uveden je princip jednakopravnosti svih građana/ki, odnosno princip zabrane diskriminacije. Međutim, uvodenjem različitih mehanizama zaštite kolektivnih prava njima je data prednost u odnosu na individualna prava. Upravo iz tog razloga, kao ključni problem trenutno se nameće pitanje: na koji način omogućiti funkcionisanje principa jednakopravnosti? U ovom kontekstu možemo prihvati zaključak koji izvodi Tarik Haverić: "Da

bi se uspješno izvela tranzicija u kulturno heterogenim postkomunističkim društvima, treba odbacivati svaki zahtjev koji se tiče kolektivnih prava sve dok se ne osigura djelotvorna, trajna i neopoziva zaštita individualnih prava.”¹

Da bi se osigurala djelotvorna, trajna i neopoziva zaštita individualnih prava potrebno je također poduzeti određene mjere. Te mjere mogu i trebaju da se kreću u dva pravca.

Prvo, potrebno je omogućiti svim građanima/kama Bosne i Hercegovine da učestvuju u procesima donošenja političkih odluka u svim institucijama i na svim nivoima vlasti. Treba imati na umu da način izbora delegata/kinja i poslanika/ica u domovima parlamentarnih skupština na državnom, entitetskim, odnosno kantonalnim i opštinskim nivoima, ukazuje na izuzetnu uslovljenost konstitucije viših nivoa zakonodavne vlasti, nižim. Ustavi predviđaju zastupljenost delegata/kinja, odnosno poslanika/ca na višim nivoima vlasti proporcionalno strukturi stanovništva odraženoj u zakonodavnim organima vlasti nižeg nivoa. U tom smislu, neophodno je osigurati mogućnost predstavljanja i učešća u odlučivanju na svim nivoima vlasti na način na koji bi se u praksi zahtjev proporcionalne zastupljenosti prema strukturi stanovništva, zaista, i ispoštovao.

Dруго, omogućavanje svim građanima/kama Bosne i Hercegovine učešće u političkom odlučivanju na svim nivoima, uvezši u obzir trenutnu poziciju konstitutivnih naroda u odnosu na Ostale/ostale, bilo bi neophodno zaštititi dodatnim mehanizmom kao što je veto po osnovu vitalnog interesa kojim raspolažu i konstitutivni narodi. Pri tome treba voditi računa da vitalni interes Ostalih ne postane moćno sredstvo u rukama različitih političkih partija, kao što se to desilo s vitalnim nacionalnim interesom konstitutivnih naroda. U svakom slučaju, vitalne (nacionalne) interese potrebno je precizno definisati kako ne bi došlo do njihovih daljih zloupotreba. Vitalni interesi Ostalih trebali bi biti definirani i omeđeni principom jednakopravnosti svih građana/ki, s obzirom na to da se ovaj princip u trećem dijelu analize pokazao kao mjesto zajedničkog interesa Ostalih. U tom kontekstu, možemo zaključiti da postoji i alternativa uvođenju vitalnog interesa Ostalih, a ona se sastoji u osiguravanju adekvatnog i efikasnog provođenja međunarodnim dokumentima, ustavom i zakonom predviđenog principa zabrane diskriminacije.

Nepostojanje efikasnog nadzora raspodjele budžetskih sredstava dodijeljenih političkim partijama, te mogućnost višestrukog “državnog” finansiranja političkih partija (na različitim nivoima), uz mogućnost prikupljanja sredstava iz dodatnih izvora, političke partije stiču moć kojoj se nemoguće suprotstaviti kako s pozicije nezavisnih kandidata/kinja koji bi se eventualno mogli javiti kao (nepartijski) predstavnici Ostalih/ostalih na pozicijama na kojima je takva opcija otvorena, tako i s aspekta manje snažnih stranaka koje zastupaju interese građana Bosne i Hercegovine i ne uklapaju se u nacionalne političke elite.

Ustavni sud Bosne i Hercegovine (kao i ustavni sudovi na entitetskim nivoima), kao krajnja instanca zaštite, kako ljudskih prava i temeljnih sloboda, tako i kontrole ustavnosti, zakonitosti i ocjene povrede vitalnog nacionalnog interesa, predmet je izuzetno snažnih političkih utjecaja koji onemogućavaju ostvarivanje njegovih temeljnih nadležnosti. Preciznije definiranje uslova za izbor, izjednačavanje sudija/kinja u skladu s kvalifikacijama zanemarujući pripadnost kolektivitetima, te izmjena izbora sudija/kinja Ustavnog suda Bosne i Hercegovine, unaprijedilo bi rad istog, s jedne strane, dok

1 Haverić, Tarik “Političke, kulturne i društvene pretpostavke za evropeizaciju Bosne i Hercegovine”, u: “Evropska unija i Bosna i Hercegovina”. Preuzeto s: http://www.ba.boell.org/downloads/EU_i_BiH_izmedju_upravljanja_krizom_i_izgradnje_drzave.pdf, dana 15. 9. 2013.

bi drugačije pravno regulisanje pokretača postupka i procedure pred Ustavnim sudom Bosne i Hercegovine, znatno smanjilo manipulacije od strane nosilaca vlasti, ali i "pat-pozicije" u kojima se oni pravno nalaze.

I na koncu, najvažniji, ali i najdugotrajniji jesu procesi društvenih promjena. Bosanskohercegovačko društvo jeste društvo dubokih etničkih podjela koje su uzrok socijalne isključenosti. Ne samo to, nego etničke podjele dalje determiniraju, podržavaju i održavaju ostale osnove socijalnog isključivanja. Upravo zbog toga su društvene promjene nužne. Najveći potencijal za provođenje društvenih promjena vidimo u obrazovanju. Međutim, trenutna situacija na ovom polju ne daje nimalo optimističnu sliku. No, to nas ne smije obeshrabriti i učiniti da zaboravimo ili marginaliziramo veoma važnu dimenziju obrazovanja: razvijanja kritičke svijesti i razvijanja građanske svijesti.¹ Tek kada se ova svijest probudi, biće moguće reafirmisati i ideju općeg dobra. Ideja općeg dobra se trenutno u Bosni i Hercegovini pojavljuje pod plaštom partikularnih dobara etnonacionalnih zajednica, koja se u suštini svode na dobra etno-političkih elita.

¹ Više o zadatku školstva da pripremi nove generacije za njihove građanske odgovornosti, vidjeti u: Kymlicka, Will "Obrazovanje za građanstvo", *Dijalog*, Sarajevo, 2/2008.

BIBLIOGRAFIJA

1. Ademović, Nedim "Presuda Finci i Sejdić protiv Bosne i Hercegovine: quo vadis?" U: "Karakter i implikacije presude Evropskog suda za ljudska prava *Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine*", Institut za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, 2010. Preuzeto s: http://www.ustavnareforma.ba/files/articles/20100203/282/bs.%20EURAC-Karakter_i_implikacije_presude_Evropskog_suda_za_ljudska%20_prava-Sejdic_i_Finci_protiv_BiH,03.02.2010.pdf
2. Ademović, Nedim "Ustavni sud Bosne i Hercegovine: Kritički osvrt na poziciju tzv. Ostalih u Ustavu BiH kroz sudsku praksu Ustavnog suda BiH i Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu", U: Abazović Dino, Mujkić Asim i Vehabović Faris (ur.) "Mjesto i uloga 'Ostalih' u Ustavu Bosne i Hercegovine i budućim ustavnim rješenjima za Bosnu i Hercegovinu", Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i Institut za društvena istraživanja, Sarajevo, 2010. (dostupno na: <http://www.ccr.ba/wp-content/uploads/2013/04/mjesto-i-uloga-ostalih-final.pdf>)
3. Ademović Nedim, Joseph Marko, Marković Goran "Ustavno pravo Bosne i Hercegovine", Konrad Adenauer – Predstavništvo u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, Sarajevo, 2012., Preuzeto s: http://www.kas.de/wf/doc/kas_33649-1522-15-30.pdf?130227155156, dana 7. 8. 2013.
4. Amandmani na Ustav Bosne i Hercegovine: Aprilski paket ustavnih promjena, Sarajevo, 2006. Preuzeto s: http://www.fcjp.ba/templates/ja_avian_ii_d/images/green/Aprilski_paket1.pdf, dana 25. 8. 2013.
5. Assimann, Jan "Kolektivno pamćenje i kulturni identitet", *Sophos*: časopis mladih istraživača, Znanstveno-istraživački inkubator (ZINK) – Filozofski fakultet u Sarajevu, No. 2, 2009. Preuzeto s: <http://ziink.files.wordpress.com/2010/01/sophos-2-2009-knjizni-blok-v4.pdf>, dana 12. 10. 2013.
6. Bajtal, Esad "Ideologizirana klero-etnizacija svijesti i pitanje građanskog morala", *Bosna Franciskana*, god. XVI, broj 29, 2008.

7. Bakšić-Muftić, Jasna "Kultura ljudskih prava u Bosni i Hercegovini", *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, broj XLIX – 2006, Sarajevo
8. Balić, Lejla "Ustavni običaj u BiH – Osvrt na izbor sudija Ustavnog suda BiH", *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LI, 2009.
9. Banović, Damir (prir.) "(Ne) budi ovca: O etničkoj diskriminaciji u BiH", Sarajevski otvoreni centar, 2013.
10. Banović, Damir "Prava i slobode LGBT osoba: Seksualna orijentacija i rodni identitet u pozitivnom pravu Bosne i Hercegovine", Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2011.
11. Banović, Damir i Gavrić, Saša "Ustavna reforma u Bosni i Hercegovini", *Politička misao*, god. 47, br. 2, 2010.
12. Banović, Damir, "Pravno definisanje i mehanizmi zaštite identiteta u svjetlu kolektivnih prava", (magistrski rad), Pravni fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2012.
13. Bassuener, Kurt "Bosna i Hercegovina: između paketa mjera za EU-integraciju i izlazne strategije međunarodne zajednice", Fondacija Heinrich Böll, Sarajevo, 2010. Preuzeto s: <http://www.ba.boell.org/downloads/BiH>, dana 1. 9. 2013.
14. Begić, Kasim "Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma", Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997.
15. Bieber Florian "Power Sharing and Democracy in Southeast Europe"; *Taiwan Journal of Democracy*; Taipei; 2013.
16. Bieber, Florian, "Bosna i Hercegovina poslije rata: Politički sistem u podijeljenom društvu", Buybook, Sarajevo, 2009.
17. Bieber, Florian "Institutionalizing Ethnicity in the Western Balkans: Managing Change in Deeply Divided Societies", ECMI Working Paper No. 19, februar, 2004.
18. Borić, Besima "Socijalna prava u Bosni i Hercegovini", U: Aganović, Arijana i Gavrić, Saša (ur.) "Politička participacija u Bosni i Hercegovini", Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2012.
19. Bosna i Hercegovina petnaest godina nakon Dayton: političko pravni aspekti demokratske konsolidacije u postkonfliktnom periodu, Fakultet političkih nauka, Institut za društvena istraživanja, Sarajevo, 2010.
20. Campbell, David "Nacionalna dekonstrukcija: Nasilje, identitet i pravda u Bosni", Međunarodni forum Bosna, 21/2003.
21. Crnjanski-Vlajčić, Katarina "Položaj nacionalnih manjina u političkom sistemu" U: Banović, Damir i Gavrić, Saša (ur.) "Država, politika i društvo u BiH", Magistrat, Sarajevo, 2011,
22. Cvitković, Ivan "Hrvatski nacionalni identitet na 'granici' – Susret s drugima", U: "Bosna i Hercegovina – Evropska zemlja bez ustava: Znanstveni, etički i politički izazovi", Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa, Franjevački institut za kulturu mira/Synopsis, Zagreb/Sarajevo, 2013.
23. Ćurak, Nerzuk "Jedanaest teza o Daytonском mirovnom ugovoru", U: "Evropska unija i Bosna i Hercegovina – Između upravljanja krizom i izgradnje države", Zbornik radova i izbori iz diskusije sa konferencije održane u Sarajevu 9. septembra 2004. godine. Fondacija Heinrich Böll. Preuzeto s: http://www.ba.boell.org/downloads/EU_i_BiH_izmedju_upravljanja_krizom_i_izgradnje_drzave.pdf, dana 1. 9. 2013.
24. Ćurak, Nerzuk; Čekrljija, Dorde; Sarajlić, Eldar i Turčalo, Sead "Politička elita u Bosni i Hercegovini i Evropska unija: Odnos vrijednosti", Institut za društvena istraživanja i Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2009.
25. Ćurak, Nerzuk "Dejtonski politički poredak i kultura nasilja", U: "Bosna i Hercegovina – Evropska zemlja bez ustava: Znanstveni, etički i politički izazovi", Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa, Franjevački institut za kulturu mira/Synopsis, Zagreb/Sarajevo, 2013.
26. Ćurak, Nerzuk "Nacionalistička egzekucija multikulturalnog raja", U: Abazović Dino, Mujkić Asim i

- Vehabović Faris (ur.) "Mjesto i uloga 'Ostalih' u Ustavu Bosne i Hercegovine i budućim ustavnim rješenjima za Bosnu i Hercegovinu", Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i Institut za društvena istraživanja, Sarajevo, 2010.; dostupno na: <http://www.ccr.ba/wp-content/uploads/2013/04/mjesto-i-uloga-ostalih-final.pdf>
27. Ćurak, Neruzk "Promjena Ustava u eksperimentalnoj državi", *Odjek*, jesen/zima, 2008.
28. Divjak, Slobodan (ur.) "Nacija, kultura i građanstvo", Službeni list Beograd, 2002.
29. Duraković, Nijaz "Ustavne promjene u Bosni i Hercegovini", *Ljudska prava*, godina 7, broj 3–4, 2006.
30. Duvnjak, Nedžad "Postdejtonska agresija na Bosnu i Hercegovinu", *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LIII, 2010.
31. Duvnjak, Nedžad "Neki aspekti donošenja i provođenja Ustava Federacije Bosne i Hercegovine", *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, LI/2008.
32. Duvnjak, Nedžad "Disolucija: raspadanje SFRJ i stvaranje samostalnih država na njenom tlu", *Ljudska prava*, godina 8, broj 1–4, 2007.
33. Duvnjak, Nedžad "Neki ustavnopravni i civilizacijski apsurdi u 'dejtonskoj' Bosni i Hercegovini", *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, L/2007.
34. Duvnjak, Nedžad "Povodom revizije Dejtonskog ustava", *Ljudska prava*, godina 6, broj 3–4, 2005.
35. Duvnjak, Nedžad "Virtuelna država Bosna i Hercegovina", *Godišnjak Pravnog fakulteta u Sarajevu*, XLV, 2002.
36. Dvornik, Srdan i Horvat, Vedran "Slaba društva i nevolje s pluralizmom", Fondacija Heinrich Böll, Zagreb, 2005, Preuzeto s: http://www.hr.boell.org/downloads/slaba_drustva_i_nevolje_s_pluralizmom.pdf, dana 1. 9. 2013.
37. Džananović-Miračija, Nedžma "Gradanstvo u kontekstu eurounijskih integracija", U: Abazović Dino, Mujkić Asim i Vehabović Faris (ur.) "Mjesto i uloga 'Ostalih' u Ustavu Bosne i Hercegovine i budućim ustavnim rješenjima za Bosnu i Hercegovinu", Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i Institut za društvena istraživanja, Sarajevo, 2010. (dostupno na: <http://www.ccr.ba/wp-content/uploads/2013/04/mjesto-i-uloga-ostalih-final.pdf>)
38. Džihanović, Šahbaz "Mogući pristup izvršenju odluke Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Sejdić – Finci protiv Bosne i Hercegovine", *Pravna misao*, br. 7–8, 2010.
39. Emirhafizović, Mirza, Čosić, Emira, Osmić, Amer i Repovac-Pašić, Valida (ur.) "Migracije iz Bosne i Hercegovine", Fakultet političkih nauka u Sarajevu i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Sarajevo, 2013.
40. Eriksen, Tomas Hiland, "Etnicitet i nacija", Biblioteka XX vek, Beograd, 2004.
41. Finansiranje političkih partija u BiH, Transparency International BiH, preuzeto s: <http://ti-bih.org/wp-content/uploads/2011/03/fin-pol-partija1.pdf>; dana 28. 8. 2013.
42. Gelner, Ernest "Nacije i nacionalizam", Matica srpska, Beograd, 1997.
43. Hanušić, Adrijana "Diskriminacija pripadnika "Ostalih" u BiH i međunarodni standardi zaštite ljudskih prava – kontradikcije i perspektive njihovog prevazilaženje", U: Abazović Dino, Mujkić Asim i Vehabović Faris (ur.) "Mjesto i uloga 'Ostalih' u Ustavu Bosne i Hercegovine i budućim ustavnim rješenjima za Bosnu i Hercegovinu", Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i Institut za društvena istraživanja, Sarajevo, 2010. (dostupno na: <http://www.ccr.ba/wp-content/uploads/2013/04/mjesto-i-uloga-ostalih-final.pdf>)
44. Haverić, Tarik "Ustav BiH između pravne znanosti i političke moći", U: "Bosna i Hercegovina – Europska zemlja bez ustava: Znanstveni, etički i politički izazovi", Zbornik radova s Medunarodnog znanstvenog skupa, Franjevački institut za kulturu mira/Synopsis, Zagreb/Sarajevo, 2013.
45. Haverić, Tarik "Političke, kulturne i društvene pretpostavke za evropeizaciju Bosne i Hercegovine", U: "Evropska unija i Bosna i Hercegovina – Između upravljanja krizom i izgradnje države", Zbornik radova

- i izbori iz diskusije sa konferencije održane u Sarajevu 9. septembra 2004. godine. Fondacija Heinrich Böll. Preuzeto s: http://www.ba.boell.org/downloads/EU_i_BiH_izmedju_upravljanja_krizom_i_izgradnje_drzave.pdf, dana 1. 9. 2013.
46. Hobsbawm, Eric "Izmišljanje tradicije", U: Maja Brkljačić i Prlenda Sandra "Kultura pamćenja i historija", Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.
 47. Hodžić, Edin "Politička participacija nacionalnih manjina u lokalnoj vlasti u BiH: aktuelno stanje, perspektive i putevi napretka", Sarajevo, Analitika – Centar za društvena istraživanja, 2011.
 48. Hodžić, Edin i Stojanović, Nenad "Novi-stari ustavni inženjeri?: izazovi i implikacije presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetu Sejdić i Finci protiv BiH", Centar za društvena istraživanja Analitika, Sarajevo, 2011. (dostupno na: <http://analitika.ba/files/Novi-stari%20ustavni%20inzenjeri%20u%20BiH%202028april2011%20WEB%20FINAL.pdf>)
 49. Ibrahimagić, Omer "Dejton = Bosna u Evropi: Pravna suština Dejtona", Vijeće kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 2001. Preuzeto s: <http://www.camo.ch/PDFO/DejtonBos.pdf>, dana 1. 9. 2013.
 50. Ibraković, Dželal "Multilateralnost kao bit bosanskohercegovačkog društva", *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Sarajevo, 2007.
 51. Ibrulj, Nijaz Društvo jedne dimenzije. Sarajevo, *Pregled*, 2005, br. 2–3, str. 87–106. Preuzeto s: <http://www.pregled.unsa.ba/new/images/stories/arkiva/2005/pregleđ-1-2-2005.pdf>, dana 25. 8. 2013.
 52. Ibrulj, Nijaz "Nacionalni dogmatizam ili logika konsocijacije?", dostupno na: <http://ziink.files.wordpress.com/2008/08/n-ibrulj-nacionalni-dogmatizam-ili-logika-konsocijacije.pdf>
 53. Išerić, Enver "Bosna i Hercegovina pred ustavnim izborom", *Analji Pravnog fakulteta u Zenici*, br. 7, god. 4.
 54. Izvještaj o humanom razvoju: Socijalna uključenost u BiH, UNDP, 2007.
 55. Jansen, Stef "Antinacionalizam: etnografija otpora u Beogradu i Zagrebu", Biblioteka XX vek, Beograd, 2005.
 56. Jovanović, Miodrag "Kolektivna prava u multikulturalnim zajednicama", Službeni glasnik, Beograd, 2004.
 57. Kapidžić, Damir Položaj manjina u multietničkim demokratijama: Komparativna analiza Bosne i Hercegovine i Belgije", U: Abazović Dino, Mujkić Asim i Vehabović Faris (ur.) "Mjesto i uloga 'Ostalih' u Ustavu Bosne i Hercegovine i budućim ustavnim rješenjima za Bosnu i Hercegovinu", Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i Institut za društvena istraživanja, Sarajevo, 2010. (dostupno na: <http://www.ccr.ba/wp-content/uploads/2013/04/mjesto-i-uloga-ostalih-final.pdf>)
 58. Kasapović, Mirjana "Metodološki problemi kritike konsocijacijske demokratije u Bosni i Hercegovini", *Status*, br. 12, 2007; dostupno na http://www.hercegbosna.org/dokumenti_upload/20091208/herceg_bosna200912081549500.pdf
 59. Kasapović, Mirjana "Bosna i Hercegovina: deset godina nakon Dayton", *Status*, Mostar, br. 9, 2006.
 60. Kasapović, Mirjana "Bosna i Hercegovina – Podijeljeno društvo i nestabilna država", Politička kultura, Zagreb, 2005.
 61. Kazaz, Enver "Dejton - Međunarodna legalizacija ratnih osvajanja", U: "Bosna i Hercegovina – Europska zemlja bez ustava: Znanstveni, etički i politički izazovi", Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa, Franjevački institut za kulturu mira/Synopsis, Zagreb/Sarajevo, 2013.
 62. Krivokapić, Bojan "Nacionalizam", U: Čaušević, Jasmina i Gavrić, Saša (ur.) "Pojmovnik LGBT kulture", Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2012.
 63. Križan, Mojmir "Pravednost u kulturno-pluralnim društvima u kontekstu liberalizma i socijalne demokratije", PanLiber, Osijek/Zagreb/Split, 2000.
 64. Kukić, Slavo "Reforme u uvjetima etnički konfliktnih društava – primjer Bosne i Hercegovine", *Informatologija*, god. 44, br. 1, Hrvatsko komunikološko društvo, Zagreb, 2011.
 65. Kumari, Valsala "Rod i nacija: tradicija i tranzicija", *Treća*, br. 1–2, Centar za ženske studije, Zagreb, 2003.

66. Kurtćehajić, Suad "Greške i mogućnosti Dejtonskog sporazuma kao pravno-političke platforme na Bosne i Hercegovine prema euro-atlantskim integracijama", U: Veladžić, Nevzet, Findrik, Nikola i Ramić, Ermina (ur.) "Bosna i Hercegovina i euro-atlantske integracije – Trenutni izazovi i perspektive" (zbornik radova s međunarodne naučne konferencije), Pravni fakultet u Bihaću, 2012.
67. Kymlicka, Will "Obrazovanje za građanstvo", *Dijalog*, Sarajevo, 2/2008.
68. Lasić, Mile "Kultura sjećanja – Pledoaje za izgradnju kulture sjećanja i u regiji jugoistoka Europe", Friedrich Erbert Stiftung, Sarajevo, 2011.
69. Lasić, Mile "Mukotrpno do političke modele", *Dijalog*, Mostar, 2010.
70. Lasić, Mile "Pledoaje za alternativni proeuropski kulturološki i političko pravni narativ", U: "Bosna i Hercegovina – Europska zemlja bez ustava: Znanstveni, etički i politički izazovi", Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa, Franjevački institut za kulturu mira/Synopsis, Zagreb/Sarajevo, 2013.
71. Lerotić, Zvonko "Nacionalna ideja i etnicitet", *Gledišta*, 1-2, 1983.
72. Maldini, Pero "Političko-kulturalni preduvjeti demokratizacije" *Politička misao*, god. XLIII, br. 3, 2006.
73. Marić, Ivana (ur.) "Proces odlučivanja u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine: stanje, komparativna rješenja, prijedlozi", Fondacija Konrad Adenauer, Sarajevo, 2009. Preuzeto s: http://www.kas.de/wf/doc/kas_17300-1522-1-30.pdf?091015100210, dana 1. 9. 2013.
74. Marko, Joseph "Doprinos presude Evropskog suda za ljudska prava u predmetu *Sejadić i Finci protiv Bosne i Hercegovine* daljem razumijevanju sistema zaštite kolektivnih i individualnih prava", U: Abazović Dino, Mujkić Asim i Vehabović Faris (ur.) "Mjesto i uloga 'Ostalih' u Ustavu Bosne i Hercegovine i budućim ustavnim rješenjima za Bosnu i Hercegovinu", Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i Institut za društvena istraživanja, Sarajevo, 2010. (dostupno na: <http://www.ccr.ba/wp-content/uploads/2013/04/mjesto-i-uloga-ostalih-final.pdf>)
75. Marković, Goran "Bosanskohercegovački federalizam", Službeni glasnik/University Press, Beograd/Sarajevo, 2012.
76. Marković, Goran "Ustavne promjene u Bosni i Hercegovini" u: Banović, Damir i Gavrić, Saša "Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini", University Press, Magistrat, Sarajevo, 2011.
77. Marković, Goran "Ustav Bosne i Hercegovine", U: Banović, Damir i Gavrić, Saša (ur.) "Država, politika i društvo u BiH", Magistrat, Sarajevo, 2011.
78. Marković, Goran "Ulčeće 'Ostalih' u političkim institucijama u BiH", U: Abazović Dino, Mujkić Asim i Vehabović Faris (ur.) "Mjesto i uloga 'Ostalih' u Ustavu Bosne i Hercegovine i budućim ustavnim rješenjima za Bosnu i Hercegovinu", Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i Institut za društvena istraživanja, Sarajevo, 2010. (dostupno na: <http://www.ccr.ba/wp-content/uploads/2013/04/mjesto-i-uloga-ostalih-final.pdf>)
79. Milardović, Andelko "The International Community and Future Scenarios for Bosnia and Herzegovina", *Suvremene teme*, god. 2, br. 1, Centar za politološka istraživanja, Zagreb, 2010.
80. Miličević, Nedo "Ustavni položaj nacionalnih manjina u Bosni i Hercegovini", *Medunarodne studije*, god. 2, br. 3, 2002. Preuzeto s: <http://www.foss-fpzg.com/uploads/milicevic%20-%20ustavni%20polozaj%202002.pdf>, dana 1. 8. 2013.
81. Miraščević, Dženita "Položaj ostalih u ustavnom uređenju Bosne i Hercegovine", U: Abazović Dino, Mujkić Asim i Vehabović Faris (ur.) "Mjesto i uloga 'Ostalih' u Ustavu Bosne i Hercegovine i budućim ustavnim rješenjima za Bosnu i Hercegovinu", Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i Institut za društvena istraživanja, Sarajevo, 2010. (dostupno na: <http://www.ccr.ba/wp-content/uploads/2013/04/mjesto-i-uloga-ostalih-final.pdf>)
82. Mišljenje o ustavnoj situaciji u Bosni i Hercegovini, Evropska komisija za demokratiju kroz pravo (Venecijanska komisija), CDL – AD (2005) 004. Preuzeto s: <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282005%29004-bos>, dana: 20. 8. 2013.

83. Muharemović, Vedad "Etno-simbolizam vs. modernizam u debatama o nacionalizmu", *Sophos*: časopis mladih istraživača, Znanstveno-istraživački inkubator (ZINK) – Filozofski fakultet u Sarajevu, br. 3, 2010. Preuzeto s: <http://ziink.files.wordpress.com/2008/08/volume-3-20101.pdf>, dana 12. 10. 2013.
84. Mujagić, Nermina "Kultura nacionalnih/etničkih previranja u BiH – Od kulturnog pluraliteta do konstitucionalnog multikulturalizma", *Sarajevski žurnal za društvena pitanja*, godište I, broj 1, jesen/zima, 2012.
85. Mujagić, Nermina "Tihi govor Bosne: Analiza nesvakidašnjih politika (politika, mediji, međunarodna zajednica)", Fondacija Heinrich Böll Stiftung – Ured za Bosnu i Hercegovinu, Sarajevo, 2010. Preuzeto s: http://www.ba.boell.org/downloads/Tihi_govor_Bosne.pdf, dana 1. 10. 2013.
86. Mujkić, Asim "Nacionalni odnosi i etnonacionalne revolucije", *Sarajevski žurnal za društvena pitanja*, godište I, broj 1, jesen/zima, 2012.
87. Mujkić, Asim "Pravda i etnonacionalizam", Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu i Fondacija Heinrich Böll – Ured u Sarajevu, Sarajevo, 2010.; dostupno na: http://www.ba.boell.org/downloads/pravda_i_etnonacionalizam.pdf
88. Mujkić, Asim "Ostali – Četvrti konstitutivni element ili strategija demokratske transformacije", U: Abazović Dino, Mujkić Asim i Vehabović Faris (ur.) "Mjesto i uloga 'Ostalih' u Ustavu Bosne i Hercegovine i budućim ustavnim rješenjima za Bosnu i Hercegovinu", Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i Institut za društvena istraživanja, Sarajevo, 2010. (dostupno na: <http://www.ccr.ba/wp-content/uploads/2013/04/mjesto-i-uloga-ostalih-final.pdf>)
89. Mujkić, Asim i Hulsey, John "Explaining the Success of Nationalist Parties in Bosnia and Herzegovina", *Politička misao*, god. 47, br. 2, 2010.
90. Mujkić, Asim "Bosna i Hercegovina – država bez principa i gradana", *Odjek*, proljeće, 2009.
91. Mujkić, Asim "Polazišta institucionalnog dizajna u Bosni i Hercegovini i političke elite – Komparativna analiza Brčko distrikta i ostatka BiH/dodir demijurga" U: Ćurak, Nerzuk i drugi (prir.) "Politička elita u Bosni i Hercegovini i Evropska unija", Institut za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka u Sarajevu, Sarajevo, 2009. Preuzeto s: http://www.ba.boell.org/downloads/politicka_elita_u_bih_i_eu_final.pdf, dana 15. 9. 2013.
92. Mujkić, Asim "Mi, građani Etnopolisa", Šahinpašić, Sarajevo, 2007.
93. Mujkić, Asim "Zavorenikova dilema i njene implikacije u etnopolitici Bosne i Hercegovine", *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Sarajevo, 2007.
94. Mujkić, Asim "Da li je narod 'prirodna vrsta'? Bosna i Hercegovina između etničke i etičke jednakosti". *Status* 9, 2006.
95. Mujkić, Asim "Ustavna rasprava i cilj funkcionalne i efikasne države", U: "Pregled dosadašnjih ustavnih rasprava i izazovi za Bosnu i Hercegovinu" (izlaganja s konferencije održane u Sarajevu 2006. godine), preuzeto s: http://www.fes.ba/publikacije/PREGLED_DOSADASNIH_USTAVNIH_RASPRAVA_I_IZAZOVI_ZA_%20BiH.pdf, dana 25. 8. 2013.
96. Nyestein, Gro "Achieving peace or protecting human rights?: Conflicts between norms regarding ethnic discrimination in the Dayton Peace Agreement", Leiden: Nijhoff Publishers, 2005.
97. "Obrazovanje u BiH: Čemu učimo djecu? - Analiza sadržaja nacionalne grupe predmeta" Fond otvoreno društvo BiH, Sarajevo, 2007. Preuzeto s: http://www.soros.org.ba/docs_obrazovanje/2009/analiza_sadrzaja_uzbenika_nacionalne_grupe_predmeta.pdf, dana: 2. 8. 2010. godine
98. Odluka o osnivanju vijeća nacionalnih manjina Bosne i Hercegovine, Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik BiH, 38/06.
99. Okić, Tijana "Etika i ljudska prava: između univerzalizma i partikularnih interesa", *Sophos*: časopis mladih istraživača, Znanstveno-istraživački inkubator (ZINK) – Filozofski fakultet u Sarajevu, br. 5, 2012. Preuzeto s: <http://ziink.files.wordpress.com/2008/08/sophos-52.pdf>, dana 12. 10. 2103.

100. Orlović, Saša (ur.) "Comparative analysis of Democratic Performances of the Parliaments of Serbia, Bosnia and Herzegovina and Montenegro", University of Belgrade – Faculty of Political Sciences (Centre for Democracy)/Sarajevo Open Centre/Faculty of Political Science – University of Montenegro, Beograd/Sarajevo/Podgorica, 2012.
101. Papić, Žarko "Odnos građanskog i nacionalnog – civilno društvo i ravnopravnost", U: "Bosna i Hercegovina – Europska zemlja bez ustava: Znanstveni, etički i politički izazovi", Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa, Franjevački institut za kulturu mira/Synopsis, Zagreb/Sarajevo, 2013.
102. Paund, Rosko "Jurisprudencija" (Knjiga I), CID, Podgorica, 2000.
103. Pejanović, Mirko "Budućnost Bosne i Hercegovine u budućnosti Evrope", U: Veladžić, Nevzet, Findrik, Nikola i Ramić, Ermina (ur.) "Bosna i Hercegovina i euro-atlantske integracije – Trenutni izazovi i perspektive" (zbornik radova s međunarodne naučne konferencije), Pravni fakultet u Bihaću, 2012.
104. Pejanović, Mirko "Istorijsko oblikovanje regija i mogućnosti uspostave regionalne strukture Bosne i Hercegovine u postdejtonskom periodu", *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Sarajevo, 2007.
105. Pekinška deklaracija i Platforma za akciju, Četvrtva svjetska konferencija o ženama, 1995, cilj E/1. Preuzeto s: http://www.arsbih.gov.ba/images/documents/Idoc/pekinska_deklaracija.pdf, dana 1. 6. 2013.
106. Perry, Valery "Ustav Bosne i Hercegovine – sadržaj, izazovi i šanse", U: Aganović, Arijana i Gavrić, Saša "Politička participacija u Bosni i Hercegovini", Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2012.
107. Pobrić, Nurko "O odnosu nacije i države", *Ljudska prava*, godina 9, broj 1–4, 2008.
108. Pobrić, Nurko "Ustavne reforme u BiH – za i protiv", *Revija za ljudska prava*, godina 1, broj 3–4, 2000.
109. Podunavac, Milan (ed.) "The Challenges of Multiculturalism: SEE perspectives in European discourse", Heinrich Böll Foundation, Regional Office for Southeastern Europe, Beograd, 2012. Preuzeto s: <http://www.fpn.bg.ac.rs/wp-content/uploads/multikulturalnost.pdf>, dana 1. 10. 2013.
110. Pravila Ustavnog suda Bosne i Hercegovine. Preuzeto s: http://www.ccbh.ba/public/down/pravila_bos.pdf, dana 25. 8. 2013.
111. "Pregled dosadašnjih ustavnih rasprava i izazova za Bosnu i Hercegovinu", izlaganja s konferencije, maj 2006, Sarajevo. Preuzeto s: http://www.fes.ba/publikacije/PREGLED_DOSADASNJIH_USTAVNIH_RASPRAVA_I_IZAZOVI_ZA_%20BiH.pdf, dana 28. 9. 2013.
112. Repovac-Pašić, Valida "Teorija hibridnosti kao novi radikalni kozmopolitizam", *Godišnjak Fakulteta političkih nauka u Sarajevu*, 2008/2009.
113. Sadiković, Ćazim "Ko štiti vitalne interese građana BiH?", *Revija za ljudska prava*, godina 1, broj 3–4, 2000.
114. Sadiković, Ćazim "Prijedlozi za poboljšanje političkog sistema BiH – u uvjetima važenja postojećeg Ustava BiH", *Revija za ljudska prava*, godina 1, broj 3–4, 2000.
115. Sadiković, Elmir "Teorijsko određenje političke participacije i njen značaj za razvoj demokratije u lokalnim zajednicama Bosne i Hercegovine", *Godišnjak Fakulteta političkih nauka u Sarajevu*, 2008/2009.
116. Sahadžić, Maja "Priroda političkog sistema u Bosni I Hercegovini", U: Banović, Damir i Gavrić Saša (prir.) "Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini: Analiza postdejtonskog političkog sistema", University Press, Magistrat, Sarajevo, 2011.
117. Seizović, Zarije "Konstitutivni narodi i ustavne promjene", Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2007.
118. Seizović, Zarije "Etno-mobilizacija i institucionalna diskriminacija u Bosni i Hercegovini", U: Aganović, Arijana i Gavrić, Saša "Politička participacija u Bosni i Hercegovini", Sarajevski otvoreni centar, Sarajevo, 2012.
119. Seizović, Zarije "Zaštita ljudskih prava u Bosni i Hercegovini: Kritički pravno-politički rakurs", *Godišnjak Fakulteta političkih nauka u Sarajevu*, 2008/2009.
120. Sejdić i Finci protiv Bosne i Hercegovine, Aplikacija br. 27996/06 i 34836/06, Evropski sud za ljudska

- prava. Preuzeto s: http://www.mhrr.gov.ba/ured_zastupnika/novosti/default.aspx?id=1008&langTag=bs-BA, dana 1. 8. 2013.
121. Semprini, Andrea "Multikulturalizam", Clio, Beograd, 1999.
 122. Simović, Vlade "Političke partije u Bosni i Hercegovini" U: Banović, Damir i Gavrić, Saša (ur.) "Država, politika i društvo u BiH", Magistrat, Sarajevo, 2011.
 123. Slučaj Rasmussen vs. Denmark, Aplikacija 8777/79, Evropski sud za ljudska prava. Preuzeto s: [http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57563#\[%22itemid%22:\[%22001-57563%22\]\]](http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57563#[%22itemid%22:[%22001-57563%22]]), dana 1. 9. 2013.
 124. Smailagić, Nedžad i Karanović, Nermin "Pravosudni sistem Bosne i Hercegovine, II: Banović, Damir i Gavrić Saša (prir.) "Država, politika i društvo u Bosni i Hercegovini: Analiza postdejtonskog političkog sistema", University Press, Magistrat, Sarajevo, 2011.
 125. Smerdel, Branko i Sokol, Smiljko; Ustavno pravo; Narodne novine; Zagreb; 2009.
 126. Smith, Anthony D. "Nacionalni identitet", Biblioteka XX vek, Beograd, 1998.
 127. Steiner, Christian; Ademović, Nedim; Grawe, Constance; Marko, Joseph; McBride, Jeremy Lauth, Mechtild; Leroux-Martin, Philippe; Bainter, Ric; D'Aoust, Edouard; Karpen, Ulrich; Nicholl, Peter; Campbell, Mark "Ustav Bosne i Hercegovine: komentari", Fondacija Konrad Adenauer, Sarajevo, 2010. Preuzeto s: http://www.ustavnareforma.ba/files/articles/20070327/10bs.Steiner_i_Ademovic_Ustav_BiH_Komentar,_20.04.2010..pdf, dana 20. 9. 2013.
 128. Stojanović, Nenad "Konsocijacija – Švajcarska i Bosna i Hercegovina", Pregled: Časopis za društvena pitanja, br. 3-4/2007.
 129. Stroschein, Sherrill "What Belgium Can Teach Bosnia: The Uses of Autonomy in 'Divided House' States". *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 03/2003: 1-30, 2003. Preuzeto s: http://www.ecmi.de/fileadmin/downloads/publications/JEMIE/2003/nr3/Focus3-2003_Stroschein.pdf, dana 20. 9. 2013.
 130. Supek, Olga "Etnos i kultura", *Migracijske teme*, 2-3, Zagreb, 1989.
 131. Šačić, Nermina "Konstitucionalni inženjeri i demokracija u BiH", *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, Sarajevo, 2007.
 132. Šarčević, Edin "Kako do novog ustava BiH? Ustavotvorstvo između 'demokratizacije pravne znanosti' i 'primitivizacije javnopravnog diskursa'", U: "Bosna i Hercegovina – Europska zemlja bez ustava: Znanstveni, etički i politički izazovi", Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa, Franjevački institut za kulturu mira/Synopsis, Zagreb/Sarajevo, 2013.
 133. Šarčević, Edin, "Ustav iz nužde", Rabic, Sarajevo, 2010.
 134. Šarčević, Edin, "Dejtonski ustav: Karakteristike i karakteristični problem", Fondacija Konrad Adenauer – Ured u BiH, Sarajevo, 2009, dostupno na: http://www.kas.de/wf/doc/kas_17301-1522-1-30.pdf?091015095402
 135. Šarčević, Edin "Ustavno-pravni paradoksi Bosne i Hercegovine, U: "Evropska unija i Bosna i Hercegovina – Između upravljanja krizom i izgradnje države", Zbornik radova i izbori iz diskusije s konferencije održane u Sarajevu 9. septembra 2004. godine. Fondacija Heinrich Böll. Preuzeto s: http://www.ba.boell.org/downloads/EU_i_BiH_izmedju_upravljanja_krizom_i_izgradnje_drzave.pdf, dana 1. 9. 2013.
 136. Šuvalija, Mustafa "Etnonacionalistički stavovi i ometanje funkcija etničkog identiteta", Sophos: časopis mladih istraživača, Znanstveno-istraživački inkubator (ZINK) – Filozofski fakultet u Sarajevu, br. 5, 2012. Preuzeto s: <http://ziink.files.wordpress.com/2008/08/sophos-52.pdf>, dana 12. 10. 2013.
 137. Tomić, Ivo "Skica za jedan socio-demografski, socio-geografski i socio-politički portret postdejtonske Bosne i Hercegovine", Revija za ljudska prava, godina 1, broj 3-4, 2000.
 138. Tomić, Ivo "Neraskidivi bosanski nodus", Magistrat, Sarajevo, 1999.
 139. Trnka, Kasim; Simović, Miodrag; Miljko, Zvonko; Begić, Zlatan; Bajramović-Rizvanović, Jasmina;

- Jašarbegović, Amra; Marić, Ivana; Sagadžić, Maja; Talović, Merima "Proces odlučivanja u Parlamentarnoj skupštini Bosne i Hercegovine: stanje, komparativna rješenja, prijedlozi", Fondacija Konrad Adenauer – Predstavništvo u Bosni i Hercegovini, Sarajevo, 2009. Preuzeto s: http://www.kas.de/wf/doc/kas_17300-1522-1-30.pdf?091015100210, dana 1. 8. 2013.
140. Ustav Bosne i Hercegovine. Preuzeto s: http://www.ccbh.ba/public/down/USTAV_BOSNE_I_HERCEGOVINE_bos.pdf, dana 20. 8. 2013.
141. Ustav Federacije Bosne i Hercegovine sa amandmanima. Preuzeto s: http://www.parlamentfbih.gov.ba/hrv/parlament/o_parlamentu/ustavfbih.html, dana 20. 8. 2013.
142. Ustav Republike Srpske sa amandmanima. Preuzeto s: <http://www.ustavnisud.org/upload/4_8_2009_48_ustav_srpski.pdf>, dana 9. 8. 2013.
143. Ustavni sud BiH, Odluka br. AP-2678/06, 29. septembar 2006. godine.
144. Ustavni sud BiH, Odluka broj U-5/98-III, 1. juli 2000.
145. Ustavni sud Bosne i Hercegovine. Odluka broj U-13/05 od 26. 5. 2006.
146. Ustavni sud Bosne i Hercegovine. Odluka broj U-5/04 od 27. 1. 2006.
147. Vajzović, Hanka "Sociolingvistički i ustavnopravni aspekti jezičkog pitanja Ostalih u Bosni i Hercegovini", U: Abazović Dino, Mujkić Asim i Vehabović Faris (ur.) "Mjesto i uloga 'Ostalih' u Ustavu Bosne i Hercegovine i budućim ustavnim rješenjima za Bosnu i Hercegovinu", Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i Institut za društvena istraživanja, Sarajevo, 2010. (dostupno na: <http://www.ccr.ba/wp-content/uploads/2013/04/mjesto-i-uloga-ostalih-final.pdf>)
148. Vego, Milan "Daytonski čorsokak", U: "Bosna i Hercegovina – Evropska zemlja bez ustava: Znanstveni, etički i politički izazovi", Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa, Franjevački institut za kulturu mira/Synopsis, Zagreb/Sarajevo, 2013.
149. Vehabović, Faris "Odnos konstitutivnih naroda, ostalih i manjina, odnosno pitanje zaštite kolektivnih prava", U: Abazović Dino, Mujkić Asim i Vehabović Faris (ur.) "Mjesto i uloga 'Ostalih' u Ustavu Bosne i Hercegovine i budućim ustavnim rješenjima za Bosnu i Hercegovinu", Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu i Institut za društvena istraživanja, Sarajevo, 2010. dostupno na: <http://www.ccr.ba/wp-content/uploads/2013/04/mjesto-i-uloga-ostalih-final.pdf>
150. Vehabović, Faris "Odnos Ustava Bosne i Hercegovine i Evropske konvencije za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda", ACIPS, 2006. Preuzeto s: http://www.acips.ba/bos/uploads/publikacije/odnos_ustavabih_i_europske_konvencije_za_zastitu_ljudskih_p.pdf, dana 1. 9. 2013.
151. Vehabović, Faris i Zaimović Kurtović, Lajla "Naš stav za Ustav", ACIPS, Sarajevo, april, 2010.
152. Veličković, Nenad "Školokrečina – nacionalizam u bošnjačkim, hrvatskim i srpskim čitankama", Fabrika knjiga, Beograd, 2012.
153. Vlaisavljević, Ugo "Drugi ustav i ustav Drugih: Aporija suvereniteta", U: "Bosna i Hercegovina – Evropska zemlja bez ustava: Znanstveni, etički i politički izazovi", Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa, Franjevački institut za kulturu mira/Synopsis, Zagreb/Sarajevo, 2013.
154. Vukicević, Slobodan "Suverenitet danas", Luča, XV, 1–2, 1998.; <http://www.socioloskaluca.ac.me/PDF3/Vukicevic,%20S.,%20Suverenitet%20danasa.pdf>, dana 25. 8. 2013.
155. Vrcan, Srđan "Nacija, nacionalizam i moderna država", Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.
156. Vukoja, Ivan "Politike u pozadini različitim modelima (pre)ustroja BiH", U: "Bosna i Hercegovina – Evropska zemlja bez ustava: Znanstveni, etički i politički izazovi", Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog skupa, Franjevački institut za kulturu mira/Synopsis, Zagreb/Sarajevo, 2013.
157. Yuval Davis, Nira "Rod i nacija", Ženska infoteka, Zagreb, 2004.
158. Zaključci i preporuke Regionalne konferencije o izboru sudaca ustavnih sudova, Fondacija Centar za javno pravo, Sarajevo, 2013. Preuzeto s: <http://www.fcjp.ba/content/view/151/68/>, dana 15. 9. 2013.

159. Zaključna zapažanja na kombinovani četvrti i peti periodični izvještaj Bosne i Hercegovine, Komitet za ukidanje diskriminacije žena, UN, juli, 2013. Preuzeto s: http://www.arsbih.gov.ba/images/documents/cedaw_4-5.pdf, dana 1. 10. 2013.
160. Zakon o ravnopravnosti spolova Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 16/03, 102/09, 32/10.
161. Zakon o vijeću ministara Bosne i Hercegovine (Službeni glasnik BiH, br. 30/03, 42/03, 81/06, 76/07, 81/07, 94/07 i 24/08. Preuzeto s: http://www.vijeceministara.gov.ba/pdf_doc/default.aspx?id=12235&langTag=hr-HR, dana 12. 10. 2013.
162. Zakon o zabrani diskriminacije Bosne i Hercegovine, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, broj 59/09
163. Zakon o zaštiti prava pripadnika nacionalnih manjina, Službeni glasnik Bosne i Hercegovine, br. 12/03 i 76/05.
164. Zubović, Andrea "Ljudska prava u kontekstu političkog sistema", U: Banović, Damir i Gavrić, Saša (ur.) "Država, politika i društvo u BiH", Magistrat, Sarajevo, 2011.
165. Žepić Božo "Etički, politički i ustavnopravni postulati za donošenje ustava u višenacionalnoj i europskoj BiH", U: "Bosna i Hercegovina – Europska zemlja bez ustava: Znanstveni, etički i politički izazovi", Zbornik radova s Medunarodnog znanstvenog skupa, Franjevački institut za kulturu mira/Synopsis, Zagreb/Sarajevo, 2013.
166. Žiga, Jusuf "'Feudaliziranje' bosanskohercegovačkog društva i njegovo odražavanje na krizu identiteta", *Sarajevski žurnal za društvena pitanja*, godište I, broj 1, jesen/zima, 2012.

RECENZIJE

1. Dr. sc. Zlatiborka Popov-Momčinović, Filozofski fakultet Univerziteta u Istočnom Sarajevu

Analiza pod nazivom *Gradani/ke u kolektivističkoj ideologiji: sociološko-pravna analiza položaja Ostalih u Bosni i Hercegovini* koja je pred nama, iz pravnog, socio-loškog i politološkog ugla analizira sve aporije bosanskohercegovačkog političkog sistema, adresirajući na studiozan način norme i prakse koje onemoćavaju iskoračenje bh. društva iz stanja političke zakrečenosti i nemoći koja samu sebe reprodukuje. Kao jedan od ključnih problema koji se analizira je položaj tzv. *Ostalih* kao i položaj apstraktnog građanina_e čija besprizornost na socio-patološki način personifikuje sam sistem koji tavori u nekoj vrsti predpolitičkog (ne)prirodnog stanja.

Autorice uviđaju da je jedan od ključnih problema da se konačno desi *salto marte-*le iz predpolitičkog u modernog položaj tzv. *Ostalih*. No, ova studija prepoznaje da je ne samo kategorija *Ostalih* već i kategorija konstitutivnih naroda nejasno određena zbog različitih značenja koja se u njih mogu interpelirati, što vodi u različite oblike upotrebe i zloupotrebe ovih ustavnih kategorija kao i čorsokake društva koje ne može da izade iz

nedorečenosti svojih postulata i premlaza. No, dok je pojam konstitutivnih naroda bar načelno definisan jasno i razgovijetno (zna mu se, navodno sadržaj i opseg) s pojmom *Ostalih* to nije slučaj, jer se pod njega supsumira i pojam neopredijeljenih. On je kao takav negativno određen – to su oni_e koji ne pripadaju konstitutivnim narodima te je njihova pravna, politička i društvena marginalizacija utoliko veća zloupotreboom principa negativne dijalektike. Jer, kako predstaviti ono nepredstavlјivo, koje kao takvo ne može ni uputiti apel sistemu.

No, studija jasno i razgovijetno prepoznaje da ova negativna dijalektika ne završava u hegelijanskoj lošoj beskonačnosti već u definiranju putem etničkog kriterija. Pri tome, sistem nije "slijep" ni prema pojmu građanina, kao formalno pravno-političkoj kategoriji, kojem je takođe priznat politički subjektivitet. No, kako je on jednostavno "pridodat" kao politički pa i ideoološki začin prethodnim kategorijama, time se u stvari inhibira profilacija i subjektivizacija pojma "građanin_ka" u postojećem redu stvari u svijetu.

I dok Zakon prepoznaje 17 nacionalnih manjina i daje supremaciju kolektivnim pravima nad individualnim, građanin se kao politički subjekt sužava na niše još nedovoljno profilisane građanske participacije i civilnog društva. Ovo neodoljivo podsjeća na uvid Zorana Đindića o Jugoslaviji kao nedovršenoj državi u kojoj su takođe postojala tri "staleža": komunisti, radni narod i građani. I dok su svi navodno imali ista prava i dužnosti, građani nisu imali mogućnost da učestvuju u procesu donošenja odluka i njihovom provođenju, a radni narod je to imao zapravo na metafizičkoj ravni delegirajući svoje pravo na participaciju svojoj klasnoj avangardi (u slučaju postdjektonske BiH narod kao apstraktna kategorija prenosi ovo pravo na "svojoj" etničkoj avangardi). Ova komparacija je utoliko bitnija budući da se i Jugoslavija raspala uslijed svoje nedovršenosti te se i Bosna i Hercegovina nalazi na više nego skliskom terenu.

Studija uspješno locira da bh. sistem takođe konstituišu antinomije između individualnih i kolektivnih prava. Jedna od aporija je da se građanska prava mogu ostvariti samo pripadnošću etnokolektivu, i da se zaštitom vitalnih nacionalnih interesa vete mehanizmima navodno štite zapravo etnički interesi. U tom kontekstu, prepoznaju se teorijsko-praktičke napetosti između liberalizma i komunitarizma, a koje se zloupotrebljavaju ne samo dnevno-politički već i u naučnom smislu. Iza komunitarizma se vide prijetnje ka otklonu u totalitarizam, a u liberalizmu skliski teren društvene atomizacije odn. tiranije većine koja se uvijek tumači kao etnička a nikad kao, barem potencijalno ideoološka. Referira se na značajne odluke Ustavnog suda BiH čime se pokazuje poznavanje ne samo aporija na relaciji individualizam/kolektivizam u teorijskom smislu već i u konkretnim pravnim rješenjima i uvijek kroz prizmu društveno-političkog konteksta. No, prepoznaju se i rješenja kao što je odluka Ustavnog suda iz 2002. da su sva tri konstitutivna naroda konstitutivna na cijeloj teritoriji BiH. Iako na prvi pogled odluka Ustavnog suda da dva potpredsjednika RS-a trebaju dolaziti iz druga dva konstitutivna naroda djeluje kao dalje perpetuiranje postojećeg, ipak se radi o značajnim pomacima na mukotrpnom putu uključivanja Drugih i Drugaćijih, što otvara prostore za problematizaciju statusa *Ostalih* i građana_ki. Ukazuje se i na odluke Venecijanske komisije koja s jedne strane ističe da Ustav BiH inkorporira Evropske konvencije koje postuliraju građanski pristup, no s druge strane same institucije ne predstavljaju gradane_ke direktno već kroz etnička sočiva. To često vodi u paradoksalu situaciju i same gradane_ke koji se osjećaju kao "apstraktne" građani_ke prinudava da se identificiraju s etnokolektivima da bi uopšte bili predstavljeni, čime se subjektivna kategorija kao što je etnička

identifikacija zapravo institucionalno objektivizira i dodatno osnažuje.

Ono što posebno krasi studiju i daje joj značaj je bogatstvo empirijskih podataka koji su "posloženi" u logičkom nizu i potkrepljuju gotovo svaku od iznijetih tvrdnji. Imaju se u vidu politički rituali i frazeologija koji potkopavaju tlo građanskog principu što ukazuje na duboko poznavanje različitih diskursa koji kruže u društvenom eteru i kontaminiraju ljudsku svakodnevnicu. Vidi se duboko poznavanje različitih mišljenja i razmimoilaženja stručne javnosti, kao npr. oko pitanja ko je zapravo nosilac suvereniteta u BiH, a što se vidi i iz značajne priložene relevantne literature, što klasične što recentne.

Uvida se nemogućnost realne društvene primjene nekih bitnih antidiskriminacijskih zakona, sudskih odluka uključujući i odluke Ustavnog suda. Ovaj raskorak između idealja i stvarnosti još dublje projektuje različite frustracije i unutrašnje protivrječnosti i nedorečenosti postojećeg uređenja, što je potkrijepljeno brojnim empirijskim podacima na državnom, entitetskom, kantonalmu i lokalnom nivou npr. u tabelarnim i grafičkim prikazima etničke strukture postojećih institucija na svim nivoima i načinima njihovog funkcionisanja. Ukazuje se na specifičan status Brčko distrikta i metodom komparacije porede prednosti i nedostaci do sada pokušanih ustavnih promjena.

Ono što se nameće kao zaključak je da iza ove studije stoji ne samo duboko poznavanje postojećeg političkog sistema, njegovih nedorečenosti i protivrječnosti, raskoraka između normativnog i stvarnog, već i duboka pravna i sociološka imaginacija koja nudi i preporuke i rješenja, npr. razgraničiti pojam ostalih od pojma nacionalnih manjina, donijeti ustavna rješenja koja moraju omogućiti da Ostali definisu i artikulišu svoje interese uz istovjetan nivo zaštite prava koja su vezana za pitanja koja pripadnici/e Ostalih definisu kao vitalni interes i koji bi, u tom slučaju, bili u poziciji da zaustave svaki zakon koji bi mogao sadržavati elemente diskriminacije pripadnika/ca nekonstitutivnih naroda.

Postavljaju se i tzv. provokativna pitanja koja invociraju na buđenje iz građanskog, naučnog i aktivističkog dremeža, npr. da li pripadnici Ostalih (u vlasti) zastupaju interes Ostalih ili interes političkih partija iz kojih dolaze?

Studija pokazuje i visok stupanj kritičke svijesti, ali i građanske hrabrosti i odgovornosti da društvene nauke u BiH konačno postanu nauka kao poziv u veberijanskom smislu ukazujući na opasnosti uslijed poistovjećivanja teritorije i etniciteta i koja prijeti da nas odvede u pseudodemokratski mistifikovanu teoriju i praksi krvi i tla, a pod plastištom zaštite kolektivnih prava.

Iz tih razloga, toplo preporučujem izdavaču da se ovo značajno i intrigantno naučno djelo objavi budući da će od njega imati koristi ne samo naučna zajednica već i svaki_a pojedinac_ka bh. društva koja teži odn. treba da teži da se izbori za status zoon politika. Ovaj iscrpan, sistematičan naučni proizvod, teorijski, praktički i kontekstualno potkrijepljen kroz svoj studiozan, logički dosljedan i utemeljen naučni diskurs, doprinosi izlaženju iz dogmatskog dremeža (pred)političkog stanja koje nas konstantno depolitizira i onemogućava da politički participiramo kao apstraktni_e građani_e ali i građani_ke s različitim (a ne samo etničkim) identitetima čime se prevladava i lažna aporija individualno/kolektivno budući da je dihotomno postavljena i ugrađena u sistem i glave ljudi, a šta je više nego plastično opisano u debati liberalizam/komunitarizam.

Dr. sc. Zlatiborka Popov Momčinović
Filozofski fakultet Istočno Sarajevo

2. Mr. Valida Repovac-Pašić, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

Zamoljena sam od strane urednika Mr.sc. Damira Banovića da recenziram studiju *Građani/ke u kolektivističkoj ideologiji: sociološko-pravna analiza položaja Ostalih u Bosni i Hercegovini*, autorica Mr. sc. Amile Ždralović i Admire Sitnić. Nakon uvida u tekst slobodna sam dati sljedeću recenziju:

Rukopis *Građani/ke u kolektivističkoj ideologiji: sociološko-pravna analiza položaja Ostalih u Bosni i Hercegovini*, autorica Mr.sc. Amile Ždralović i Admire Sitnić sadrži 95 stranica i obuhvata uvod, tri dijela, zaključke i preporuke. Prvi odjeljak *Ustavno pravni aspekti položaja Ostalih u Bosni i Hercegovini* sastoji se od četiri podnaslova. U ovom dijelu, definirajući koncept Ostali/e, i promatraljući ga unutar dijalektike individualnih i kolektivnih prava, autorice su pokušale odgovoritina pitanje o nosiocu suvereniteta u Bosni i Hercegovini. Drugi dio studije nosi naziv *Političke implikacije ustavnopravnog položaja Ostalih u Bosni i Hercegovini: isključivanje Ostalih iz procesa političkog odlučivanja*. U njemu je ponuđen interesantan presjek političkog konteksta različitih nivoa vlasti u Bosni i Hercegovini, a u odnosu na pitanje položaja onih građana i građanki koji nisu prepoznati kao konstitutivni.

Interesantno je izdvojiti neke podnaslove, kao što su: *Politizacija ustavnog sudstva, Stavovi Ustavnog suda Bosne i Hercegovine i Evropskog suda za ljudska prava vezano uz nemogućnost potpunog političkog učešća Ostalih u Bosni i Hercegovini*, itd. Na kraju, treći dio *Sociološka analiza kategorije Ostalih i pitanje (ne)mogućnosti definiranja kolektivnih prava Ostalih raspravlja o bosanskohercegovačkoj „etnodemokratiji“, etničkoj i socijalnoj isključenosti i perspektivama društvenog razvoja zemlje*, kontekstualizirajući, na interesantan način, širu liberalno-komunitarnu debatu prisutnu već tri desetljeća u društvenoj i političkoj teoriji. Potrebno je napomenuti da se na kraju rukopisa, iza preciznih zaključaka i preporuka, nalazi veoma bogata bibliografija.

Kao što se i ističe u uvodu studije, ova tema je jedna od najzastupljenijih unutarak-tualnih analiza i debata kako akademske, tako i političke i šire bosanskohercegovačke javnosti. Njen veliki doprinos se sastoji u tome što nudi sveobuhvatan pregled radova, to jest, lepezu polazišta i perspektiva o položaju Ostalih u Bosni i Hercegovini. Impresivan je i obim domaće i strane literature na koju se studija referira. Autorice su uspjele priлагoditi i pojednostaviti stil i jezik, kako bi sam tekst i njegova poruka bili prihvatljivi većem broju ljudi, te se koristili i izvan onih uobičajenih stručnih krugova. Također, ono što je novitet i kreativna prednost ovog rukopisa jeste zapravo treći dio studije, jedan novi teorijsko-sociološki okvir za promišljanje i viziju „onih Drugih“ u našem društvu.

Zbog izuzetnog naučnog značaja, ali i zbog stilske forme pristupačne i razumljive široj publici, veliko mi je zadovoljstvo preporučiti izdavaču objavljivanje analitičke studije *Građani/ke u kolektivističkoj ideologiji: sociološko-pravna analiza položaja Ostalih u Bosni i Hercegovini*.

Mr.sc. Valida Repovac-Pašić
Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu

BIOGRAFIJE AUTORICA

Admira Sitnić je diplomirala na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Trenutno pohađa II ciklus studija Međunarodnopravnog smjera katedre za Državno i međunarodno pravo na Pravnom fakultetu u Sarajevu. Obnašala je funkciju demonstratorice na predmetima Sociologija i Sociologija prava. Kao najznačajnije područje interesovanja navodi ljudska prava, s akcentom na pitanja rodne jednakosti.

Amila Ždralović je diplomirala na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, Odsjek za filozofiju i sociologiju. Magistrirala je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu i stekla zvanje magistrice sociooloških nauka. Zaposlena je kao viša asistentica na Pravnom fakultetu u Sarajevu na predmetima Sociologija, Sociologija prava i Gender i pravo. U svojim radovima bavi se feminističkim teorijama pravde / pravednosti, pitanjem rodne dimenzije obrazovnih sistema u BiH, te društvenim aspektima političkog sistema BiH.

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
Bosne i Hercegovine, Sarajevo

323.15:342.724(497.6)
342.4:323.15(497.6)

SITNIĆ, Admira

Gradani/ke u kolektivističkoj ideologiji :
sociološko-pravna analiza položaja "Ostalih" u
Bosni i Hercegovini / Admira Sitnić, Amila
Ždralović. - Sarajevo : Udruženje za istraživanje
i političke studije, 2013. - 81 str. : graf.
prikazi ; 24 cm. - (Edicija (Ne)konstitutivni
Centra za političke studije ; knj. 2)

Biografije autorica: str. 81. - Bibliografija:
str. 67-76.

ISBN 978-9958-060-00-7

COBISS.BH-ID 20788486